

Sosyal Bilimlerde Kuram, Araştırma ve Tartışmalar – IV

Editörler: Doç. Dr. Nüket Kırcı Çevik
Doç. Dr. Mehmet Fatih Buğan

Sosyal Bilimlerde Kuram, Araştırma ve Tartışmalar – IV

Editörler:

Doç. Dr. Nüket Kırcı Çevik

Doç. Dr. Mehmet Fatih Buğan

Published by

Özgür Yayın-Dağıtım Co. Ltd.

Certificate Number: 45503

📍 15 Temmuz Mah. 148136. Sk. No: 9 Şhitkamil/Gaziantep

☎ +90.850 260 09 97

📞 +90.532 289 82 15

🌐 www.ozgurayinlari.com

✉ info@ozgurayinlari.com

Sosyal Bilimlerde Kuram, Araştırma ve Tartışmalar – IV

Editörler: Doç. Dr. Nüket Kırıcı Çevik • Doç. Dr. Mehmet Fatih Buğan

Language: Turkish-English

Publication Date: 2025

Cover design by Mehmet Çakır

Cover design and image licensed under CC BY-NC 4.0

Print and digital versions typeset by Çizgi Medya Co. Ltd.

ISBN (PDF): 978-625-8562-25-5

DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub1147>

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0). To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>. This license allows for copying any part of the work for personal use, not commercial use, providing author attribution is clearly stated.

Suggested citation:

Kırıcı Çevik, N. (ed), Buğan, M. F. (ed) (2025). *Sosyal Bilimlerde Kuram, Araştırma ve Tartışmalar – IV*. Özgür Publications. DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub1147>. License: CC-BY-NC 4.0

The full text of this book has been peer-reviewed to ensure high academic standards. For full review policies, see <https://www.ozgurayinlari.com/>

Ön Söz

Sosyal Bilimlerde Kuram, Araştırma ve Tartışmalar – 4, sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinde yürütülen kuramsal çözümlemeleri, nitel ve kavramsal araştırmaları ve güncel toplumsal tartışmaları bir araya getiren, hakemli ve editöryal yapıda hazırlanmış çok yazarlı bir akademik kitaptır. Eser, felsefe, sosyoloji, siyaset bilimi, çalışma ekonomisi, iletişim çalışmaları ve kültürel incelemeler gibi sosyal bilimlerin temel alanlarında yürütülen özgün araştırmaları bütüncül bir perspektifle ele almaktadır.

Kitapta yer alan bölümler; yapay zekâ ve dijitalleşmenin kurumsal yapılar üzerindeki etkilerinden, transhümanizm ve insan anlayışına; devletin meşruiyetine ilişkin siyaset felsefesi tartışmalarından, kültür, kimlik ve benlik bilincine; edebiyat, mekân ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinden, afet sonrası toplumsalsüreçlerdesosyalmedyanınrolüne; gençlik, göç ve kültürel diplomasi dinamiklerinden, yerli düşünce ve Anadolu merkezli felsefe tartışmalarına kadar uzanan geniş bir tematik yelpazeyi kapsamaktadır. Eserde yer alan çalışmalar, kuramsal temellere dayalı analizleri, disiplinlerarası yaklaşımları ve güncel toplumsal sorunlara yönelik eleştirel değerlendirmeleriyle sosyal bilimler literatürüne katkı sunmayı amaçlamaktadır. Kitapta yer alan tüm bölümler, bilimsel etik ilkeler doğrultusunda hazırlanmış olup editöryal süreç kapsamında hakem değerlendirmesinden geçirilmiştir.

İçindekiler

Ön Söz

iii

Bölüm 1

Dezavantajlı Grupların Sendikal Örgütlenme Dinamikleri: Sosyal Politika ve Eşitlik Perspektifi

1

Saim Alper Ayas

Bölüm 2

Türkiye’de Bölgesel Yoksulluk Dinamikleri: Gustafson-Kessel (GK) Kümeleme ile 2014-2024 Karşılaştırmalı Analizi

21

Orhan Ecemiş

Bölüm 3

Türkiye’de Gıda İsrafi Bağlamında Döngüsel Ekonomi: Genç İstihdamı İçin Fırsatlar

39

Orhan Orçun Bitrak

Bölüm 4

Yenileyici Turizm Perspektifinden Turist Davranışları

53

Pınar Çelik Çaylak

Nisa Ekşili

Bölüm 5

Türkiye’de Kamu Hizmetine İlişkin Yazılan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi

69

Gamze Kara Çetinkaya

Bölüm 6

Üniversite Öğrencilerinin Betimlemeleriyle Sosyal Medyanın Afet Sonrası Farklılaşan İşlevleri	87
---	----

Gaye Gökaltı Yılmaz

Melisa Başkuş

Bölüm 7

Bankacılık Sektöründe Yapay Zekâ: SWOT Analizi	119
--	-----

A. Aslan Şendoğdu

Nezahat Koçyiğit

Şemseddin Gündüz

Bölüm 8

Minimal Devlet Teorisi: Devlet Haklılaştırılabilir mi?	133
--	-----

Esra Pekmez

Bölüm 9

Güvenlik Kavramının Kamu Hizmeti Olarak Tarihsel Gelişimi ve Genel Özellikleri	149
--	-----

Eral Ünsaç

Şükrü Mert Karıcı

Bölüm 10

Regenerative Fiscal (Refi) Paradigm: Institutional Design For Living Systems	161
--	-----

Ceyda Kükrer Mutlu

Bölüm 11

Türkiye’de Haftalık Ortalama Fiili Çalışma Süreleri Dinamikleri Üzerine Bir İnceleme	183
--	-----

Musa Öztürk

Dezavantajlı Grupların Sendikal Örgütlenme Dinamikleri: Sosyal Politika ve Eşitlik Perspektifi

Saim Alper Ayas¹

Özet

Bu çalışma, dezavantajlı grupların sendikal örgütlenme süreçlerinde karşılaştıkları yapısal ve kurumsal engelleri sosyal politika ve eşitlik perspektifinden ele almaktadır. Kadınlar, göçmen işçiler, gençler, engelli bireyler ve güvencesiz çalışanlar; işgücü piyasasında düşük ücret, kayıt dışılık, ayrımcılık ve iş güvencesizliği gibi sorunlarla karşı karşıya kalmakta, bu durum sendikal örgütlenmeye katılımlarını sınırlamaktadır. Çalışmada, sendikaların tarihsel olarak erkek egemen, homojen ve tam zamanlı sanayi işçisini merkeze alan yapılar üzerine kurulduğu; bu nedenle dezavantajlı grupların taleplerinin çoğu zaman ikincil planda kaldığı vurgulanmaktadır.

Küreselleşme, neoliberal politikalar, dijitalleşme ve esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte “prekarya” olarak tanımlanan yeni bir güvencesiz emek kitlesi ortaya çıkmış, bu durum sendikal kapsayıcılığı daha da zayıflatmıştır. Çalışma, Türkiye’de kadınların, göçmenlerin, gençlerin ve engellilerin sendikal yapılarda sınırlı temsiline dikkat çekerken; İskandinav ülkeleri, Almanya, Hollanda ve İngiltere gibi ülkelerde geliştirilen kapsayıcı sendikal politikaları iyi uygulama örnekleri olarak incelemektedir.

Sonuç bölümünde, sendikaların geleceğinin kapsayıcılık kapasiteleriyle doğrudan ilişkili olduğu belirtilmekte; pozitif ayrımcılık, kota uygulamaları, dezavantajlı gruplara yönelik özel komiteler, dijital örgütlenme araçları ve sosyal politika ile sendikal yapıların eşgüdüm içinde çalışması önerilmektedir. Çalışma, dezavantajlı grupların sendikal örgütlenmesinin yalnızca işçi hakları açısından değil, toplumsal eşitlik ve demokratikleşme süreci açısından da kritik bir öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

1 Dr., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Hendek Meslek Yüksekokulu Muhasebe ve Vergi Uygulamaları, sayas@subu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-2357-8695

Giriş

Günümüz emek piyasalarında dezavantajlı gruplar olarak tanımlanan kadınlar, göçmen işçiler, gençler, engelliler ve güvencesiz çalışanlar, yapısal eşitsizlikler nedeniyle sendikal örgütlenme süreçlerinde ciddi engellerle karşılaşmaktadır. Sendikalar, tarihsel olarak işçi sınıfının haklarını koruma misyonu taşımakla birlikte, çoğu zaman ataerkil, homojen ve geleneksel yapıları nedeniyle bu grupları yeterince kapsayamamıştır. Oysa sendikal hareketin geleceği, yalnızca ekonomik hakların savunulmasına değil, aynı zamanda eşitlikçi ve kapsayıcı bir temsil anlayışının inşasına bağlıdır. Sosyal politika perspektifi, dezavantajlı grupların korunması ve işgücüne adil katılımının sağlanması açısından kritik bir araç sunarken, eşitlik ilkesi de örgütlenmenin demokratikleşmesi için temel bir referans çerçevesi oluşturmaktadır.

Sanayi devriminden bu yana işçi sınıfının hak mücadelesinde sendikalar merkezi bir rol üstlenmiştir. Ancak sendikal hareketlerin tarihsel gelişimi incelendiğinde, tüm işçilerin eşit düzeyde temsil edilmediği görülmektedir. Özellikle kadınlar, göçmenler, engelliler, genç işçiler, LGBTİ+ bireyler ve güvencesiz çalışanlar gibi dezavantajlı gruplar sendikal örgütlenme süreçlerinde çoğu zaman ikincil konumda kalmıştır. Bu durum, sendikaların kapsayıcılığına ve temsil gücüne yönelik tartışmaları gündeme getirmektedir.

Küreselleşme, işgücü piyasalarının esnekleşmesi ve dijitalleşme ile birlikte güvencesiz çalışma biçimleri yaygınlaşmış, yeni toplumsal tabakalar ortaya çıkmıştır. Bu yeni emek biçimleri, dezavantajlı grupların sayısının artmasına ve sendikalarla ilişkilerinin yeniden tartışılmasına yol açmıştır. Özellikle göçmen işçiler ve kadınlar, düşük ücret, kayıt dışılık ve ayrımcılık nedeniyle sendikalara en çok ihtiyaç duyan kesimler arasında yer almakta; ancak sendikal yapılar bu kesimlere yeterince ulaşamamaktadır.

Uluslararası alanda sendikaların dezavantajlı gruplara yönelik çeşitli stratejiler geliştirdiği gözlenmektedir. İskandinav ülkelerinde kadınların sendika yönetimlerinde daha görünür hale gelmesi, Almanya ve Hollanda'da göçmen işçiler için özel sendika kollarının oluşturulması bu bağlamda dikkat çekici örneklerdir. Türkiye'de ise sendikal hareketin geleneksel yapısı nedeniyle dezavantajlı grupların temsili sınırlı kalmakta; kadın komisyonları veya gençlik kolları gibi girişimler, kapsayıcılığın artmasına yönelik sınırlı çabalar olarak değerlendirilmektedir.

Bu çalışmanın amacı, dezavantajlı grupların sendikal örgütlenmelerdeki konumunu tartışmak, karşılaştıkları engelleri ortaya koymak ve kapsayıcı bir sendikal örgütlenme için geliştirilebilecek politika önerilerini

değerlendirmektir. Böylelikle hem sendikaların geleceği hem de toplumsal eşitlik ve demokratikleşme süreci açısından kritik bir alanın tartışmaya açılması hedeflenmektedir.

1. Kavramsal Çerçeve

Dezavantajlı grupların sendikal örgütlenme süreçlerini anlamak için öncelikle sosyal politika, eşitlik ve sendikal teoriye dayalı bir kuramsal çerçeve çizmek gerekmektedir. Sosyal politika, bireylerin toplumsal yaşamda eşit fırsatlara sahip olmasını ve çalışma yaşamında dezavantajlı konumların giderilmesini hedefleyen düzenlemeleri içerir. Bu bağlamda, eşitlik ilkesi yalnızca formel eşitliği değil, aynı zamanda pozitif ayrımcılık yoluyla fiili eşitliğin sağlanmasını da gerektirir (Cindemir, 2025). Sendikal teori ise işçilerin ortak çıkarlarını korumak amacıyla örgütlenmesini açıklarken, toplu pazarlık mekanizması üzerinden hem ekonomik hem de sosyal hakların güvence altına alınmasını vurgular (Heery, 2015). Bununla birlikte, son yıllarda giderek artan prekaryalaşma olgusu, sendikal temsilin kapsayıcılığını zayıflatmakta ve özellikle dezavantajlı gruplar için yeni eşitsizlik biçimleri üretmektedir (Standing, 2014). Dolayısıyla kuramsal arka plan, sendikal örgütlenmenin yalnızca ekonomik bir mücadele değil, aynı zamanda sosyal politika ve eşitlik perspektifinin iç içe geçtiği çok boyutlu bir süreç olduğunu göstermektedir.

Dezavantajlı gruplar, toplumsal ve ekonomik yaşamın merkezinde yer almayan, işgücü piyasasında eşit olmayan koşullar altında çalışan ve sendikal örgütlenmede temsili sınırlı kalan gruplardır. Kadınlar, gençler, göçmen işçiler, engelliler, LGBTİ+ bireyler ve güvencesiz çalışanlar bu kategoriye dahil edilebilir. Bu grupların ortak özellikleri; sosyal dışlanma, eşitsiz erişim, düşük ücret ve güvencesiz çalışma biçimleri üzerinden tanımlanabilir.

Sendikaların tarihsel örgütlenme biçimleri, çoğunlukla tam zamanlı, erkek ve sanayi işçilerini merkeze alan bir yapıya dayanmıştır (Frege ve Kelly, 2004). Bu nedenle dezavantajlı grupların talepleri çoğu kez ikincil planda kalmış, sendikal temsilde sorunlar yaşanmıştır. Yeni Sosyal Hareketler Teorisi, sendikaların yalnızca ekonomik taleplerle değil, aynı zamanda toplumsal eşitlik, cinsiyet adaleti ve ayrımcılıkla mücadele konularında da rol üstlenmesi gerektiğini ortaya koyar (Colgan ve Ledwith, 2002). Guy Standing'in (2014) "prekarya" kavramı, özellikle gençler, göçmenler ve kadınlar gibi dezavantajlı grupların yoğunlukla bulunduğu güvencesiz çalışma biçimlerini tanımlar.

1.1. Dezavantajlı Gruplar ve Örgütlenme Sorunları

Dezavantajlı gruplar, işgücü piyasasında eşit olmayan koşullar altında çalışan ve çoğu zaman ayrımcılığa maruz kalan toplumsal kesimleri ifade eder. Kadınlar, engelliler, göçmen işçiler, LGBTİ+ bireyler, genç ve yaşlı işçiler ile güvencesiz çalışanlar bu gruplar arasında öne çıkmaktadır (Heery ve Conley, 2007; Umutlu ve Öztürk, 2020). Bu grupların ortak özellikleri düşük ücret, sınırlı sosyal güvence, işten atılma riskinin yüksekliği ve sendikal haklara erişimde yaşadıkları engellerdir.

1.1.1. Kadınlar

Kadın işçilerin sendikal örgütlenme süreçlerinde en sık karşılaştığı sorun, işgücü piyasasındaki toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin sendikal yapılar içinde de yeniden üretilmesidir. Düşük ücretli ve güvencesiz işlerde yoğunlaşan kadın emeği, sendikal temsilde çoğu zaman arka planda kalmaktadır. Ayrıca sendikaların erkek egemen kültürü, kadınların karar alma mekanizmalarında yeterince yer bulamamasına yol açmaktadır (Toksöz vd., 2025). Bu nedenle kadın işçilerin örgütlenme sorunlarının aşılabilmesi için kadın kotaları, özel kadın komisyonları ve cinsiyet eşitliği politikalarının sendikal yapılarda kurumsallaşması önem taşımaktadır (Umutlu ve Öztürk 2020).

1.1.2. Göçmen İşçiler

Göçmen işçilerin sendikal örgütlenme sürecindeki en temel engeller, dil yetersizliği, yasal statü belirsizliği ve iş güvencesizliğidir. Kayıt dışı çalışmanın yaygın olması, göçmenlerin sendikal haklarını kullanmalarını zorlaştırmakta, hatta işten çıkarılma tehdidi nedeniyle sendikalara üye olmaktan çekinmelerine yol açmaktadır (Theodoropoulos, 2018). Ayrıca göçmen işçilerin kültürel ve toplumsal uyum süreçleri sendikal örgütlenmeye katılımlarını daha da karmaşık hale getirmektedir. Buna karşın çok dilli sendikal programlar, göçmenlere yönelik bilinçlendirme çalışmaları ve kapsayıcı örgütlenme modelleri, sendikal hareketin bu grupları temsil gücünü artırabilmektedir (Özkarlı, 2014).

1.1.3. Genç ve Güvencesiz Çalışanlar

Genç işçiler genellikle esnek, kısa süreli ve düşük ücretli işlerde çalıştıkları için sendikal örgütlenmeye katılım düzeyleri düşüktür. Bu kesim, sendikaları çoğunlukla “eski kuşaklara ait” kurumlar olarak görmekte ve kendi sorunlarının yeterince temsil edilmediğini düşünmektedir (Selamoğlu, 2016). Dijitalleşme ve platform ekonomisinin yaygınlaşması, genç ve güvencesiz işçilerin örgütlenmesini daha da zorlaştırırsa da aynı zamanda yeni

örgütlenme biçimlerini de beraberinde getirmiştir. Sosyal medya tabanlı hareketler ve dijital sendikacılık girişimleri, genç işçilerin sendikal mücadeleye katılımını artırabilecek alternatif kanallar sunmaktadır (Milkman, 2013; Vandaele, 2018).

1.1.4. Engelli İşçiler

Engelli işçiler, sendikal örgütlenme sürecinde hem işyerinde hem de sendikal yapılarda erişim ve temsil sorunları yaşamaktadır. Çalışma ortamlarının fiziksel koşullarının yetersizliği, işverenlerin ayrımcı tutumları ve sendikal iç tüzüklerde engellilere yönelik özel düzenlemelerin eksikliği bu grubu örgütlenmede dezavantajlı konuma itmektedir (European Trade Union Institute, 2020). Bu nedenle sendikalarda engellilere yönelik pozitif ayrımcılık politikalarının uygulanması, erişilebilir toplantı ve karar alma mekanizmalarının oluşturulması kritik önem taşımaktadır. Böylece sendikal örgütlenme engelli işçiler açısından yalnızca bir hak mücadelesi değil, aynı zamanda eşit yurttaşlık hakkının somut bir göstergesi haline gelebilir.

1.2. Sendikal Örgütlenme

Sendikal örgütlenme, işçilerin kolektif hak ve çıkarlarını korumak amacıyla bir araya gelmelerini, toplu pazarlık süreçlerine katılmalarını ve işveren karşısında güç kazanmalarını sağlar. Ancak sendikaların geleneksel örgütlenme biçimleri, tam zamanlı, erkek ve sanayi işçilerini merkeze alan bir yapıya dayanmıştır (Frege ve Kelly, 2004). Bu nedenle dezavantajlı grupların taleplerinin çoğu kez ikincil planda kaldığı ve temsilde sorunlar yaşandığı görülmektedir.

Sendikal örgütlenmenin sürdürülebilirliği ve demokratikleşmesi, dezavantajlı grupların karar alma süreçlerine aktif katılımıyla doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle sendikalar son yıllarda daha kapsayıcı stratejiler geliştirmeye yönelmiştir. Kadın ve genç işçiler için kota uygulamaları, göçmen işçiler için çok dilli bilgilendirme programları ve engelli işçiler için erişilebilirlik düzenlemeleri bu stratejilerin başlıca örneklerini oluşturmaktadır (Urhan, 2015; ETUI, 2020). Ayrıca sendikaların bünyesinde çeşitlilik ve eşitlik komisyonlarının kurulması, yalnızca temsil sorunlarını aşmaya değil, aynı zamanda sendikal hareketin toplumsal meşruiyetini güçlendirmeye de katkı sağlamaktadır. Böylece sendikalar, klasik toplu pazarlık rolünün ötesine geçerek sosyal adaletin kurumsal savunucusu konumuna gelmektedir.

1.3. Yeni Sosyal Hareketler Perspektifi

1970'lerden itibaren gelişen Yeni Sosyal Hareketler Teorisi, işçi sınıfı merkezli örgütlenmelerin yanında kimlik temelli mücadelelerin (kadın, çevre, etnik kimlik, LGBTİ+ hareketleri) önem kazandığını vurgular. Bu perspektif, sendikaların yalnızca ekonomik taleplerle değil, aynı zamanda toplumsal eşitlik, cinsiyet adaleti ve ayrımcılıkla mücadele konularında da rol üstlenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır (Colgan ve Ledwith, 2002).

Günümüzde dezavantajlı grupların sendikal örgütlenme dinamikleri, yalnızca geleneksel işgücü piyasasındaki eşitsizliklerle değil, aynı zamanda küreselleşme, neoliberal politikalar ve dijitalleşme süreçleriyle de şekillenmektedir. Özellikle prekaryalaşma olgusu, güvencesiz ve esnek çalışmanın yaygınlaşmasına yol açarak sendikal kapsayıcılığı zayıflatmaktadır (Standing, 2014). Bunun yanı sıra platform ekonomisi ve dijital işçilik, klasik sendikal örgütlenme biçimlerinin ötesinde yeni temsil mekanizmaları gerektirmektedir. Sosyal medya tabanlı hareketler, dijital sendikalar ve çevrim içi dayanışma ağları, dezavantajlı grupların kolektif sesini duyurmasında alternatif araçlar sunmaktadır (Vandaele, 2018). Ancak neoliberal politikaların emek piyasalarında yarattığı esnekleşme baskısı, bu yeni örgütlenme biçimlerinin kurumsallaşmasını zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla sendikal hareketin geleceği, dijital ve kapsayıcı örgütlenme modellerini geliştirme kapasitesiyle yakından bağlantılıdır (Heery, 2015).

1.4. Güvencesizleşme ve “Prekarya”

Küreselleşme, neoliberal politikalar ve esnekleşen işgücü piyasaları, iş ilişkilerinde köklü dönüşümlere yol açmış ve “güvencesizleşme” olgusunu günümüzün en önemli çalışma hayatı sorunlarından biri haline getirmiştir. Guy Standing’in (2014) literatüre kazandırdığı “prekarya” kavramı, özellikle gençler, göçmenler ve kadınlar gibi dezavantajlı grupların yoğunlukla bulunduğu güvencesiz, istikrarsız ve düşük ücretli işlerde çalışan, sosyal korumadan yoksun geniş bir toplumsal kesimi tanımlamaktadır. Prekaryanın sendikal örgütlenmeye yönelimi sınırlı olmakta; bu da sendikal hareketin kapsayıcılığına dair yeni stratejiler geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır.

1980'lerden itibaren küresel düzeyde benimsenen neoliberal politikalar, esnek istihdam modellerini öne çıkarmış, sendikaların toplu pazarlık gücünü zayıflatmıştır (Harvey, 2007). Bu durum, güvencesiz istihdam biçimlerinin yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Göçmen işçiler, kadınlar ve gençler, düşük maliyetli ve güvencesiz işlerde yoğunlaşmaktadır (Standing, 2014). Bu gruplar, iş güvencesinden yoksun olmanın yanı sıra sosyal haklara erişimde de dezavantajlıdır. Dijitalleşme ve gig-ekonomi, özellikle platform

işçiliği üzerinden yeni güvencesizleşme biçimleri üretmektedir (De Stefano, 2016). Uber, Deliveroo gibi şirketler, çalışanları bağımsız taşıeron statüsünde tanımlayarak sosyal güvenceden uzaklaştırmaktadır. Güvencesizleşmenin artışı, sendikal örgütlenme oranlarını düşürmüştür, klasik işçi sınıfının yerine parçalanmış ve heterojen bir “prekarya” ortaya çıkarmıştır (Standing, 2014).

Standing (2014), prekaryayı yalnızca ekonomik bir kategori değil, aynı zamanda toplumsal ve siyasal açıdan da yeni bir sınıf olarak değerlendirir. Bu sınıfın özellikleri: istikrarsız gelir ve düşük ücret, hak yoksunluğu (sosyal güvence, işsizlik sigortası vb.), kimlik krizi (toplumsal aidiyet eksikliği), siyasal kırılganlık (aşırı sağ ve popülist hareketlere yönelim) tanımlanmıştır. Güvencesizleşmenin sonuçları ise; toplumsal eşitsizliklerin derinleşmesi, sosyal dışlanma ve yoksulluk ve demokratik temsil sorunu olarak kendini göstermektedir

Sonuç olarak, “prekarya”, güvencesizleşmenin ürettiği yeni bir toplumsal sınıfı ifade etmekte; bu sınıfın artan etkisi hem çalışma ilişkilerini hem de demokratik yapıları dönüştürmektedir. Sosyal politika reformları, sendikal yenilenme ve temel gelir gibi uygulamalar, bu sorunlara karşı öne çıkan çözüm yollarıdır.

1.5. Sendikalarda Kapsayıcılık ve Temsil

Sendikalar, işçilerin ekonomik, sosyal ve politik haklarını savunan en önemli örgütlenme biçimlerinden biridir. Ancak tarihsel olarak sendikaların büyük ölçüde “erkek, beyaz, tam zamanlı ve imalat sektöründe çalışan işçi” tipolojisine göre şekillendiği; kadınların, göçmenlerin, LGBTİ+ bireylerin, engellilerin ve güvencesiz çalışanların uzun süre sendikal yapılarda yeterince temsil edilmediği görülmektedir. Bu durum sendikaların kapsayıcılık kapasitesini sınırlamakta ve üyelik oranlarında düşüşe neden olmaktadır. Günümüzde ise çeşitlilik, kapsayıcılık ve eşit temsil sendikal hareketin yeniden güçlenmesi için kritik hale gelmiştir (Rumens, 2025).

Kapsayıcı sendikal yapılar çeşitliliği yansıtarak kadın, göçmen, genç, LGBTİ+ ve diğer dezavantajlı grupların sorunlarının gündeme taşınmasını sağlar. Böylece demokratik temsil güçlendirir ve karar alma süreçlerine farklı seslerin katılımı, sendikanın meşruiyetini artırır. Ayrıca dayanışmayı genişleterek toplumsal adalet mücadeleleri ile sendikal talepler arasında köprü kurar. Sendikal örgütlenmede kapsayıcılık, dezavantajlı grupların yalnızca üye olarak değil, aynı zamanda karar alma süreçlerinde de aktif rol almasını gerektirir. Kadın kotaları, göçmen işçilere yönelik özel komiteler ve engelli işçiler için geliştirilen sendikal politikalar bu kapsamda değerlendirilebilir (Connolly, vd., 2014). Türkiye’de ise sendikal bürokrasi ve erkek egemen

yapı, dezavantajlı grupların temsilini sınırlayan en önemli faktörler arasında yer almaktadır.

Sendikalarda kapsayıcılık ve temsil, yalnızca bir eşitlik meselesi değil; aynı zamanda sendikal hareketin geleceğini belirleyen stratejik bir zorunluluktur. Daha kapsayıcı ve temsiliyetçi sendikal yapılar hem üyelik oranlarını artırmakta hem de işçi hareketinin toplumsal meşruiyetini güçlendirmektedir.

2. Türkiye’de Dezavantajlı Grupların Sendikal Örgütlenme Deneyimleri

2.1. Kadın İşçiler

Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranı hâlen OECD ortalamasının oldukça altında seyretmektedir. Kadınlar çoğunlukla düşük ücretli, kayıt dışı ve esnek işlerde istihdam edilmekte; bu durum sendikal örgütlenme düzeylerini de olumsuz etkilemektedir. Sendikal yapılarda kadınların temsili genellikle “kadın komisyonları” aracılığıyla sağlanmakta, ancak karar alma mekanizmalarında erkek egemenliği sürmektedir. Kadın kotası uygulamaları sınırlı olup, feminist hareketin sendikal yapılar üzerindeki etkisi de kısıtlı kalmıştır. Buna rağmen tekstil ve hizmet sektöründe bağımsız kadın emeği örgütlenmeleri, son yıllarda dikkat çekici örnekler sunmaktadır.

Kadın işçiler sendikal örgütlenmede hem işgücü piyasasındaki yapısal eşitsizlikler hem de sendikaların erkek egemen yapısı nedeniyle dezavantajlı bir konumdadır.

Sorunlar: Cam tavan sendromu, eşit işe eşit ücret ilkesinin ihlali, bakım emeğinin kadınlar üzerinde yoğunlaşması, iş ve aile yaşamı dengesinin kurulamaması.

Sendikal Dinamikler: Kadınların sendikalarda aktif temsili hâlâ sınırlı olsa da son yıllarda kadın komisyonları, toplumsal cinsiyet eşitliği politikaları ve bakım hakları üzerine talepler öne çıkmaktadır. Kadınların örgütlenmesi, sendikaların toplumsal cinsiyet perspektifiyle yeniden yapılanmasını zorunlu kılmaktadır.

2.2. Göçmen İşçiler

Türkiye, özellikle 2010 sonrası dönemde yoğun göç hareketleriyle karşı karşıya kalmış, Suriyeli sığınmacılar başta olmak üzere göçmen işçiler işgücü piyasasında önemli bir yer edinmiştir. Göçmen işçilerin çoğunluğu kayıt dışı, güvencesiz ve düşük ücretli işlerde çalışmakta, sendikal örgütlenme kapasiteleri oldukça sınırlı kalmaktadır. Sendikaların göçmen işçilere yönelik özel programlar geliştirmemesi, bu kesimin sendikal yapılara erişimini daha

da zorlaştırmaktadır. Avrupa'daki örneklerin aksine, Türkiye'de göçmen işçiler için özel sendikal kollar ya da temsil mekanizmaları bulunmamaktadır.

Göçmen işçiler çoğu zaman kayıt dışı ve düşük ücretli işlerde çalışmakta, bu da sendikal örgütlenmelerini son derece zorlaştırmaktadır.

Sorunlar: Dil bariyerleri, yasal statü sorunları, ayrımcılık, işten çıkarılma korkusu.

Sendikal Dinamikler: Avrupa ve ABD'de göçmen işçilerin sendikalara kazandırılması için çok kültürlü sendikal politikalar ve özel göçmen birimleri kurulmuştur. Türkiye'de ise Suriyeli ve diğer göçmen işçiler için benzer girişimler olsa da henüz kurumsallaşmış değildir. Sendikal hareketin göçmenleri kapsayıcı politikalar geliştirmesi, işçi sınıfı dayanışmasını güçlendirecektir.

2.3. Genç İşçiler

Genç işsizliğin yüksek olduğu Türkiye'de, genç işçiler büyük ölçüde güvencesiz ve esnek istihdam biçimleri içinde yer almaktadır. Bu durum onların sendikal örgütlenmeye ilgisini azaltmakta, sendikal yapılarda gençlerin temsili zayıf kalmaktadır. Bazı konfederasyonların “gençlik kolları” oluşturma çabaları olmakla birlikte, bu kollar çoğunlukla sembolik düzeyde kalmıştır. Genç işçilerin dijital platformlar ve sosyal medya aracılığıyla geliştirdiği yeni örgütlenme biçimleri, klasik sendikal yapılarla bütünleşmekte güçlük yaşamaktadır.

Gençler, özellikle ilk iş deneyimlerinde güvencesiz, düşük ücretli ve esnek çalışma biçimlerine yönlendirilmektedir.

Sorunlar: İşsizlik oranlarının yüksekliği, staj ve geçici işlerin sömürüye açık olması, sendikalara yönelik ilgisizlik veya güvensizlik.

Sendikal Dinamikler: Gençlerin sendikalara katılımı düşüktür çünkü sendikalar genellikle “yaşlı kuşağın” örgütleri olarak algılanmaktadır. Ancak bazı ülkelerde gençlik komisyonları, sosyal medya tabanlı örgütlenme yöntemleri ve öğrenci-işçi dayanışması gibi yenilikçi yaklaşımlar gençleri sendikalara çekmektedir.

2.4. Engelli İşçiler

Türkiye'de engelli işçilerin istihdam oranı oldukça düşük olup, kamu ve özel sektörde yasal kota uygulamalarıyla sınırlı kalmaktadır. Sendikal hareket içerisinde engelli işçilere yönelik özel bir örgütlenme pratiği gelişmemiştir. Engelli işçilerin sendikal faaliyetlere katılımı hem işyerinde yaşadıkları ayrımcılık hem de sendika içi görünmezlik nedeniyle sınırlı kalmaktadır. Bu

bağlamda sendikaların kapsayıcılık konusunda en geri kaldığı gruplardan biri engelli işçilerdir.

Engelli bireyler hem istihdam süreçlerinde ayrımcılığa uğramakta hem de işyerlerinde uyum sorunları yaşamaktadır.

Sorunlar: Erişilebilir olmayan işyerleri, engellilere yönelik olumsuz önyargılar, sembolik istihdam (sadece kota doldurma amaçlı işe alım).

Sendikal Dinamikler: Engelli işçilerin sendikal örgütlenmeye katılımı düşük seviyededir. Ancak son yıllarda engelli hakları hareketi ile sendikaların keşişim alanları genişlemekte, erişilebilir işyerleri ve eşit fırsatlar konusunda talepler yükselmektedir. Sendikaların engelli üyelerine yönelik özel politikalar üretmesi, kapsayıcılığı artıracaktır.

2.5. LGBTİ+ İşçiler

Türkiye’de LGBTİ+ işçilerin sendikal örgütlenme deneyimi oldukça sınırlı olmakla birlikte, bazı bağımsız sendikal girişimler ve toplumsal hareketlerle kurulan ittifaklar bu konuda önemli bir başlangıç noktası oluşturmuştur. Sendikaların büyük çoğunluğu LGBTİ+ bireylerin görünürlüğü konusunda çekimser davranmakta; cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği temelli ayrımcılıkla mücadele, sendikal gündemde yer bulmakta zorlanmaktadır. Bu durum, sendikaların kapsayıcılığını sınırlayan önemli bir eksikliklerdir.

3. Uluslararası İyi Uygulama Örnekleri

3.1. İskandinav Ülkeleri: Kadın Temsili ve Kapsayıcı Sendikalar

İskandinav ülkelerinde (İsveç, Norveç, Danimarka, Finlandiya) sendikal hareketler, toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda öncü bir rol üstlenmiştir. Bu ülkelerde kadınların sendikalara üyelik oranı erkeklerden daha yüksektir. Kadınların sendika yönetimlerinde aktif olarak yer alabilmesi için cinsiyet kotası uygulamaları hayata geçirilmiş ve kadın komiteleri yalnızca sembolik değil, karar alıcı mekanizmalar haline getirilmiştir (Colgan ve Ledwith, 2002). Ayrıca ebeveyn izni, kreş desteği ve iş-aile yaşam dengesi gibi talepler sendikal gündemin temel başlıkları arasında yer almaktadır.

Bu ülkelerde sendikalar yalnızca ücret ve çalışma koşullarına odaklanmamakta; toplumsal cinsiyet eşitliği, ayrımcılıkla mücadele, bakım hizmetleri, iş-yaşam dengesi ve göçmen işçilerin hakları gibi konularda da aktif rol almaktadır.

Kurumsal Eşitlik Politikaları: Sendikalar, toplumsal cinsiyet eşitliğini kurumsal bir ilke haline getirmiştir. Yönetim organlarında kadınların temsil

oranı oldukça yüksektir. Özellikle İsveç'te sendika yönetimlerinde kadın kotası uygulanmaktadır (Tsarouhas, 2011).

Toplu Pazarlıkta Cinsiyet Boyutu: Toplu iş sözleşmelerine ücret eşitliği ve ebeveyn izni konuları dahil edilmiştir. Norveç ve Danimarka'da sendikalar, bakım izinlerinin hem kadın hem erkek çalışanlar arasında dengeli paylaşılmasını teşvik etmektedir (Ellingsæter, vd., 2020).

Göçmen ve Azınlık Kadınların Dahiliyeti: Finlandiya ve İsveç sendikaları, göçmen kadınların sendikal yapılara katılımını artırmak için dil kursları ve danışmanlık hizmetleri sunmaktadır (Mayblin ve Turner, 2020).

Kadın Liderliği: İzlanda'da sendika başkanlıklarına kadınların seçilmesi olağan bir durum haline gelmiştir. Bu, sendikal hareketin kadınların karar alma mekanizmalarında etkin temsilini teşvik ettiğini göstermektedir (Faugoo, 2024).

Politik Etki ve Sosyal Diyalog: İskandinav sendikaları, hükümetlerle ve işverenlerle üçlü diyalog süreçlerinde toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarının geliştirilmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır (Teigen ve Skjeie, 2017).

Bu örnekler, İskandinav ülkelerinin sendikalarda kadın temsili ve kapsayıcılık konusunda dünyada öncü olduğunu göstermektedir. Kadınların sendikal yapılar içinde güçlü temsili, yalnızca işçi haklarının değil aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitliğinin de ilerlemesini sağlamaktadır.

3.2. Almanya: Göçmen İşçilere Yönelik Özel Yapılar

Almanya'da özellikle 1960'lardan itibaren "misafir işçi" olarak gelen göçmenlerin sendikalara entegrasyonu, önemli bir tartışma konusu olmuştur. 1990'lardan itibaren sendikalar, göçmen işçilerin sorunlarını daha görünür kılmak için "göçmen işçi komisyonları" kurmuş ve göçmen temsilcilerin sendika yönetimlerinde yer almasını sağlamıştır (Connolly ve Martínez, 2014). Ayrıca sendikalar, çok dilli bilgilendirme kampanyaları ve göçmenlere yönelik hukuki danışmanlık hizmetleriyle kapsayıcılığı artırmıştır.

Almanya, göçmen işçilere yönelik özel sendikal yapıları ve politikalarıyla uluslararası iyi uygulama örneklerinden biridir. Özellikle Türk, İtalyan, Yunan ve Doğu Avrupa kökenli işçilerin yoğun katılımıyla şekillenen Alman işgücü piyasasında sendikalar, entegrasyon ve eşitlik konularına uzun süredir önem vermektedir.

Göçmen İşçi Komisyonları (Migrantenkommissionen): Alman Sendikalar Birliği (DGB) bünyesinde, göçmen işçilerin temsilini artırmak için

özel komisyonlar kurulmuştur. Bu komisyonlar, göçmen işçilerin sorunlarını doğrudan sendika yönetimlerine taşımaktadır (Marino vd., 2015).

Çok Dilli Hizmetler ve Danışmanlık: Almanya'daki sendikalar, üyelerine Almanca dışında Türkçe, Arapça ve diğer dillerde danışmanlık hizmetleri sunmaktadır. Bu, özellikle ilk kuşak göçmen işçilerin sendikal yapılara dahil olmasını kolaylaştırmıştır (Pulignano vd., 2015).

Göçmen İşçilerin Sendikal Eğitim Programları: IG Metall ve Verdi gibi büyük sendikalar, göçmen işçiler için özel eğitim ve bilinçlendirme programları yürütmektedir. Bu programlarda işçi hakları, ayrımcılıkla mücadele ve iş güvenliği konuları öne çıkmaktadır (Pulignano vd., 2015).

Irkçılık ve Ayrımcılıkla Mücadele: Sendikalar, göçmen işçilerin işyerlerinde uğradıkları ayrımcılıklara karşı hukuki destek sağlamaktadır. Ayrıca “Çeşitlilik Şartı” (Charta der Vielfalt) gibi girişimlere aktif destek verilmektedir (Koopmans, 2013).

Katılımcı Temsil Modelleri: Göçmen işçiler, sendika delegeliklerinde ve işyeri temsilciliklerinde yer almaya teşvik edilmektedir. Özellikle ikinci kuşak göçmenler arasında sendikal liderlik rollerine yükselen örnekler vardır (Thomas, 2016).

Avrupa Politikalarıyla Uyum: Almanya'daki sendikal yapılar, Avrupa Birliği'nin göç, entegrasyon ve ayrımcılık karşıtı politikalarıyla uyumlu çalışmaktadır. Bu da göçmen işçilerin sosyal diyalog mekanizmalarına daha güçlü katılımını sağlamaktadır (Marino vd., 2015).

Almanya örneği, göçmen işçilerin yalnızca işgücü piyasasına değil, aynı zamanda sendikal yapılara da entegrasyonunu hedefleyen çok boyutlu bir yaklaşımı temsil etmektedir. Bu uygulamalar, göçmen işçilerin haklarının korunması ve sendikal hareketin kapsayıcılığının güçlenmesi açısından diğer ülkelere model oluşturmaktadır.

3.3. Hollanda: Esnek ve Part-Time Çalışanların Örgütlenmesi

Hollanda'da esnek ve yarı zamanlı çalışanların oranı yüksek olduğu için, sendikalar bu kesime yönelik özel stratejiler geliştirmiştir. Sendikalar, part-time çalışanların haklarını toplu sözleşmelere dahil ederek dezavantajlı grupların korunmasını sağlamış ve bu grupları üyelik için teşvik etmiştir. Kadınların büyük kısmı yarı zamanlı işlerde çalıştığından, bu politika özellikle toplumsal cinsiyet eşitliği açısından önem taşımaktadır. Ülkede işgücü piyasasının en dikkat çekici özelliklerinden biri, yüksek oranda part-time istihdamdır. Özellikle kadınlar, öğrenciler ve yaşlı işçiler arasında yaygın olan

bu çalışma biçimi, sendikaların kapsayıcı politikalar geliştirmesini zorunlu kılmıştır (Visser, 2001).

Hollanda’da Esnek ve Part-time Çalışanların Örgütlenmesine Yönelik Uygulamalar:

Part-time Çalışmanın Normalleşmesi: Hollanda, OECD ülkeleri içinde en yüksek part-time istihdam oranına sahiptir. Bu durum, sendikaların part-time çalışanların haklarını toplu iş sözleşmelerine dahil etmesini zorunlu kılmıştır (Visser, 2001).

Yasal Güvenceler ve Sendikal Baskı: 1996 tarihli “Part-time Work Act” ile part-time çalışanlar tam zamanlı çalışanlarla eşit haklara kavuşmuştur. Bu yasa, sendikaların güçlü kampanyaları sonucunda kabul edilmiştir (Yerkes ve Visser, 2006).

Toplu Pazarlıkta Kapsayıcılık: Sendikalar, toplu iş sözleşmelerinde esnek çalışanların iş güvencesi, sosyal hakları ve ücret eşitliği için özel maddeler eklemiştir. Bu durum, Hollanda sendikacılığını esnek işgücü piyasasında da etkili kılmıştır (Boonstra vd., 2012).

Kadınların Katılımı ve Sendikal Güçlenme: Hollanda’da part-time çalışmanın en yaygın olduğu grup kadınlardır. Sendikalar, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak amacıyla bu kesimin örgütlenmesini öncelikli hale getirmiştir (Plantenga, 2014).

Yeni Çalışma Biçimlerine Uyum: Freelance ve geçici çalışanları da kapsamak için sendikalar yeni üyelik modelleri geliştirmiştir. Özellikle FNV (Federatie Nederlandse Vakbeweging), esnek çalışanlara yönelik hukuki danışmanlık ve eğitim hizmetleri sunmaktadır (Boonstra vd., 2012).

Politika Yapımında Etki: Hollanda sendikaları, hükümet ve işverenlerle üçlü diyalog mekanizmalarında aktif rol oynayarak esnek ve part-time çalışanların haklarının korunmasında belirleyici olmuştur (Visser & Hemerijck, 1997).

Hollanda örneği, esnek ve part-time çalışanların sendikal örgütlenmesine yönelik geliştirilen mekanizmaların yalnızca işçi haklarını korumakla kalmayıp, aynı zamanda işgücü piyasasında toplumsal cinsiyet eşitliği ve sosyal adaleti güçlendirdiğini göstermektedir. Bu bağlamda Hollanda, diğer ülkeler için örnek teşkil eden bir model sunmaktadır.

3.4. İngiltere: Çeşitlilik ve LGBTİ+ Hakları

İngiltere’de sendikalar, 2000’li yıllardan itibaren çeşitlilik ve kapsayıcılık politikalarını geliştirmiştir. TUC (Trades Union Congress) çatısı altında

LGBTİ+ bireyler için özel komiteler kurulmuş ve homofobiye karşı kampanyalar düzenlenmiştir. Aynı zamanda etnik azınlıklar ve göçmen işçiler için de sendika içi temsil mekanizmaları oluşturulmuştur (Colgan ve Ledwith, 2002). Bu yaklaşım, sendikaların yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sosyal hak mücadelesinde de etkin aktörler olabileceğini göstermektedir.

İngiltere’de Çeşitlilik ve LGBTİ+ Haklarına Yönelik Uygulamalar

Sendikalarda LGBTİ+ Komiteleri: Birçok İngiliz sendikası bünyesinde LGBTİ+ komiteleri oluşturulmuştur. UNISON ve TUC (Trades Union Congress), LGBTİ+ üyelerin örgütlenmesi ve karar alma mekanizmalarında temsili için özel yapılar kurmuştur (Colgan ve Ledwith, 2002).

Pride Etkinliklerine Katılım ve Destek: Sendikalar, 1980’lerden itibaren “London Pride” ve benzeri etkinliklere katılım sağlayarak LGBTİ+ topluluğuna açık destek vermiştir. Bu durum, işçi hareketinin kapsayıcılığını artırmış ve işyerlerinde ayrımcılıkla mücadeleye katkıda bulunmuştur (TUC, 2016).

Eşitlik ve Ayrımcılık Karşıtı Politikalar: İngiliz sendikaları, 2010 Eşitlik Yasası’nın hazırlanmasında aktif rol oynamış, LGBTİ+ çalışanların ayrımcılığa karşı yasal güvenceye kavuşmasını desteklemiştir (Hepple, 2010).

Toplu Pazarlıkta LGBTİ+ Hakları: UNISON, GMB ve PCS gibi sendikalar, toplu iş sözleşmelerine homofobi ve transfobiye karşı yaptırımlar, eşcinsel çiftler için eşit haklar ve kapsayıcı sağlık hizmetleri gibi maddeler eklemiştir (Colgan et al., 2007).

Eğitim ve Farkındalık Çalışmaları: Sendikalar, işyerlerinde LGBTİ+ haklarına dair eğitim programları düzenleyerek hem üyelerini bilinçlendirmekte hem de ayrımcı davranışları azaltmaktadır (Colgan et al., 2007).

Siyasi ve Kültürel Etki: Sendikaların LGBTİ+ hakları için verdiği destek, yalnızca işyerleriyle sınırlı kalmamış; siyasi alanda da güçlü bir baskı unsuru olmuştur. Özellikle İşçi Partisi içinde LGBTİ+ politikalarının şekillenmesinde sendikaların rolü büyüktür (Bell, 2024).

İngiltere örneği, sendikaların çeşitlilik ve LGBTİ+ haklarını yalnızca söylemsel olarak değil, aynı zamanda kurumsal yapılar, yasal düzenlemeler ve toplu pazarlık mekanizmaları üzerinden hayata geçirdiğini göstermektedir. Bu uygulamalar, uluslararası düzeyde sendikal hareketin kapsayıcı dönüşümüne ilham vermektedir.

3.5. Avrupa Birliği Genel Politikaları

Avrupa Birliği (AB), sosyal politika ve eşitlik perspektifini temel alan hukuki ve kurumsal yapılarıyla, dezavantajlı grupların (kadınlar, göçmenler, gençler, engelliler, LGBTİ+ bireyler ve güvencesiz çalışanlar) sendikal örgütlenmesini güçlendirmeye yönelik en kapsamlı politika çerçevelerinden birini sunmaktadır. Bu politikalar, eşit muamele, ayrımcılıkla mücadele ve sosyal içermeye ilkeleri üzerinden yapılandırılmıştır (European Commission, 2017).

AB düzeyinde, Avrupa Sendikalar Konfederasyonu (ETUC), dezavantajlı grupların temsili için çeşitli projeler yürütmektedir. Özellikle kadın-erkek ücret eşitsizliği, göçmen işçilerin entegrasyonu ve genç işçilerin sendikalara katılımı konularında fon destekli programlar uygulanmaktadır. Ayrıca dijitalleşme ile ortaya çıkan platform işçileri için yeni sendikal stratejiler geliştirilmekte; bu kesimdeki dezavantajlı grupların örgütlenmesi teşvik edilmektedir.

Avrupa Birliği'nin sosyal politika ve eşitlik perspektifi, dezavantajlı grupların sendikal örgütlenmesini güçlendirmek için küresel ölçekte örnek teşkil etmektedir. Hem yasal çerçeve hem de sendikal iyi uygulamalar, kapsayıcı ve adil bir işgücü piyasası için önemli dersler sunmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Sosyal politika ve eşitlik perspektifi, işçi hareketi içinde göçmenler, kadınlar, LGBTİ+ bireyler, engelliler ve genç işçiler gibi kırılgan kesimlerin temsilini ele alarak sosyal adalet ve kapsayıcılığın geliştirilmesi gerekliliğine odaklanır. Literatür, bu grupların örgütlenmesinde karşılaşılan yapısal engellerin yanı sıra, sosyal politika araçlarıyla desteklenen yenilikçi stratejilerin önemini ortaya koymaktadır.

Dezavantajlı gruplar genellikle düşük ücretli, güvencesiz veya kayıt dışı işlerde yoğunlaşmakta, bu da sendikal örgütlenmeye katılımı sınırlamaktadır. Bu konu sosyal politika ile desteklenerek ulusal düzeyde ayrımcılıkla mücadele yasaları, eşitlik politikaları ve sosyal koruma programlarının uygulanması sendikaların kapsayıcılığı artırmasında kritik rol oynayacaktır. Devletin sosyal politika mekanizmaları ile sendikaların kapsayıcılık çabaları arasında koordinasyon sağlanmalıdır.

Pozitif ayrımcılık ve kota uygulamaları ile kadınların, gençlerin ve göçmen işçilerin sendika yönetimlerinde temsilini artırmak için cinsiyet ve gençlik kotaları uygulanmalıdır. Kadınların ve gençlerin sendikal temsili, toplu pazarlık gündemine toplumsal cinsiyet eşitliği maddelerinin eklenmesiyle

güçlendirilmelidir. Toplu iş sözleşmelerine eşit ücret, aile dostu çalışma koşulları ve cinsel yönelim/kimlik ayrımcılığına karşı hükümler eklenmelidir. Kadın üyelerin sendika liderliğinde daha fazla temsil edilmesi teşvik edilmelidir. Engelli işçilerin sendikal yapılarda görünürlüğünü sağlamak için özel temsil kotaları oluşturulabilir. Kreş desteği, bakım hizmetleri, işyerinde erişilebilirlik gibi sosyal politika araçları, sendikal müzakerelerin ayrılmaz bir parçası olmalıdır.

Sendikalar bünyesinde dezavantajlı gruplara özel kollar, komiteler ve temsilcilikler oluşturulmalı. Çalışma saatleri ve örgütlenme biçimleri esnek hale getirilerek part-time, göçmen ve genç işçilere erişim artırılmalıdır. Bu komisyonlar yalnızca sembolik değil, karar mekanizmalarına doğrudan etki edecek yapılar olmalıdır.

Eğitim ve farkındalık programları ile sendika üyeleri ve yöneticileri için ayrımcılıkla mücadele, toplumsal cinsiyet eşitliği ve kapsayıcı örgütlenme konularında düzenli eğitimler yapılmalıdır. Dezavantajlı grupların sendikal haklar konusunda bilinçlenmesi için çok dilli ve erişilebilir bilgilendirme materyalleri hazırlanmalıdır. Sendika üyeleri için ayrımcılık karşıtı, çeşitlilik ve eşitlik odaklı eğitim programları düzenlenmelidir. Dezavantajlı grupların liderlik becerilerini geliştiren programlar yaygınlaştırılmalıdır.

Uluslararası dayanışma platformları genişletilmelidir. Dijitalleşmenin yaygınlaştığı işgücü piyasasında, özellikle genç ve göçmen işçilerin bulunduğu platform ekonomisi için yeni sendikal örgütlenme biçimleri geliştirilmelidir. Online üyelik sistemleri, dijital dayanışma platformları ve esnek çalışma biçimlerine uygun toplu sözleşme modelleri hayata geçirilebilir. Sendikalar, ILO normları ve uluslararası sendikal ağlarla iş birliği yaparak küresel kapsayıcılık standartlarını benimsemelidir. Bölgesel ekonomik çerçevelerde dezavantajlı grupların korunmasına yönelik politikalar sendikal düzeyde desteklenmelidir.

Dezavantajlı grupların sendikal örgütlenmesi, yalnızca işçi hakları açısından değil, aynı zamanda toplumsal eşitlik ve demokratikleşme süreci bakımından da kritik bir öneme sahiptir. Türkiye’de kadınlar, göçmenler, gençler, engelliler ve LGBTİ+ bireyler sendikal yapılarda hâlâ sınırlı bir görünürlüğe sahiptir. Uluslararası örnekler, kapsayıcı stratejilerin sendikaları güçlendirdiğini ve örgütlenme oranlarını artırdığını göstermektedir.

Bu nedenle Türkiye’de sendikaların geleceği, dezavantajlı grupları kapsama kapasiteleriyle doğrudan bağlantılıdır. Geleneksel, erkek egemen ve bürokratik sendikal yapılardan, daha demokratik, katılımcı ve çeşitliliği kucaklayan yapılara doğru bir dönüşüm gereklidir. Böyle bir dönüşüm hem

sendikaların toplumsal meşruiyetini güçlendirecek hem de emek hareketini daha dirençli ve kapsayıcı bir hale getirecektir.

Dezavantajlı grupların sendikal örgütlenme süreçlerinde karşılaştıkları engeller, yalnızca işgücü piyasasındaki yapısal eşitsizliklerden değil, aynı zamanda sendikaların iç işleyişinde yerleşik kültürel ve kurumsal bariyerlerden de kaynaklanmaktadır. Sosyal politika perspektifi, bu grupların korunması ve eşitlikçi bir temsiliyetin sağlanması açısından önemli bir araç sunarken; eşitlik ilkesi, sendikal hareketin demokratikleşmesi için vazgeçilmez bir referans noktasıdır. Kadın, göçmen, genç ve engelli işçilerin sendikal süreçlere aktif katılımı, yalnızca bu grupların güçlenmesini değil, aynı zamanda sendikal hareketin toplumsal meşruiyetini de artırmaktadır. Ancak neoliberal politikaların baskısı ve çalışma ilişkilerindeki esnekleşme, kapsayıcı örgütlenme çabalarını zayıflatma potansiyeline sahiptir. Bu nedenle gelecekte sendikaların, dijital örgütlenme araçlarını kullanarak ve pozitif ayrımcılık politikalarını içselleştirerek daha eşitlikçi bir temsil modeli geliştirmeleri hem dezavantajlı grupların hak mücadelesi hem de sendikal hareketin varlığını sürdürmesi açısından kritik önem taşımaktadır.

Bu politika önerileri, dezavantajlı grupların sendikal hareket içindeki görünürlüğünü ve etkinliğini artırırken, sosyal politika ve eşitlik perspektifinin kurumsallaşmasını hedeflemektedir. Böylece, sendikalar yalnızca ekonomik hakların değil, aynı zamanda sosyal adaletin de savunucusu haline gelebilir.

Kaynakça

- Bell, E. (2024). *Policing the culture wars in contemporary Britain*. Routledge.
- Boonstra, K., Keune, M., & Verhulp, E. (2012). Trade union responses to precarious employment in the Netherlands. Amsterdam Institute for Advanced Labour Studies, University of Amsterdam.
- Cindemir, H. (2025). Avrupa Birliği'nin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Politikaları Işığında İş ve Sosyal Güvenlik Hukukunda Ayrımcılık Yasası ve Eşitlik İlkesi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 984-1004.
- Colgan, F., Creegan, C., McKearney, A., & Wright, T. (2007). Equality and diversity policies and practices at work: Lesbian, gay and bisexual workers. *Equal Opportunities International*, 26(6), 590-609. [DOI: 10.1108/02610150710822394]
- Colgan, F., Ledwith, S. (2002). Gender and diversity: reshaping union democracy. *Employee Relations*, 24(2), 167-189.
- Connolly, H., Marino, S., & Lucio, M. M. (2014). Trade union renewal and the challenges of representation: Strategies towards migrant and ethnic minority workers in the Netherlands, Spain and the United Kingdom. *European Journal of Industrial Relations*, 20(1), 5-20.
- Connolly, H., Marino, S., & Martínez Lucio, M. (2014). Trade unions and migration in the UK: Equality and migrant worker engagement without collective rights. *Journal of Industrial Relations*, 56(1), 79-97. <https://doi.org/10.1177/0022185613511689>
- De Stefano, V. (2016). The rise of the "just-in time workforce": on demand work, crowdwork, and labor protection in the "gig economy". *Comparative labor law and policy journal*, 37(3), 461-471.
- Ellingsæter, A. L., Kitterød, R. H., & Østbakken, K. M. (2020). Immigrants and the 'caring father': Inequality in access to and utilisation of parental leave in Norway. *Ethnicities*, 20(5), 959-982.
- European Commission. (2017). *European Pillar of Social Rights*.
- European Trade Union Institute (ETUI). (2020). *Trade unions and disadvantaged groups in Europe: Equality and inclusion policies*. ETUI Publications.
- Faugoo, D. (2024). The success stories of nordic countries in achieving gender equality: implications for mauritius. *International Journal of Advanced Research in Economics and Finance*, 6(2), 134-148.
- Frege, C. M., & Kelly, J. (Eds.). (2004). *Varieties of unionism: Strategies for union revitalization in a globalizing economy*. Oxford: Oxford University Press.
- Harvey, D. (2007). *A brief history of neoliberalism*. Oxford university press.
- Heery, E. (2015). Unions and the organising turn: Reflections after 20 years of organising works. *The Economic and Labour Relations Review*, 26(4), 545-560.

- Heery, E., & Conley, H. (2007). Frame extension in a mature social movement: British trade unions and part-time work, 1967-2002. *Journal of Industrial Relations*, 49(1), 5-29.
- Hepple, B. (2010). The new single equality act in Britain. *The Equal Rights Review*, 5(1), 11-24.
- Koopmans, R. (2013). Multiculturalism and immigration: A contested field in cross-national comparison. *Annual Review of Sociology*, 39(1), 147-169.
- Marino, S., Penninx, R., & Roosblad, J. (2015). Trade unions, immigration and immigrants in Europe revisited: Unions' attitudes and actions under new conditions. *Comparative Migration Studies*, 3(1), 1.
- Mayblin, L., & Turner, J. (2020). *Migration studies and colonialism*. John Wiley & Sons.
- Milkman, R. (2013). Women workers, feminism and the labor movement since the 1960s 1. In *Women, Work, and Protest* (pp. 300-322). Routledge.
- Özkarlı, F. (2014). Suriye'den Türkiye'ye göç ve Suriyelilerin enformel istihdamı (Mardin örneği). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mardin.
- Plantenga, J. (2014). Searching for welfare, work and gender equality (No. 59). *WWWforEurope Working Paper*.
- Pulignano, V., Meardi, G., & Doerflinger, N. (2015). Trade unions and labour market dualisation: a comparison of policies and attitudes towards agency and migrant workers in Germany and Belgium. *Work, employment and society*, 29(5), 808-825.
- Rumens, N. (2025). *Possibilities and limitations of lesbian, gay, bisexual, trans and queer+ workplace inclusion*. In *Research Handbook on Gender, Work and Organization*. Edward Elgar.
- Selamoğlu, A. (2016). Gençler ve sendikal ilişki üzerine değerlendirme: yeni bir frekans arayışının kaçınılmazlığı. *Çalışma ve Toplum*, 2(49), 757-788.
- Standing, G. (2014). A precariat charter: From denizens to citizens (p. 320). Bloomsbury Academic.
- Teigen, M., & Skjeie, H. (2017). The Nordic gender equality model: comparing scores. *The Nordic models in political science*. Challenged but still viable.
- Theodoropoulos, P. (2018). Barriers to migrant worker unionization: Examining the impact of structural and subjective barriers to migrant worker unionization in the UK. *Journal of Labor and Society*, 21(3), 317-335.
- Thomas, A. (2016). Degrees of inclusion: free movement of labour and the unionization of migrant workers in the European Union. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 54(2), 408-425.

- Toksöz, G., Şener, Ü., Memiş, E., Kızılrırmak, B., Yüksel-Kaptanoğlu, İ., Arslan, H., ... & İnanç, B. (2025). Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Eşitliğini İzleme Raporu.
- Tsarouhas, D. (2011). Frame extension, trade union identities, and wage politics: Evidence from Sweden. *Social Politics*, 18(3), 419-440.
- TUC. (2016). *Out at Work: Trade unions supporting LGBT workers*. Trades Union Congress Report.
- Umutlu, S., & Öztürk, M. (2020). İŞ YAŞAMINDA KADIN VE KARŞILAŞTIĞI SORUNLAR. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 25(3), 297-306.
- Urhan, B. (2015). Sendika içi demokrasi ve sendika içi kadın örgütlenmesi. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (69), 29-58.
- Vandaele, K. (2018). Will trade unions survive in the platform economy. *Emerging patterns of platform workers’ collective voice and representation in Europe*, 33.
- Visser, J. (2001). Negotiated flexibility in working time and labour market transitions: the case of the Netherlands. Amsterdam Institute for Advanced Labour Studies (AIAS).
- Visser, J., & Hemerijck, A. (1997). *A Dutch Miracle: Job Growth, Welfare Reform and Corporatism in the Netherlands*. Amsterdam University Press.
- Yerkes, M., & Visser, J. (2006). Women’s preferences or delineated policies? The development of part-time work in the Netherlands, Germany and the United Kingdom. *Decent working time: New trends, new issues*, 235-262.

Türkiye’de Bölgesel Yoksulluk Dinamikleri: Gustafson-Kessel (GK) Kümeleme ile 2014- 2024 Karşılaştırmalı Analizi

Orhan Ecemiş¹

Özet

Bölgesel kalkınmışlık farklarının önemli bir göstergesi olan yoksulluk, Türkiye’nin mekânsal ve sosyo-ekonomik yapısında belirgin bir heterojenlik sergilemektedir. Bu yapının statik olmadığını ve zaman içinde dönüşüme uğradığını dikkate alan bu araştırma, Türkiye’deki bölgesel yoksulluk profillerinin 2014-2024 dönemindeki yapısal dönüşümünü ve bu dönüşümün ortaya çıkardığı yeni mekânsal kümelenme örüntülerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda, eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirine dayanan bölgesel yoksulluk göstergelerinin 26 İBBS Düzey 2 bölgesindeki 10 yıllık değişimi ve kümelenme dinamikleri incelenmiştir.

Çalışmanın metodolojik çerçevesi, Türkiye’deki bölgesel yoksulluk profillerinde 2014-2024 döneminde yaşanan yapısal değişimi ve bu değişimin dinamiklerini modellemek üzerine kuruludur. Bu doğrultuda, bölgelerin karmaşık ve geçişken profillerini, ayrıca farklı geometrik özelliklere sahip kümeleri etkin bir şekilde modelleyebilen, esnek bir yaklaşım sunan Gustafson-Kessel (GK) bulanık kümeleme algoritması tercih edilmiştir. Analiz, 2014 ve 2024 yılları verilerine ayrı ayrı uygulanarak, bölgesel yoksulluk haritasındaki 10 yıllık dönüşüm karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Analizde TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) tarafından sağlanan ve eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirine dayanan bölgesel yoksulluk göstergeleri (yoksulluk eşiği, yoksul sayısı ve yoksulluk oranı) esas alınmıştır. Değişkenlerin farklı ölçek etkilerini ortadan kaldırmak ve analiz güvenilirliğini artırmak için verilere z-skor standartlaştırması uygulanarak normalizasyon sağlanmıştır.

Çalışmada elde edilen bulgular, Türkiye’deki bölgesel yoksulluk dinamiklerinde 2014-2024 yılları arasında önemli bir yapısal değişim yaşandığını göstermektedir. Analiz sonuçları, 2014 yılında gözlemlenen geleneksel

1 Doçent, Gaziantep Üniversitesi, oecemis@gantep.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8270-0857

bölgesel eşitsizlik haritasının, 2024’e gelindiğinde belirgin bir şekilde yeniden şekillendiğini ortaya koymuştur. 2014 yılında metropol bölgelerin (TR10-İstanbul, TR51-Ankara) nispeten daha düşük yoksulluk oranlarına sahip kümede yer aldığını; İç Anadolu, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin yüksek yoksulluk oranlı kümelerde toplandığını göstermiştir. Buna karşılık, 2024 yılı analizi bu yapının dikkate değer bir değişim gösterdiğini ortaya koymaktadır. Özellikle, metropol bölgeler 2024’te nispeten daha yüksek yoksulluk oranlarına sahip kümede konumlanırken; Doğu, Güneydoğu ve İç Anadolu bölgeleri, 2024’te nispeten daha elverişli yoksulluk oranlarına sahip bir kümede yer almıştır.

Çalışmanın metodolojik bulgularından biri, Gustafson-Kessel (GK) algoritmasının bu dinamik geçişleri modellemedeki başarısıdır. GK’nın bulanık yaklaşımı, bölgelerin birden fazla kümede yer almasına imkân tanıyarak, bu bölgesel profillerdeki değişimi geleneksel yöntemlere kıyasla daha incelikli bir biçimde ortaya koymuştur. Bu yapısal değişimin istatistiksel niteliği, küme validasyon metrikleri ile de desteklenmektedir. 2014 yılındaki küme yapısı (PC: 0,7907, CE: 0,351) daha “bulanık” ve geçişken bir profili işaret ederken, 2024 yılındaki küme yapısı (PC: 0,9531, CE: 0,083) çok daha “net” ve “keskin” bir kümelenmeyi göstermektedir. Bu durum, 10 yıl içinde bölgeler arası yoksulluk ayrımının sadece yön değiştirmekle kalmadığını, aynı zamanda bu yeni bölgesel yapının istatistiksel olarak daha belirgin hale geldiğini göstermektedir.

1. Giriş

Tarihin her döneminde önemli bir toplumsal sorun olarak görülen yoksulluk, gelir dağılımındaki adaletin değerlendirilmesinde başvurulan alternatif bir ölçüm aracı olarak öne çıkmaktadır (Öztürk, M., ve Çetin, B. I., 2009; Aksan, G.2012). Gelir eşitsizliğinin derinleşmesiyle orantılı biçimde yoksulluk oranları da belirgin bir artış sergilemektedir Çalışkan, Ş. 2010; Gemicioğlu, S., ve Bildir, M. 2023). Temel günlük gereksinimleri—beslenme, barınma ve benzeri—karşılamaktan oldukça uzak düzeyde gelire sahip olma durumu olarak tanımlanan yoksulluk kavramı, yoksulluk eşiği, göreceli yoksulluk, maddi yoksulluk, kalıcı yoksulluk ve insani yoksulluk gibi parametreler üzerinden sistematik biçimde ölçülmektedir (Yanar, R.ve Şahbaz, A. 2013; Güzel, S. 2018).

Türkiye’de yoksulluk, ekonomik büyüme, krizler ve sosyal politikalarla şekillenen çok boyutlu bir sorundur. Son yirmi yılda yoksulluk oranlarında önemli düşüşler yaşanmış olsa da, bölgesel ve demografik farklılıklar, yoksulluğun seyrini ve etkilerini belirgin şekilde etkilemektedir.

Türkiye 2000’li yıllara hızlı bir yoksulluk azalması ile başlamıştır. 2008-2016 arasında bu azalma da yavaşlama olmuş, 2016-2020 arasında ise oranlar

sabit kalmıştır. Türkiye’de sosyal harcamaların gayrisafi yurtiçi hasılaya (GSYİH) oranı, 2006-2016 dönemini kapsayan on yıllık süreçte %10,76’dan %12,83’e yükselerek belirgin bir artış kaydetmiştir (Öztornacı, B., & Şengül, H. 2023). 2021’de, COVID-19 pandemisine rağmen yoksullukta tekrar bir azalma yaşanmıştır. Ancak, yoksulluk ölçümünde kullanılan tanıma göre oranlar %11 ile %70 arasında değişebilmektedir. Çok boyutlu yoksulluk oranı 2014’te %43 iken, 2021’de %31’e gerilemiştir (Sezgin, B. ve Sezgin, Ş. 2021; Özgül, T., Yılmaz, İ. ve Demir, G. 2024; Bilgiç, M.ve Stoeffler, Q., 2025,). Son yirmi yılda, Türk hükümeti yoksulluğu azaltmak ve ekonomik refahı artırmak için önemli çabalar sarf etmiştir. Sosyal destek programları, eğitim ve altyapı geliştirmeye yönelik yatırımlar, çocuklu ailelere, yaşlılara ve engellilere mali yardım sağlayan önemli bir girişim olmuştur. Ayrıca, özel ekonomik bölgeler ve vergi teşvikleri gibi politikalar iş fırsatlarına dönüşmüştür (Bilik, M. 2023).

Yoksulluk oranları, bir ekonominin sosyal inklüzyon dinamiklerini yansıtan kritik bir indikatördür. Medyan gelirin %50 ve %60’ına göre tanımlanan göreceli yoksulluk eşiği, Avrupa Birliği standartlarında (Eurostat, 2023) benimsenmiş olup, gelir dağılımındaki asimetriklikleri ölçmede etkilidir. Türkiye’de, doğu-batı eksenindeki kalkınma eşitsizlikleri, yoksulluk vektörlerinde belirgin varyasyonlara yol açmaktadır. Geleneksel kümeleme algoritmaları (K-ortalamlar, hiyerarşik), dikotomik atamalarla sınırlı kalırken, bölgeler arası melez yapıları yeterince kapsayamamakta ve değişimleri yeterince açıklayamamaktadır. Bundan dolayı çalışmada bulanık küme yöntemlerinden Gustafson-Kessel (GK) yöntemi tercih edilmiştir.

Bulanık kümeleme, Zadeh’in (1965) bulanık mantık çerçevesine dayalı olarak, her gözlemin kümelerle probabilistik üyelik dereceleri (0-1 aralığı) atayarak belirsizliği formalize etmektedir (Bezdek, 1981). Bu paradigma, sosyo-ekonomik kümeleme literatüründe giderek yaygınlaşmakta olup, heterojen veri setlerinde üstünlüğü kanıtlanmıştır (Dunn, 1973). Bu çalışmada , Türkiye’deki bölgesel yoksulluk profillerinde 2014-2024 döneminde yaşanan yapısal değişimi bulanık kümeleme yöntemiyle ele alınmıştır.

2. Literatür

Kümeleme analizi literatürde farklı alanlarda başarı ile uygulanmaktadır (Avşar, İ. İ., & Serin, Z. V. 2020). Talingdan, J. (2019) yoksulluk verilerinin analizi ve hanehalkı gruplandırması üzerine yaptığı çalışmada, K-means, DBSCAN ve k-medoids kümeleme algoritmalarının performansları karşılaştırmıştır. Algoritmaların başarısı silhouette indeksi ile değerlendirilmiş

olup, analiz sonucunda $K=3$ parametresiyle uygulanan K-means algoritması, 0.308 silhouette skoru ile en yüksek performansı gösteren yöntem olarak belirlenmiştir.

Rahman vd. (2021) Malezya’da yapmış oldukları çalışmada en alt %40’lık gelir grubunun (B40) çok boyutlu yoksulluk göstergelerini belirlemek için K-Ortalamalar (K-Means) ve kosinüs benzerliği kullanmışlardır. Çalışma, eğitim, yaşam standardı ve istihdam olmak üzere üç boyutta yedi gösterge tespit etmiş; mevcut ulusal Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi’ne (MPI) altı yeni gösterge eklenmesini önermiştir.

AB ülkelerindeki yoksulluğa dair 2023 verileriyle yapılan Marković, M. ve Marjanović, I. (2025) tarafından yürütülen çalışmada ülkeler dört homojen kümeye ayrılmış; gelişmiş Avrupa ülkeleri ile düşük performans gösteren (Güney, Balkan, Baltık) ülkeler arasındaki ayrım, politika yapıcılar için önemli veriler sunacak şekilde ortaya konulmuştur.

Sari, F. ve Ediwijoyo, S. 2023 yılında yapmış oldukları çalışmada K-Medoids algoritması ile Orta Java’daki yoksulluk seviyelerini bölgesel olarak gruplandırmış ve yüksek yoksulluk görülen ilçeleri öncelikli müdahale alanı olarak önermişlerdir.

Kırsal alanlardaki sosyo-ekonomik yoksulluğun tespit edilmesi üzerine yapılan bir çalışmada (Lasfeto vd, 2024), hanehalkı gelir ve harcama verileri kullanılarak makine öğrenmesi tabanlı sınıflandırma ve kümeleme modelleri entegre edilmiştir. Araştırmacılar, çok boyutlu göstergeler ışığında köyleri yüksek, orta ve düşük yoksulluk seviyelerine göre gruplandırmış ve bu hibrit yöntemin, kırsal yoksulluğun haritalandırılmasında ve stratejik kaynak dağıtımında etkili bir karar destek aracı olarak kullanılabileceğini ortaya koymuşlardır.

Tayland’ın Kut Bak Bölgesi için Jarupunphol ve arkadaşları tarafından (2025) hane halkı yoksulluk analiz gerçekleştirilmiştir. Çalışmada K-means ve k-medoids kümeleme yöntemleri, rastgele orman sınıflandırması ile birlikte uygulanmıştır. Çalışma yüksek doğruluk ve anlamlı ekonomik kümeler sunarak, özellikle k-medoids’in aykırı değerlerle başa çıkmada hafif bir avantaj sağladığı ve topluluk temelli tarımsal projelerin ekonomik dayanıklılığı artırdığı gösterilmiştir.

Fadilah, Y. vd. (2025) yapmış oldukları çalışmada K-Means kümeleme algoritmasını kullanmışlardır. Papua’daki ilçeleri yoksulluk göstergelerine göre iki ana gruba ayırarak, yüksek ve düşük yoksulluk oranlarına sahip bölgeleri belirlemiş ve bu bulgular, bölgesel kalkınma politikalarının daha etkili tasarlanmasına katkı sağladıklarını söylemişlerdir.

3. Veri ve Metodoloji

3.1 Veri Seti

Bu çalışmada TÜİK'in 'Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Fert Geliri' verileri temel alınarak, medyan gelirin %60'ı eşiğine göre 2014 ve 2024 yıllarının İBBS 2. Düzey bölgesel yoksulluk karşılaştırması yapılmıştır.

3.2 Metodolojik Çerçeve

3.2.1 Kümeleme Analizi

Kümeleme analizi, makine öğreniminin “denetimsiz öğrenme” (unsupervised machine learning) olarak bilinen temel paradigmalardan birinin ana bileşenidir (Avşar, İ. İ. 2023). Denetimli (supervised) öğrenme algoritmaları, tahmin yapmak için etiketlenmiş veri setlerine (yani, bilinen bir ‘doğru cevap’ içeren verilere) güvenirken, denetimsiz öğrenme algoritmaları etiketlenmemiş (unlabeled) veri setlerini analiz etmek ve kümelemek için kullanılır. Bu yaklaşımın temel felsefesi, insan müdahalesine veya önceden tanımlanmış kategorilere ihtiyaç duymadan, verilerin kendi içindeki “gizli kalıpları veya veri gruplarını keşfetmektir.

3.2.2 Bulanık Kümeleme Analizi

Dunn (1973) tarafından literatüre kazandırılan ve Bezdek (1981) tarafından geliştirilen bulanık kümeleme analizi (FCM), “bulanık mantık” (fuzzy logic) prensibine dayanmaktadır. Diğer bir ifadeyle (FCM) algoritması, geleneksel kesin kümeleme yaklaşıma karşı üyelik dereceleri kavramını önceleyen, bulanık mantık temelli, bölümlenmeli alternatif bir kümeleme tekniğidir.

FCM'nin temel felsefesi, bir veri noktasının iki veya daha fazla kümeye ait olabilmesine imkan sağlayarak yalnızca bir kümeye ait olma zorunluluğunu ortadan kaldırmasıdır. Bu modelde, her bir veri noktası (x_j) her bir kümeye (v_j) aralığında değişen bir “üyelik derecesi” μ_i aittir.

3.2.2.1 Gustafson ve Kessel Bulanık Kümeleme Algoritması

Gustafson ve Kessel, klasik bulanık kümeleme algoritmalarını geliştirerek kümelerin sadece merkezlerini değil, aynı zamanda şekil ve yönelimlerini de dikkate alan yeni bir yaklaşım Gustafson-Kessel (GK) kümeleme algoritması sunmuşlardır. Bu yöntem, kümelerin eliptik yapıda olmasına olanak tanır ve daha esnek, gerçekçi kümeleme sonuçları elde edilmesini sağlar (Gustafson, D., ve Kessel, W.1978).

GK algoritması, FCM’de kullanılan sabit Öklidyen mesafe yerine, her küme için ayrı ayrı Mahalanobis mesafesi ve bulanık kovaryans matrisi kullanır. Bu sayede, kümelerin şekil ve yönelimlerine göre mesafe ölçütü dinamik olarak uyarlanır ve elipsoidal kümeler etkin şekilde tespit edilir. FCM yalnızca küresel kümeleri ayırt edebilirken, GK algoritması farklı geometrik şekillere sahip kümeleri ayırabilir (Krishnapuram, R., & Kim, J. 1999; Babuška, R., Van Der Veen, P., ve Kaymak, U. 2002; Kim, D., Lee, K., ve Lee, D. 2005; Ferraro, M., Giordani, P., ve Serafini, A. 2019; Cebrian, J., Imbernón, B., Soto, J., ve Cecilia, J. 2021).

GK algoritması, klasik Fuzzy C-Means (FCM) algoritmasına benzer şekilde çalışır; ancak her küme için adaptif bir mesafe normu (Mahalanobis mesafesi) ve kovaryans matrisi kullanır. Aşağıda temel işlem adımları özetlenmiştir (Paradilla vd 2023):

İşlem Adımları

1. Parametrelerin Belirlenmesi: Küme sayısı (c), bulanıklık derecesi (m), maksimum iterasyon (MaksIter), hata toleransı (ϵ) ve başlangıç amaç fonksiyonu değeri ($P_0=0$) belirlenir.
2. Başlangıç Üyelik Matrisi Oluşturulması: Her veri noktası için kümelere ait rastgele üyelik dereceleri atanır.

$$U_0 = \begin{bmatrix} \alpha_{11} & \cdots & \alpha_{1c} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ \alpha_{n1} & \cdots & \alpha_{nc} \end{bmatrix}$$

Her satırın toplamı 1 olacak şekilde normalize edilir (Eşitlik 1).

$$\sum_{k=1}^c (\alpha_{ik}) = 1 \quad (1)$$

α_{ik} satır ve sütunlara dayalı bir matrisin değeri veya verilerin bir kümenin üyesi olma olasılığını ifade eden üyelik derecesidir.

3. Küme Merkezlerinin Hesaplanması: Her küme için merkez vektörü, mevcut üyelik derecelerine göre hesaplanır (Eşitlik 2).

$$v_{k_j} = \frac{\sum_{i=1}^n ((\alpha_{ik})^m \cdot x_{ij})}{\sum_{i=1}^n ((\alpha_{ik})^m)} \quad (2)$$

Burada;

$k: vkj, k=1,2,\dots,c$ küme sayısıdır

$j=1,2,\dots,p$ değişken sayısı

x_{ij} is i'inci örnek ve j'inci değişkendir

4. Kovaryans Matrisinin (F_k) Hesaplanması: Her küme için, üyelik derecelerine göre ağırlıklandırılmış kovaryans matrisi hesaplanır. Bu matris, kümelerin elipsoidal yapısını tanımlar(Eşitlik 3).

$$F_k = \frac{1}{\sum_{i=1}^n ((\alpha_{ik})^m)} \cdot R_k^T R_k^* \quad (3)$$

5. Adaptif Mesafe Hesaplama: Her veri noktası ile her küme merkezi arasındaki Mahalanobis mesafesi, ilgili kovaryans matrisi kullanılarak hesaplanır(Eşitlik 4).

$$D_k^2 = (R_k \cdot A_k)(R_k^T) \quad (4)$$

Adaptif mesafe normu adı verilen bir grup mesafe matrisi olan A_k değerini ve n'nin gözlemsel veri sayı (Eşitlik 5)

$$A_k = \left[\left(\det(F_k)^{\frac{1}{n}} \right) \right] (F_k^{-1}) \quad (5)$$

D_k^2 'den oluşan matris, aşağıdaki gibi gösterilen sütun sayısı ile aynı sayıda satıra sahip bir kare matristir.

$$D_k^2 = \begin{bmatrix} d_{11} & d_{12} & \cdots & d_{1n} \\ d_{21} & d_{22} & \cdots & d_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ d_{n1} & d_{n2} & \cdots & d_{nn} \end{bmatrix}$$

Matrisin ana köşegeni D_k^2 ise Mahalanobis uzaklığı için kullanılacak değer olup aşağıdaki şekilde ifade edilir (Eşitlik 6)

$$S_{ik}^2 = \begin{bmatrix} d_{11} \\ d_{22} \\ \cdot \\ d_{nn} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} s_{1k} \\ s_{2k} \\ \cdot \\ s_{nk} \end{bmatrix} \quad (6)$$

6. Amaç Fonksiyonunun Hesaplanması: Güncel üyelik dereceleri ve mesafeler kullanılarak amaç fonksiyonu değeri hesaplanır (Eşitlik 7).

$$P_t = \sum_{i=1}^n \sum_{k=1}^c (\alpha_{ik})^m \cdot S_{ik}^2 \quad (7)$$

7. Üyelik Derecelerinin Güncellenmesi: Her veri noktası için kümelere ait üyelik dereceleri, adaptif mesafeler ve amaç fonksiyonu kullanılarak güncellenir (Eşitlik 8).

$$\alpha_{ik} = \left[\sum_{q=1}^c \left(\frac{S_{ik}}{S_{iq}} \right)^{\frac{2}{m-1}} \right]^{-1} \quad (8)$$

8. Döngü: 3-7. adımlar, amaç fonksiyonundaki değişim ε 'den küçük olana veya MaksIter'a ulaşılan kadar tekrarlanır.

3.2.2.2 Bulanık Küme Analizinde Geçerlilik İndeksleri

Literatürde, bulanık kümeleme algoritmalarının etkinliğini ve kümelerin kalitesini değerlendirmek amacıyla Partition Entropy (PE) ve Classification Entropy (CE) gibi doğrulama indeksleri (validity indices) sıklıkla başvurulan araçlar olarak öne çıkmaktadır. Bu indeksler, geleneksel keskin kümeleme yöntemlerindeki dikotomik sınırlılıkları aşarak, veri noktalarının kümelere aidiyet derecesini bulanık üyelik fonksiyonları üzerinden niceliksel bir biçimde ölçmektedir. (Verma, R., Tiwari, R., & Thakur, P. 2023).

Bölümleme Katsayısı

James C. Bezdek tarafından tanımlanan Partition Coefficient (PC) kümelemenin netliğini (crispness) ölçer. Veri noktalarının kümelere ne kadar keskin atandığına bakar. Değeri $1/c$ (en bulanık) ile 1 (en net) arasında değişir. Yüksek PC değeri (1'e yakın) tercih edilir, çünkü bu, veri noktalarının ait oldukları kümelere yüksek üyelik derecesiyle, diğerlerine ise

düşük üyelik derecesiyle bağlandığını gösterir. PC değeri aşağıdaki Eşitlik 9'a göre hesaplanmaktadır.

$$PC = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^C \sum_{j=1}^N (u_{ij})^2 \quad (9)$$

Sınıflandırma Entropisi (CE)

Bezdek'in çalışmalarına dayanan Sınıflandırma Entropisi (Classification Entropy) CE, PC'nin tersine, kümelemenin belirsizliğini veya bulanıklığını (fuzziness) ölçer. Entropi ne kadar yüksekse, bölümlene o kadar "karışık" demektir. Değeri 0 (en net) ile $\log_a(c)$ (en bulanık) arasında değişir. Düşük CE değeri (0'a yakın) tercih edilir, çünkü bu, küme atamalarındaki belirsizliğin minimum olduğunu gösterir (Eşitlik 10).

$$CE = -\frac{1}{N} \sum_{i=1}^c \sum_{j=1}^N u_{ij} \log_a(u_{ij}) \quad (10)$$

4. Bulgular

2014 yılına ait bulgular

2014 yılına ait Eşdeğer Hanehalkı Gelirine Göre Bölgesel Yoksulluk Değişkenlerinin Özet İstatistikleri Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 5Eşdeğer Hanehalkı Gelirine Göre Bölgesel Yoksulluk Değişkenlerinin Özet İstatistikleri (2014)

	Yoksulluk sınırı (TL)	Yoksul sayısı (Bin kişi)	Yoksulluk oranı (%)
Min	3194	107	13,04
1st Qu	5008	287,2	14,98
Median	6457	403,5	17,48
Mean	6221	500,9	17,2
3rd Qu	7622	539,8	19,01
Max.	9000	2406,4	23,51

Tablo 1'e göre, 2014 yılı verileri bölgeler arasında yoksulluk göstergeleri açısından önemli yapısal farklılıklar olduğunu ortaya koymaktadır. Yoksulluk sınırı bölgelerin gelişmişlik düzeyine bağlı olarak geniş bir aralıkta (3.194 TL - 9.000 TL) değişim gösterirken; yoksul sayısı dağılımının belirgin bir

şekilde sağa çarpık olduğu (ortalamanın medyandan yüksek olması) ve yoksul nüfusun belirli bölgelerde aşırı yoğunlaştığı görülmektedir. Buna karşılık yoksulluk oranı, ortalama (%17,20) ve medyan (%17,48) değerlerinin birbirine yakınlığıyla, bölgeler arasında mutlak sayıya kıyasla daha dengeli ve simetrik bir dağılım sergilemektedir.

Tablo 2 de Gustafson-Kessel (GK) Bulanık Kümeleme Sonuçları ve Üyelik Dereceleri yer almaktadır.

Tablo 6 2014 Yılı İBBS 2. Düzey Bölgelerinin Gustafson-Kessel (GK) Bulanık Kümeleme Sonuçları ve Üyelik Dereceleri

Düzyey	Küme	Küme 1	Küme 2	Küme 3
TR10 (İstanbul)	2	0,000484	0,998251	0,001265
TR21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli)	2	0,015347	0,943354	0,041299
TR22 (Balıkesir, Çanakkale)	3	0,065271	0,000388	0,934341
TR31 (İzmir)	3	0,494768	0,001885	0,503347
TR32 (Aydın, Denizli, Muğla)	3	0,106769	0,000529	0,892702
TR33 (Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak)	3	0,140604	0,002313	0,857084
TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik)	3	0,084754	0,019117	0,896129
TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova)	3	0,129391	0,001544	0,869064
TR51 (Ankara)	2	0,010817	0,962265	0,026919
TR52 (Konya, Karaman)	3	0,006506	0,000012	0,993482
TR61 (Antalya, Isparta, Burdur)	3	0,219569	0,000952	0,779479
TR62 (Adana, Mersin)	1	0,859087	0,000167	0,140745
TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye)	1	0,975204	0,000016	0,024780
TR71 (Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir)	3	0,286381	0,000786	0,712834
TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat)	3	0,032745	0,000056	0,967199
TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın)	2	0,014228	0,953694	0,032078
TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop)	3	0,240926	0,002720	0,756354
TR83 (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya)	1	0,654283	0,000138	0,345579
TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane)	3	0,103707	0,002071	0,894222
TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt)	3	0,038753	0,000166	0,961081
TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan)	3	0,061418	0,000122	0,938460
TRB1 (Malatya, Elâzığ, Bingöl, Tunceli)	3	0,054930	0,000082	0,944988
TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri)	1	0,524631	0,000199	0,475171
TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis)	1	0,746175	0,000280	0,253545
TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır)	1	0,908990	0,000094	0,090916
TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt)	1	0,875508	0,000129	0,124364

Küme 1: Kümede özelliklerine bakıldığında yoksulluk oranı: %16,72 (Orta), yoksul sayısı: 480.32 (Orta), yoksulluk eşiği: 4306.36 (En düşük) olduğu görülmektedir. Bu küme, (TR62 (Adana, Mersin), TR63 (Hatay, K.Maraş), TRC1 (Gaziantep), TRC2 (Şanlıurfa), TRC3 (Mardin) coğrafi olarak Doğu Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgelerini gruplamaktadır. Bu bölgeler, yoksulluk profili açısından belirgin bir grup oluşturmaktadır. TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır) (%90,9) ve TR63 (Hatay) (%97,5) gibi bölgeler bu kümenin çekirdek üyeleridir. Bulanıklık analizi açısından TR83 (Samsun) ve TRB2 (Van) gibi bölgeler, daha “bulanık” üyelerdir ve Küme 3 ile de ortak özellikler taşımaktadırlar.

Küme 2: Küme yapısına bakıldığında Yoksulluk Oranı: %16,62 (En düşük), Yoksul Sayısı: 933.13 (En yüksek), Yoksulluk Eşiği: 8441.49 (En yüksek) olduğu görülmektedir. Bu küme, analizdeki üyelik dereceleri yüksek olduğu için diğer kümelerden keskin şekilde ayrılan gruptur. Metropoller ve gelişmiş sanayi bölgeleri TR10 (İstanbul), TR51 (Ankara), TR21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli) ve TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın) bölgelerinden oluşmaktadır.

Küme 3: Yoksulluk Oranı: %17,58 (En yüksek), Yoksul Sayısı: 395.23 (En düşük), Yoksulluk Eşiği: 6522.37 (Orta) olan Küme 3, Geniş Anadolu Kümesi olarak ifade edilebilir. Bu, coğrafi olarak en yaygın ve en fazla bölgeyi içeren kümedir. Bölgeler: Ege'nin (TR22, TR32, TR33), Marmara'nın doğusunun (TR41, TR42), İç Anadolu'nun (TR52, TR71, TR72), Batı Akdeniz'in (TR61), Karadeniz'in (TR82, TR90) ve Doğu Anadolu'nun (TRA1, TRA2, TRB1) büyük bir kısmını kapsar. Yorum: Bu küme, metropoller (Küme 2) ve Doğu/Güneydoğu'nun çekirdek bölgeleri (Küme 1) dışında kalan, “Anadolu'nun geri kalanı” olarak tanımlanabilecek geniş bir profili temsil etmektedir. Bu kümedeki bölgelerin çoğu (örn. TR52 (Konya) %99,3, TR72 (Kayseri) %96,7) bu kümenin güçlü üyeleridir. İzmir, 2014'te en “bulanık” veya “hibrit” bölgedir. Neredeyse yarı yarıya “Geniş Anadolu” (Küme 3) ve “Doğu Akdeniz/Güneydoğu” (Küme 1) profilleri arasında kalmıştır. Bu, İzmir'in yoksulluk yapısının bu iki ana kümenin özelliklerini de barındıran tam bir geçiş bölgesi olduğunu gösteren çok güçlü bir bulgudur.

TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri), Küme 1 (%52,5) ve Küme 3 (%47,5) üyelik derecelerine sahiptir. TR83 (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya), Küme 1 (%65,4) ve Küme 3 (%34,6) Küme 1'e daha yakın olsa da (%65), Küme 3'ten de (%35) önemli özellikler taşımaktadır.

2024 yılına ait bulgular

2024 yılına ait Eşdeğer Hanehalkı Gelirine Göre Bölgesel Yoksulluk Değişkenlerinin Özet İstatistikleri Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 7 Eşdeğer Hanehalkı Gelirine Göre Bölgesel Yoksulluk Değişkenlerinin Özet İstatistikleri (2014)

	Yoksulluk sınırı (TL)	Yoksul sayısı (Bin kişi)	Yoksulluk oranı (%)
Min	44287	143	9,7
1st Qu	62360	323	15,57
Median	78907	452,5	17,45
Mean	76227	557,2	17,16
3rd Qu	89300	625,2	18,38
Max.	106287	2756	21,3

Tablo 3’te 2024 yılı verileri bölgeler arasında yoksulluk göstergeleri açısından önemli yapısal farklılıklar olduğunu ortaya koymaktadır. Yoksulluk sınırı bölgelerin gelişmişlik düzeyine bağlı olarak geniş bir aralıkta (53.238 TL - 105.822 TL) değişim gösterirken; yoksul sayısı dağılımının belirgin bir şekilde sağa çarpık olduğu (ortalamanın (668,04) medyandan (486,00) yüksek olması) ve yoksul nüfusun belirli bölgelerde aşırı yoğunlaştığı görülmektedir. Buna karşılık yoksulluk oranı, ortalama (%17,75) ve medyan (%17,55) değerlerinin birbirine yakınlığıyla, bölgeler arasında mutlak sayıya kıyasla daha dengeli ve simetrik bir dağılım sergilemektedir.

Küme 1: Bu küme, yoksulluk riski açısından en kırılgan profili temsil etmektedir. En yüksek yoksulluk oranına ve en düşük yoksulluk eşiğine (gelir seviyesi) sahip bölgeleri gruplar. Bu Kümede Yer Alan Bölgeler (TR33 (Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak), TR52 (Konya, Karaman), TR62 (Adana, Mersin), TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye), TR71 (Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir), TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan), TR1 (Malatya, Elâzığ, Bingöl, Tunceli), TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri), TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) oluşmaktadır.

Bu kümenin en güçlü ve net üyeleri, yüksek üyelik derecelerine sahip olan TRB1 (Malatya) (%86,8), TR63 (Hatay) (%86,8) ve TRB2 (Van) (%85,8) gibi Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleridir. Bu kümedeki en dikkat çekici bölge TR33 (Manisa, Afyon, Uşak) bölgesidir. Bu bölge, %53,3 üyelik ile Küme 1’e (Yüksek Risk) atanmış olsa da %46,4 oranında Küme 3’e (Düşük Risk) de aittir. Bu, bölgenin yoksulluk profili açısından

tam olarak ikiye bölündüğünü ve bir “geçiş” bölgesi olduğunu gösteren çok güçlü bir bulgudur.

Küme 2: Bu küme, en yüksek yoksul sayısına ve en yüksek yoksulluk eşiğine (yaşam maliyeti) sahip olan “büyükşehir yoksulluğu” profilini tanımlar. Yoksulluk oranı orta düzeydedir. Bu Kümede Yer Alan Bölgeler TR10 (İstanbul), TR21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli), TR51 (Ankara), TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop), TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır) oluşmaktadır.

TR10 (İstanbul) (%98,9), TR21 (Trakya) (%89,3) ve TR51 (Ankara) (%89,6) bu kümenin çekirdek üyeleridir. Bu kümedeki en karmaşık bölge TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır) bölgesidir. %55,8 ile bu kümeye atanmış olsa da %27,3 ile Küme 1’e (Yüksek Risk) ve %16,9 ile Küme 3’e (Düşük Risk) de aittir. Bu, bölgenin hem metropol (muhtemelen yüksek mutlak yoksul sayısı) hem de kırsal yoksulluk (yüksek oran) özelliklerini bir arada barındıran “hibrit” bir yapıya sahip olduğunu gösterir. TR82 (Kastamonu) bölgesinin de bu kümede yer alması (%75,3 üyelik), bu bölgenin yoksulluk profilinin metropollere benzediğini göstermesi açısından ilginç bir bulgudur.

Küme 3: Bu küme, 2024 yılı için en düşük yoksulluk oranına sahiptir. Yoksulluk eşiği (gelir seviyesi) orta-yüksek düzeydedir ve yoksul sayısı düşüktür. Bu Kümede Yer Alan Bölgeler (12 Bölge) TR22 (Balıkesir, Çanakkale), TR31 (İzmir), TR32 (Aydın, Denizli, Muğla), TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik), TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova), TR61 (Antalya, Isparta, Burdur), TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat), TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın), TR83 (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya), TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane), TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt), TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis) oluşmaktadır.

Bu küme, Ege, Batı Akdeniz ve Marmara’nın sanayi bölgelerini net bir şekilde içermektedir. TR32 (Aydın) (%99,3), TR61 (Antalya) (%99,1), TR72 (Kayseri) (%98,7) ve TR90 (Trabzon) (%97,7) bu kümenin çok güçlü üyeleridir.

Güneydoğu’dan TRC1 (Gaziantep) (%74,1) ve Doğu Anadolu’dan TRA1 (Erzurum) (%66,3) bölgelerinin bu “düşük riskli” kümeye girmesi önemlidir. Ancak bu bölgeler “bulanık” üye konumundadır; çünkü sırasıyla %25,9 ve %27,4 oranında Küme 1 (Yüksek Risk) profiline de benzemektedirler. Bu, bu bölgelerin de bir geçiş profili sergilediğini göstermektedir.

5. Tartışma ve Sonuç

Araştırmanın bulguları, göreceli yoksulluk teorisinde (Atkinson, 1987) vurgulanan dinamik yapıyı doğrulayarak, Türkiye’de bölgesel farklılıkların 2014-2024 döneminde değiştiğini göstermektedir. 2014 yılı verileri üzerine yapılan analiz sonucu, literatürdeki geleneksel “Batı-Doğu” ayrımına benzer bir yapı görülmektedir. (Örn: Metropoller Küme 2: %16,62, Geniş Anadolu Küme 3: %17,58). 2024 yılı analizi, 2014’te en iyi durumda olan metropollerin (Küme 2, %17,74) yoksulluk oranı açısından göreceli durumlarının kötüleştiğini göstermiştir. Buna karşılık, 2014’te en yüksek yoksulluk oranına sahip “Geniş Anadolu” profili, 2024’te en düşük oranlı “refah kümesine” (Küme 3, %16,21) dönüşmüştür. Bu dinamik ve tersine dönen yapı, gelir düzeyinin yoksulluk sınırı üzerindeki etkisinin bölgesel olarak değiştiğini ve Eurostat (2023) raporlarında belirtilen durağan Batı Avrupa örneklerinden farklılaştığını göstermektedir. 2024’te en yüksek riskli hale gelen Küme 1 (%18,10), düşük reel gelir ve yüksek enflasyon baskısının kronik yoksulluğu nasıl beslediğini göstermekte olup, BM (2022) raporlarının bahsettiği bölgesel kırılmalıkların artık sadece Doğu değil, farklı bölgeleri de kapsayacak şekilde evrildiğini göstermektedir.

Çalışmada benimsenen Gustafson-Kessel (GK) algoritması, bölgelerin kümelerine aidiyet derecesini yüzde cinsinden niceliksel olarak ifade ederek, geleneksel kümeleme yöntemlerinin dikotomik sınırlılığını aşan bir yaklaşım sunmaktadır. Bu geleneksel yöntemler, bir bölgenin aidiyetini mutlak ve keskin sınırlarla (“ya bu kümede ya da ötekinde”) belirlerken, GK algoritması belirsizlikleri bulanık üyelik fonksiyonları aracılığıyla daha nüanslı ve esnek bir biçimde modellemektedir. Bu sayede, 2024’te TR33 (Manisa) bölgesinin Küme 1 (%53) ve Küme 3 (%46) arasında neredeyse ikiye bölünmesi veya TRC2 (Şanlıurfa) bölgesinin hem metropol (Küme 2, %56) hem de yüksek risk (Küme 1, %27) özellikleri göstermesi gibi “hibrit” veya “geçiş” profillerini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım, Zadeh’in (1965) “bulanık küme” teorisinin belirsiz durumları açıklamadaki başarısını desteklemekte olup, Fan ve arkadaşlarının (2018) da benzeri sosyo-ekonomik verilerde bulanık yöntemlerin daha iyi çalıştığını gösteren araştırmalarıyla da uyumludur. Küme yapısındaki bu değişimin niteliği, uygulanan istatistiksel geçerlilik testleri ile de doğrulanmıştır: 2014 yılındaki daha ‘karışık’ ve geçişken yapı (PC: 0,7907, CE: 0.351), 2024’e gelindiğinde çok daha ‘net’ ve keskin bir kümelenebilirlik (PC: 0.9531, CE: 0.083) dönüşmüştür. Bu durum, 10 yıl içinde oluşan bu yeni bölgesel haritanın, istatistiksel olarak daha belirgin farklar taşıdığını göstermektedir.

Türkiye’de hanehalklarının önemli bir kısmı yoksulluğa düşme riski taşımaktadır. Kırılğanlıkta bölgesel farklılıklar belirgindir ve eğitim, istihdam ile sağlık durumu en kritik etkenlerdir. Yoksulluk, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da, yaşlılar, kadınlar, çocuklar ve engellilerde daha yüksektir. Batı bölgelerinde ve büyük şehirlerde oranlar görece daha düşüktür. Eğitim seviyesi, istihdam durumu, hane büyüklüğü ve sağlık durumu yoksulluk riskini belirleyen başlıca faktörlerdir (Dayıoğlu, M.ve Şeker, S. 2016, Saatci, E. ve Akpınar, E. 2007, Tekgüç, H. ve Akbulut, B. 2021, Karahasan, B.,ve Bilgel, F. 2021, Doğan, H., Özmen, K., Serçemeli, C., ve Alkan, Ö. 2025). Ancak, bu çalışmanın 2014 ve 2024 karşılaştırmalı analizi, literatürdeki bu klasik bulguların -Batı bölgelerinde yoksulluk oranları görece daha düşüktür- son on yılda yapısal bir değişime uğradığını ortaya koymaktadır. 2024 bulguları, yoksulluk riskinin metropol bölgelerde (Küme 2) görece olarak arttığını, Anadolu’nun birçok bölgesinde (Küme 3) ise görece olarak azaldığını göstererek, bu alandaki bölgesel dinamiklerin yeniden değerlendirilmesi gerektiğini işaret etmektedir.

Bu bulgular politika önerileri arasında, en yüksek yoksul sayısını ve yüksek yaşam maliyetini barındırdığından, sadece sosyal yardımlar değil, aynı zamanda yüksek yaşam maliyetlerini ve barınma krizini hedef alan “kentsel yoksulluk” politikaları öncelenmesi gerektiği yer almalıdır. 2024 Yüksek Risk Kümesi (Küme 1), en düşük yoksulluk eşiği (düşük gelir) ve en yüksek yoksulluk oranına sahip olduğundan, (Atkinson, 1987) teorisine uygun olarak, yoksulluğu azaltmak için doğrudan sosyal yardım programlarının (örneğin şartlı nakit destekleri) devamlılığı önemlidir. 2024 yılı verilerine göre düşük riskli (Küme 3), 2014’e göre görece iyileşme göstermiştir bu bölgelerde, elde edilen bu durumu sürdürülebilir kılabacak, kapsayıcı büyüme yatırımları ve istihdam kalitesini artıracak politikalar öncelikli olmalıdır.

Sonuç olarak, bu çalışmada gerçekleştirilen Gustafson-Kessel (GK) kümeleme analizi ile Türkiye’nin bölgesel farklılıklarının sabit kalmadığını, aksine 10 yıl içinde yapısal bir değişim yaşadığı söylenebilir.

Kaynakça

1. Aksan, G. (2012). Yoksulluk ve Yoksulluk Kültürünün Toplumsal Görünimleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(27), 9-19.
2. Atkinson, A. B. (1987). On the Measurement of Poverty. *Econometrica*, 55(4), 749-764.
3. Avcı, İ. İ. (2023). Lojistik Performans Endeksine Göre Seçilmiş Ülkelerin K-ortalamlar Yöntemi ile Kümelenebilirliği: Türkiye’nin Durumu. *Karadeniz Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 44-61.
4. Avcı, İ. İ., & Serin, Z. V. (2020). Seçili kriptik paralarda kümeleme analizi. *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 41-52.
5. Babuška, R., Van Der Veen, P., & Kaymak, U. (2002). Improved covariance estimation for Gustafson-Kessel clustering. 2002 IEEE World Congress on Computational Intelligence. 2002 IEEE International Conference on Fuzzy Systems. FUZZ-IEEE’02. Proceedings (Cat. No.02CH37291), 2, 1081-1085 vol.2. <https://doi.org/10.1109/fuzz.2002.1006654>.
6. Bezdek, J. C. (1981). *Pattern Recognition with Fuzzy Objective Function Algorithms*. Plenum Press.
7. Bilgiç, M., & Stoeffler, Q. (2025). Growth, Crises, and COVID-19: Tracking Poverty Changes in Turkey From 2003 to 2021. *Review of Development Economics*. <https://doi.org/10.1111/rode.13196>.
8. Bilik, M. (2023). Examining entry and exit rates of poverty in Turkey: A dynamic probit regression analysis. *Economic Journal of Emerging Markets*. <https://doi.org/10.20885/ejem.vol15.iss2.art5>.
9. Cebrian, J., Imbernón, B., Soto, J., & Cecilia, J. (2021). Evaluation of Clustering Algorithms on HPC Platforms. *Mathematics*. <https://doi.org/10.3390/math9172156>.
10. Çalışkan, Ş. (2010). Türkiye’de gelir eşitsizliği ve yoksulluk. In *Journal of Social Policy Conferences* (No. 59, pp. 89-132). Istanbul University.
11. Dayıoğlu, M., & Şeker, S. (2016). Social Policy and the Dynamics of Early Childhood Poverty in Turkey. *Journal of Human Development and Capabilities*, 17, 540 - 557. <https://doi.org/10.1080/19452829.2016.1225700>.
12. Doğan, H., Özmen, K., Serçemeli, C., & Alkan, Ö. (2025). Demographic and socioeconomic factors affecting relative poverty level of older adults in Türkiye. *BMC Geriatrics*, 25. <https://doi.org/10.1186/s12877-025-06176-1>.
13. Dunn, J. C. (1973). A Fuzzy Relative of the ISODATA Process. *Journal of Cybernetics*, 3(3), 32-57.
14. Eurostat. (2023). *Income and Living Conditions*. Luxembourg: Eurostat.
15. Fadilah, Y., Sani, A., & Andrianingsih, A. (2025). APPLYING K-MEANS CLUSTERING FOR GROUPING PAPUA’S DISTRICTS BASED ON

- POVERTY INDICATORS ANALYSIS. *JITK (Jurnal Ilmu Pengetahuan dan Teknologi Komputer)*. <https://doi.org/10.33480/jitk.v10i3.5865>.
16. Fan, J., et al. (2018). Fuzzy Clustering in Economic Data Analysis. *Journal of Economic Structures*, 7(1), 1-20.
 17. Ferraro, M., Giordani, P., & Serafini, A. (2019). fclust: An R Package for Fuzzy Clustering. *R J.*, 11, 198. <https://doi.org/10.32614/rj-2019-017>.
 18. Gemicioğlu, S., & Bildir, M. (2023). Türkiye’de sosyal yardımların gelir eşitsizliği ve yoksulluk üzerindeki etkisi: Garantili asgari gelir alternatifleri üzerine simülasyon çalışması. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 13(2), 229-250.
 19. Gustafson, D., & Kessel, W. (1978). Fuzzy clustering with a fuzzy covariance matrix. *1978 IEEE Conference on Decision and Control including the 17th Symposium on Adaptive Processes*, 761-766. <https://doi.org/10.1109/cdc.1978.268028>.
 20. Güzel, S. (2018). Gelir eşitsizliği, refah ve mutluluk. *Anemon Muş Alparslan üniversitesi sosyal bilimler dergisi*, 6(3), 389-394.
 21. Jarupunphol, P., Kuptabut, S., & Sudjarid, W. (2025). Evaluating K-Means and K-Medoids clustering for household poverty analysis using random forests. *Multidisciplinary Science Journal*. <https://doi.org/10.31893/multiscience.2025557>.
 22. Karahasan, B., & Bilgel, F. (2021). The Topography and Sources of Multidimensional Poverty in Turkey. *Social Indicators Research*, 154, 413 - 445. <https://doi.org/10.1007/s11205-020-02557-8>.
 23. Kim, D., Lee, K., & Lee, D. (2005). Detecting clusters of different geometrical shapes in microarray gene expression data. *Bioinformatics*, 21 9, 1927-34 . <https://doi.org/10.1093/bioinformatics/bti251>.
 24. Krishnapuram, R., & Kim, J. (1999). A note on the Gustafson-Kessel and adaptive fuzzy clustering algorithms. *IEEE Trans. Fuzzy Syst.*, 7, 453-461. <https://doi.org/10.1109/91.784208>.
 25. Lasfeto, D., Setyorini, T., Mauta, J., Bria, M., & Nenobais, O. (2024). A simple classification and clustering of poverty in rural areas using machine learning. *Journal of Infrastructure, Policy and Development*. <https://doi.org/10.24294/jipd.v8i8.5938>.
 26. Marković, M., & Marjanović, I. (2025). Analysis of poverty in the European Union: A cluster approach. *Economics of Sustainable Development*. <https://doi.org/10.5937/esd2501029m>.
 27. Özdil, T., Yılmaz, İ., & Demir, G. (2024). Sociological and Economic Importance of the Concept of Poverty. *Journal of Eurasian Economies*. <https://doi.org/10.36880/j03.1.0132>.
 28. Öztornacı, B., & Şengül, H. (2023). Impact of social expenditures on multidimensional poverty in Turkey. *New Medit: Mediterranean Journal of Economics, Agriculture and Environment*, 22(3).

29. Öztürk, M., & Çetin, B. I. (2009). DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE YOKSULLUK VE KADINLAR. *Journal of Yaşar University/Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 4(16).
30. Paradilla, Y., Hayati, M., & Sifriyani, S. (2023). Implementation of the fuzzy gustafson-kessel method on grouping districts/cities in kalimantan island based on poverty issues factors. *Barekeng: Jurnal Ilmu Matematika dan Terapan*. <https://doi.org/10.30598/barekengvol17iss1pp0125-0134>.
31. Rahman, M., Sani, N., Hamdan, R., Othman, Z., & Bakar, A. (2021). A clustering approach to identify multidimensional poverty indicators for the bottom 40 percent group. *PLoS ONE*, 16. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0255312>.
32. Rousseeuw, P. J. (1987). Silhouettes: A Graphical Aid to the Interpretation and Validation of Cluster Analysis. *Journal of Computational and Applied Mathematics*, 20, 53-65.
33. Saatci, E., & Akpınar, E. (2007). Assessing poverty and related factors in Turkey.. *Croatian medical journal*, 48 5, 628-35 .
34. Sari, F., & Ediwijoyo, S. (2023). Clustering Analysis Using K-Medoids on Poverty Level Problems in Central Java by District/City. *KnE Social Sciences*. <https://doi.org/10.18502/kss.v8i9.13321>.
35. Sen, A. (1976). Poverty: An Ordinal Approach to Measurement. *Econometrica*, 44(2), 219-231.
36. Sezgin, B., & Sezgin, Ş. (2021). The Impact of Food Inflation on Poverty in Turkey. *Equinox Journal of Economics Business and Political Studies*. <https://doi.org/10.48064/equinox.995580>.
37. Talingdan, J. (2019). Data Mining Using Clustering Algorithm as Tool for Poverty Analysis. *Proceedings of the 2019 8th International Conference on Software and Computer Applications*. <https://doi.org/10.1145/3316615.3316672>.
38. Tekgüç, H., & Akbulut, B. (2021). A Multidimensional Approach to the Gender Gap in Poverty: An Application for Turkey. *Feminist Economics*, 28, 119 - 151. <https://doi.org/10.1080/13545701.2021.2003837>.
39. TÜİK. (2023). Yoksulluk İstatistikleri. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
40. Verma, R., Tiwari, R., & Thakur, P. (2023). Partition Coefficient and Partition Entropy in Fuzzy C Means Clustering. *Journal of Scientific Research and Reports*. <https://doi.org/10.9734/jsrr/2023/v29i121812>.
41. Yanar, R., & Şahbaz, A. (2013). Gelişmekte Olan Ülkelerde Küreselleşmenin Yoksulluk ve Gelir Eşitsizliği Üzerindeki Etkileri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(3), 55-74.
42. Zadeh, L. A. (1965). Fuzzy Sets. *Information and Control*, 8(3), 338-353.

Türkiye’de Gıda İsrafi Bağlamında Döngüsel Ekonomi: Genç İstihdamı İçin Fırsatlar

Orhan Orçun Bitrak¹

Özet

Gıda israfı, çevresel bozulma ve çevresel sürdürülebilirlik kaygılarının yanında, ekonomik refah açısından da önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda sürdürülebilir politikalar olarak karşımıza çıkan döngüsel ekonomi, atık israfının azaltılmasının yanı sıra çeşitli uygulamalar yardımıyla geri dönüşüm, çevresel sürdürülebilirliğe katkı sağlamaktadır. Buna ek olarak, döngüsel ekonomi uygulamaları, yeni iş fırsatlarını beraberinde getirerek ülkeler için önemli potansiyele sahip olan gençlerdeki istihdam sorununun da önüne geçilmesine imkan tanımaktadır. Bu çalışmada, Türkiye’de gıda israfına yönelik döngüsel ekonomi uygulamalarının genç istihdama katkıları değerlendirilmiştir. Çalışmadan elde edilen başlıca sonuçlar, gıda israfının önlenmesine yönelik döngüsel ekonomi uygulamalarının çevresel sürdürülebilirliğe katkı sağlamanın yanı sıra, geri dönüşüm, biyogaz ve gübre üretimi, tersine lojistik ve dijital tedarik zinciri gibi alanlarda yeni ve nitelikli istihdam imkanlarının yaratabileceğini göstermektedir. Bu yenilikçi iş alanları, genç işgücünün istihdama katılımını destekleyebilecek önemli potansiyeller barındırmaktadır. Bu çerçevede, gıda israfını azaltmaya yönelik faaliyet gösteren firmaların desteklenmesi ve gençlere yönelik uygulamalı eğitim programlarının yaygınlaştırılması genç işsizliğinin azaltılmasının yanında kaynak verimliliği ve çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşılmasına katkı sağlayabilecektir. Çalışmadan elde edilen bulguların, politika yapımcılar ve bu alanda yapılacak gelecekteki araştırmalar için yol gösterici bir çerçeve sunması beklenmektedir.

1 Dr., Bağımsız araştırmacı, bitrak.orcun@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5648-4161>

1. Giriş

Birleşmiş Milletler tarafından 2015 yılında kabul edilen Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları, 2030 yılına kadar tüm yetersiz beslenme biçimlerinin ortadan kaldırılmasını hedeflemekte ve beş yaş altı çocuklarda zayıflığın azaltılmasına özel bir vurgu yapmaktadır. Buna karşın, UNICEF, Dünya Sağlık Örgütü ve Dünya Bankası’nın güncel tahminleri, küresel ölçekte zayıflığın hâlen önemli bir sorun olmaya devam ettiğini ve bu alanda kayda değer bir ilerleme sağlanamadığını göstermektedir. 2022 yılı itibarıyla milyonlarca bebek ve çocuğun zayıflık ve şiddetli zayıflıkla karşı karşıya olduğu, bu durumun ise hastalık ve ölüm riskini artırmanın yanı sıra çocukların fiziksel ve bilişsel gelişimleri ile uzun vadeli ekonomik ve sağlık sonuçları üzerinde kalıcı olumsuz etkiler yarattığı görülmektedir (WHO, 2023: 20). Bununla birlikte, İsveç Gıda ve Teknoloji enstitüsü tarafından hazırlanan raporda, dünya genelinde, insan tüketimi için hazır olan gıdaların yaklaşık %33’ünün tedarik zinciri aşamasında israf edildiği ve bunun yıllık yaklaşık 1,3 milyar ton gıda olduğu belirtilmiştir (FAO, 2019: 12). Bu çerçevede gıda israfı, dünyadaki açlık sorununun yanında, ekonomik anlamda arazi, su kaynakları, enerji gibi doğal kaynakların etkinsiz kullanımına da yol açmaktadır. Etkinsiz kullanımla artan üretim, doğal kaynaklar üzerindeki baskıyı artırmakta ve bu durum çevre dostu, verimli ve yenilikçi üretim yaklaşımlarının geliştirilmesini gerektirmektedir. Gıda kayıpları ve israfının azaltılmasına yönelik politikalar, gıda güvenliğinin sağlanması ile birlikte sürdürülebilir gıda sistemlerinin oluşturulması açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu hedef, Birleşmiş Milletler öncülüğünde küresel ölçekte benimsenen sürdürülebilir kalkınma politikalarının temel unsurlarından birisi olarak ön plana çıkmaktadır (FAO, 2020: 5).

Sürdürülebilir gıda sistemlerinin oluşturulması, tarım arazileri, su kaynakları ve enerji sistemlerinin de sürdürülebilir kullanılmasına bağlı olduğu söylenebilir. Özellikle sanayileşme süreciyle birlikte ekonomik kalkınma, büyüme ve toplumsal refah temel hedefler hâline gelmiş; bu durum doğal kaynakların sınırsız biçimde kullanılmasına yol açmıştır. Doğa, ekonomik refahın sağlanmasında kullanılan bir unsur olarak görülmüş ve çevresel değerler büyük ölçüde göz ardı edilmiştir. Sanayileşmesini tamamlamış ya da sürdüren ülkelerde plansız ve kontrolsüz büyüme, doğal yapıda hızlı bozulmalara ve çevre sorunlarının artmasına neden olmuştur. Sanayi üretimindeki artış, fosil yakıt kullanımı ve motorlu taşıtlardan kaynaklanan emisyonlar çevrenin kendini yenileme kapasitesini aşarak çevresel kaliteyi düşürmüştür ve ekolojik dengenin bozulmasına yol açmıştır (Koç vd., 2025: 169-170). Tüm bu gelişmeler, uluslarda çevresel kaygının artmasına yol açmış ve çevresel kaygılarla ilgili çeşitli önlemler almasına yol açmıştır.

Çevresel bozulma ve gıda israfının önlenmesi, döngüsel ekonomi kavramını ön plana çıkarmaktadır. Döngüsel ekonomi, üretimden tüketime kadar tüm süreçlerde çevreyi merkeze alan, sınırlı doğal kaynakları dikkate alarak geri dönüşüm ve etkin atık yönetimini teşvik eden bir yaklaşımdır. Bu model, fosil yakıtlara bağımlılığı azaltmayı amaçlarken geri dönüşüm faaliyetlerinin ekonomik sistem içinde daha işlevsel olmasını öne çıkarır. Literatürde farklı biçimlerde tanımlanan döngüsel ekonomi; çevresel riskleri ve ekolojik kıtlığı azaltan, toplumsal refah ve eşitliği destekleyen, düşük karbonlu ve kaynak verimliliğine dayalı kapsayıcı bir ekonomik sistem olarak ele alınmaktadır (Kıratoğlu ve Bayraktar, 2024: 103).

Bu çerçevede döngüsel ekonomi yaklaşımı, yalnızca çevresel sürdürülebilirliği değil, aynı zamanda ülkelerin ekonomik ve sosyal yapıları açısından da yeni politika alanları ortaya çıkarmaktadır. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde gıda arz zincirinde yaşanan yapısal sorunlar, israfın boyutlarını artırmakta; bu durum hem gıda güvenliğini hem de kaynak verimliliğini olumsuz etkilemektedir. Nitekim Türkiye’de gıda israfı üzerine yapılan çalışmalar, yaşanan israfın büyük çoğunluğunun erken üretim aşamasından orta üretim aşamasına kadar olan süreçte gerçekleştiğini göstermektedir. İsrafın yalnızca %5’lik kısmının ise nihai üretim aşamasında kaydedildiği belirlenmiştir. Bununla birlikte, en fazla kayıp yaşanan üretim grubunun meyve sebze grubunda olduğu ve tüm gıda gruplarında yıllık gıda israfının yıllık yaklaşık 26 milyon ton olduğu tespit edilmiştir (Tekiner vd., 2021: 125). Bu çerçevede, Türkiye, tarımsal üretim potansiyeline rağmen, hasat sonrası kayıplar, depolama ve dağıtım altyapısındaki yetersizlikler ile tüketim aşamasındaki davranışsal faktörler nedeniyle gıda israfı sorununu önemli ölçüde yaşayan ülkeler arasında yer almakta olduğu söylenebilmektedir.

Bu doğrultuda, döngüsel ekonomi yaklaşımının gıda sistemlerine uygulanması, israfın azaltılmasının yanı sıra yeni üretim, hizmet ve organizasyon modellerinin geliştirilmesini de beraberinde getirmektedir. Gıda kayıplarının en alt seviyeye getirilmesine yönelik uygulamalar, yenilikçi faaliyet alanları olarak öne çıkmaktadır. Bu uygulamalar, özellikle genç nüfus açısından yeni istihdam olanakları yaratma potansiyeline sahiptir (Nademi ve Kalmarzi, 2025: 2).

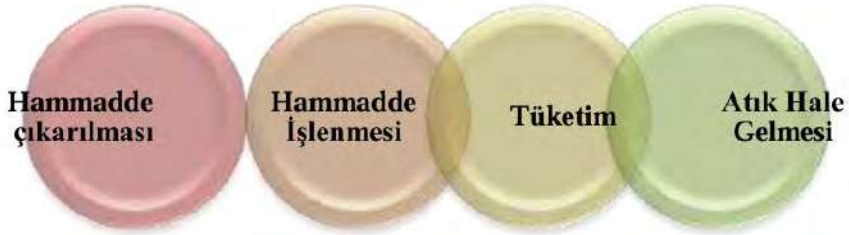
Türkiye’de toplam nüfusun yaklaşık %15’ini genç nüfus oluşturmaktadır. 2024 yılı verilerine göre, genç nüfus işsizliğinin yaklaşık %8,7 olarak genel işsizlik seviyesinin üzerinde gerçekleşmiştir. Bu rakamlar göz önünde bulundurulduğunda, nüfusun önemli bir bölümünü oluşturan gençlerin işgücü piyasasından uzak kalması ekonomik açıdan kayıplara yol açmakta ve konuyla ilgili özel politikaların geliştirilmesini gerektirmektedir (Samanlı, 2025 :26). Bu bağlamda, gıda israfına yönelik döngüsel ekonomi alanında

kaydedilebilecek yenilikçi uygulamaların çevresel sürdürülebilirliğin yanı sıra genç işsizliğin azaltılmasında önemli bir fırsat olabilecektir.

Bu çalışmada, Türkiye’de döngüsel ekonomilerin gıda israfı bağlamındaki uygulamalarının genç işsizlik üzerinde yaratabileceği etkiler iktisadi bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçların, konuyla ilgili gelecekte yapılacak ampirik çalışmalara ışık tutması ve döngüsel ekonomi alanında politikaların gerçekleştirilmesine katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

2. Gıda İsrafı ve Döngüsel Ekonomi İlişkisi

Gıda israfı, modern ekonomik sistemde, önemli sorunlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Lineer ekonomi sisteminde ortaya çıkan hammadde çıkar, işle, tüket ve çöpe at anlayışı ile şekillenen üretim ve tüketim yapısı, doğal kaynakların yoğun olarak kullanılmasına ve ciddi miktarda atık oluşmasına yol açmaktadır. Lineer ekonomi anlayışının alternatifi olarak yenilenebilir enerji kaynaklarının teşviki, ekolojik kısıtların azaltılmasını ve kaynak verimliliğini artırmayı amaçlayan döngüsel ekonomi anlayışı, sürdürülebilir büyüme ile çevre koruma bilincinin bir arada sağlanmasını amaçlamaktadır (Kıratoğlu ve Bayraktar, 2024: 103).

Şekil 1: Lineer Ekonomi

(Kaynak: Kıratoğlu ve Bayraktar, 2024: 104)

Mevcut literatürdeki çalışmalar, gıda israfının önlenmesinde döngüsel ekonomi uygulamalarının etkin bir araç olduğunu öne sürmektedir. Döngüsel ekonomi, atık oluşumunu minimum seviyeye getirerek hammadde, su ve enerji gibi doğal kaynakların korunmasını, ve bu yolla düşük karbon emisyonu salınımı ve çevresel bozulmasının azaltılmasını amaçlamaktadır. Gıda sistemleri açısından döngüsel ekonomi yaklaşımı, gıdanın ve üretimde kullanılan hammaddelerin israf edilmesi yerine değer zinciri içerisinde geri dönüşüm yoluyla tekrar değerlendirilmesi üzerine kurulu bir yaklaşımdır. Buna karşın,

lineer ekonomi modeli, gıda ürünleri ve gıda hammaddesinin kullanımı sonucunda atık olarak ele almakta ve imha edilmesine dayalı bir sistemdir. Literatürdeki çalışmalar, gıda tedarik zinciri boyunca uygulanan döngüsel stratejilerin hem eko-verimliliği artırdığını hem de sera gazı emisyonlarının azaltılmasına katkı sağladığını göstermektedir (Tamasiga vd., 2022: 2).

Şekil 2: Döngüsel Ekonomi

(Kaynak: Kıratoğlu ve Bayraktar, 2024: 104)

Özetle, döngüsel ekonomi yaklaşımının gıda israfının önlenmesi ve çevresel bozulmanın azaltılmasında önemli bir rol oynadığı gözlemlenmektedir. Örneğin, somut uygulamalarda, tarımsal üretim aşamasında oluşan organik atıkların kompostlanması ile yeniden gübre olarak kullanılması, biyolojik döngülere olumlu etki göstermektedir. Benzer biçimde, gıda atıklarının hayvan atıklarına dönüştürmeye yönelik uygulamalar ve gıda atıklarının biyogaza dönüştürülmesi ile atıkların yenilenebilir enerji kaynağına çevrilmesi gösterilebilir (Esposito vd., 2020: 14-16). Bu uygulamalar, çevresel maliyetlerin azaltılmasının yanında ekonomik olarak değer yaratmaktadır.

3. Türkiye’de Gıda İsrafının Boyutları ve Yapısal Nedenleri

Gıdaların hasat veya lojistik esnasında ezilmesi, çürümesi ve bozulması gıda israfına neden olmaktadır. İsraf yalnızca üretim ve lojistik esnasında gerçekleşmemekte olup lokantalarda ve hanehalkı tüketimi esnasında da gerçekleşmektedir. İstanbul İl ve Tarım Orman Müdürlüğü verilerine göre, gıda israfının %2 azaltılması, 10 milyar TL tasarruf edilmesini sağlayabilecektir.

Bu rakam 360 bin ailenin bir yıllık geçim masrafına denk gelmektedir (Türkiye İsrafi Önleme Vakfı, 2025: 40).

Türkiye’de yıllık gıda israfının ortalama 26 milyon ton olduğu civarında olduğu belirlenmiştir. İsrafın genel olarak, üretim aşamasında kaydedildiği, yaşanan kaybın genel olarak meyve ve sebze ürün grubunda olduğu, raporlanmıştır (Tekiner vd., 2021: 125). Bu doğrultuda, Türkiye sahip olduğu tarım potansiyeline rağmen üretim, tedarik zinciri ve tüketim aşamasında oluşabilecek faktörlerden dolayı gıda israfı yaşayan ülkeler arasında yer aldığı söylenebilmektedir. Gıda atığı ve kaybının hangi aşamalarda gerçekleştiği üzerine odaklanmak gerekirse, gıda kaybının tarım, hasat ve işleme esnasında, gıda atığının ise dağıtım ve nihai tüketim aşamalarında gerçekleşmektedir (Tahmaz ve Aksoy, 2022: 947). Tablo 1’de gıda tedarik zinciri aşamasında yaşanabilecek israf ve kayıplar gösterilmiştir.

Tablo 1: Gıda Tedarik Zinciri Aşamalarında Yaşanabilecek İsfraf ve Kayıplar

Aşama	Tanım	Kavram	Tanım
Üretim	Çiftlikte hasat sonrası veya hasattan sonra oluşmaktadır	Tarımsal Kayıplar	Hasat işlemi, mahsul ayırma gibi işlemler sırasında mekanik hasar ve dökülmeden kaynaklanan kayıpları içermektedir.
Taşıma ve Depolama	Üretimden sonra, ayıklama, depolama ve nakliye için çiftlikten ayrıldıktan sonra oluşmaktadır.	Hasat Sonrası Kayıplar	Çiftlikte dağıtım noktası arasında depolama ve nakliye sebebiyle oluşan kayıplar ve toplama ve ayıklama sırasında dökülme ve bozulmayı içermektedir.
İşleme ve Paketleme	Endüstriyel veya evsel işleme veya paketleme sırasında oluşmaktadır.	İşleme Kayıpları	Endüstriyel veya evsel sırasındaki kayıpları içermektedir.
Dağıtım ve Pazarlama	Toptan Dağıtım ve Pazarlama ve perakende satış pazarlarındaki kayıplar dahil olmak üzere pazarlara işleme dağıtım sırasında oluşmaktadır.	Dağıtım Atıkları	Toptan satış pazarları, süpermarketler, perakendeciler vb. dahil olmak üzere piyasa sistemindeki kayıpları ve atıkları içermektedir.
Tüketim	Tüketim Restoranlar/ hazır yemek şirketleri dahil tüketicinin evindeki veya iş yerindeki kayıplardır.	Tüketim Atıkları	Ev düzeyindeki [ticari mutfaklar, ticari olmayan toplu yemek üretim mutfaklarındaki], tüm kayıpları ve atıkları içermektedir.

Türkiye’de gıda israfının ve kaybının tarım ve gıda zincirindeki farklı dinamiklerden kaynaklanabilmektedir. Ülkede, gıda israfının büyük bir bölümünün tarım sektöründe yaşandığı görülmektedir. Kayıp ve israfların temel nedenleri arasında, ekim ve dikim aşamasında yanlış ürün seçimi, yanlış gübreleme uygulamaları, yağış ve hastalık ve zararlılar gösterilebilir. Hayvancılık sektörüne bakıldığında ise hayvan hastalıkları ve soğuk zincirinin doğru biçimde yönetilememesi gibi faktörler ön plana çıkmaktadır (Tatlıdil vd., 2013: 31-33). Bu doğrultuda, gıda tedarik zincirinde yenilikçi yöntemlerin kullanılması israfın azaltılmasında etkili olabileceği söylenebilir. Öte yandan atıkların geri dönüşüm yoluyla değerlendirilmesi, doğal kaynak verimliliğinde etkinliği sağlayabilecektir.

4. Gıda İsrafı Odaklı Döngüsel Faaliyetlerde Gençler İçin İstihdam Alanları

4.1. Türkiye’de Genç İşsizlik

Gençlik, Birleşmiş Milletler tanımına göre, 15-24 yaş aralığını kapsamakla birlikte uygulamada ülkelerin kültürel ve siyasi dinamiklerine göre değişmektedir. Ancak genel olarak bakıldığında, sanayileşmiş ülkelerde alt sınır zorunlu eğitimin sona erdiği yaş grubuna karışık gelmektedir. Genç işsizlik, Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) tanımına göre, 18-24 yaş arasında, kısa referans dönemi (1 hafta gibi) içerisinde bir saatten az çalışmış, çalışmaya hazır ve iş arayan kişilerdir (O’Higgins, 1997: 63-64).

Genç işsizlik, Türkiye’nin en temel sosyal ve ekonomik sorunlarından birisi olarak ön plana çıkmaktadır. Avrupa Birliği ile kıyaslandığında, genç işsizliğin üye ülkeler için de önemli bir sorun olduğu, ancak eğitim seviyesinin genç işsizliği azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye’de ise artan eğitim seviyesinin etkileri aksi yönde etki göstermekte ve yeni mezun gençlerin iş gücüne katılımları zor olmaktadır. Bunun temel nedenleri arasında, genç nüfusun niteliği ve işgücü piyasasının ihtiyaç duyduğu vasıfların karşılanmaması gösterilebilir (Soylu ve Aydın, 2020: 340).

Türkiye’de 2020 ve 2024 yılları arasında toplam işgücü içerisindeki işsizlik ve 15-24 yaş aralığındaki kişileri ifade eden genç işsizlik rakamları incelendiğinde, oranların genel olarak yüksek olduğu ve %10 seviyesinin üzerinde olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte son 5 yıl içerisinde tüm işsizlik gruplarında tablonun, kademeli olarak, olumluya gittiği gözlemlenmektedir. Nitekim tabloya göre, toplam işsizlik ilgili yıllarda, yaklaşık %4,7, genç işsizliğin ise yaklaşık %9,35 oranında azaldığı görülmektedir. Bununla birlikte, toplam işsizlik ve genç işsizlik oranları karşılaştırıldığında genç işsizlik oranlarının

toplam işsizlik rakamlarının oldukça üzerinde seyrettiği göze çarpmaktadır (Tablo 2).

Tablo 2: Türkiye’de Toplam İşsizlik ve Genç İşsizlik

	2020	2021	2022	2023	2024
Toplam İşsizlik	%13,15	%11,97	%10,46	%9,39	%8,45
Genç İşsizlik	24%,92	%22,36	%19,29	%17,31	%15,57

Kaynak: WDI, 2025 (Erişim Tarihi: 10.12.2025)

Türkiye’de genç işsizliğin nedenlerinin, 1950’li yıllardan itibaren kırsal alanlardan kentsel alanlara göçün etkisi ile başladığı görülmektedir. Bu süreçte, tarım işgücünün büyük bir kısmının tarım dışı sektörlerde potansiyel oluşturmuş, ancak bu planlı kalkınma döneminde, Türkiye’de sanayileşme süreci istenen seviyeye ulaşamamıştır (Ay, 2012: 323). Bu bağlamda, genç işsizliğin temel nedenlerinden birisi olarak, işsizlik politikalarının boş pozisyonların oluşturulmasına ve gençlere yönelik olmamasından kaynaklı olduğu gösterilebilmektedir (Akcan, 2018: 40).

Yapılan kapsamlı çalışmalar, genç işsizliğin temel nedenleri arasında, değişen ekonomik koşulların olduğunu göstermiştir. Çalışmalar, ekonomik durgunluk dönemlerinde, gönüllü işten çıkarılma ihtimallerinin yaşlı kesime göre daha fazla olduğunu raporlamıştır. Bunun en temel nedeni olarak, genç çalışanların işten çıkarılma maliyetlerinin daha düşük olması gösterilebilmektedir (Bayrakdar ve İncekara, 2013: 26).

Türkiye’nin genç nüfus potansiyeli göz önünde bulundurulduğunda, genç işsizlik üzerinde uygulanacak politikalar, kaynak verimliliği ve ekonomik büyüme açısından oldukça önem arz etmektedir. Bu bağlamda, genç işsizlik oranlarının düşürülmesi için, SDG (Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri) kapsamında “insana yakışır iş ve ekonomik büyüme” prensibi ile sürdürülebilir üretim sistemlerinin teşvik edilmesi başta olmak üzere, cinsiyet ve gelir eşitsizliğinin azaltılması, kayıt dışı ekonomi ile mücadele ve iş güvencesinin sağlanması gibi politikaların benimsenmesi gerekmektedir (Atabey ve Ertürkmen, 2025: 5).

4.2. Gıda İsrafına Yönelik Döngüsel Ekonomi Uygulamaları ve Genç İstihdam Olanakları

Gıda israfının azaltılması, küresel çevre sorunlarının giderilmesi, sıfır açlık, yoksulluğun önlenmesi ve biyolojik çeşitlilik dahil olmak üzere, Birleşmiş Milletler sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin önemli bir bölümünün

gerçekleştirilebilmesi için gerekli olan sürdürülebilir, tarım gıda sistemlerinin önemli bir bileşeni olarak karşımıza çıkmaktadır (Parfitt vd., 2021).

Döngüsel ekonomi, atık önleme, kaynak verimliliği ve bölgesel istihdam yaratma gibi özellikleri içerisinde barındırmaktadır (Geissdoerfer, 2017: 759). Bu doğrultuda, gıda sistemi açısından değerlendirildiğinde ise döngüsel ekonominin gıda atıklarının azaltılması, geri dönüşümü ve yeniden dağıtma gibi uygulamaları çevresel sürdürülebilirliğin sağlanmasının yanı sıra yeni ekonomik faaliyet alanlarının da ortaya çıkmasına yardımcı olabilecektir.

Gıda sektörüne ilişkin döngüsel ekonomi uygulamaları kapsamında başlıca, gıda atıklarının biyogaz ve gübre üretiminde değerlendirilerek enerji ve tarımsal girdilere dönüştürülmesi öne çıkmaktadır. Bu süreçler aracılığıyla hayvan yemi ve gıda sanayinde kullanılabilecek yeni girdiler elde edilebilmektedir. Tedarik zinciri boyunca uygulanan tersine lojistik faaliyetleri sayesinde atık ve yan ürünlerin yeniden değerlendirilmesi mümkün olmaktadır. Ayrıca dijital teknolojilerin kullanımı, tedarik zinciri süreçlerinin iyileştirilmesine katkı sağlayarak döngüsel ekonomi uygulamalarının etkinliğini artırmaktadır (Tamasiga vd., 2022: 14–17).

Döngüsel ekonomilerin işsizliğin azaltılmasına, çeşitli mekanizmalarla katkıda bulunabilmektedir. Bunlar arasında, yeşil iş yaratımı, beceri talebi, eko-inovasyon, kaynak ve enerji verimliliği, artan rekabetçilik, sosyal sermaye ve mutluluk yer almaktadır (Nademi ve Kalmarzi, 2025: 2).

Yeşil iş mekanizması, işletme seviyesinde ortaya çıkan çevresel olumsuz etkilerin azaltılmasına yönelik katkı sağlayan meslekler olarak tanımlanmaktadır. Bu kapsamda yeşil iş, çevre kalitesinin artırılmasını amaçlayan bilgi, teknoloji ve materyallerle ilgili iş olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeşil çalışanların ortaya çıkması, 4R yaklaşımındaki (azaltma, yeniden kullanım, geri dönüşüm ve yeniden taşarım) unsurları içerisinde barındıran yenilik seviyesine bağlıdır (Moreno-Mondejar vd., 2021: 1). Döngüsel ekonomide, beceri talebi mekanizması, belirli sektörler için gerekli olan temel, teknik, sistem, sosyal ve problem çözme becerilerinin önemini göstermektedir (Burger vd., 2019: 251). Eko-inovasyon mekanizması, hava kirliliği ve gürültü gibi unsurları azaltmaya yönelik teknolojileri kapsamaktadır. Yani, eko-inovasyon çevre kirliliğini azaltmayı kapsayan geniş faaliyetler kümesidir (Horbach ve Runner, 2020: 616). Döngüsel ekonomi, geri dönüşüm ve yeniden kullanımını ve kullanım ömrünün uzamasını kapsamaktadır. Bundan dolayı, kaynak ve enerji verimliliğine dayalı iş modeli nihai ürünlerde gömülü olan emek, enerji ve malzeme değerinin mümkün olduğunca uzun süre korunmasıdır (Wijkman ve Skanberg, 2015: 21). Artan rekabet mekanizması, döngüsel ekonomi

kapsamındaki inovasyonun faaliyet türüne göre istihdamı artırıcı etkilerini göstermektedir (Horbach ve Runner, 2020: 617).

Bu temel mekanizmalardan yola çıkarak, genç işsizliğin önlenmesinde, içsel büyüme modellerinde olduğu gibi, beşeri sermaye birikimi ve donanım oldukça önemli bir yere sahiptir (Kabaklarlı ve Gür, 2011: 1).

Tüm bu değerlendirmeler doğrultusunda, politika uygulayıcıların döngüsel ve yeşil ekonomi kapsamında firmalara verebileceği teşvikler, yeşil iş ve beceri talebine göre biçimlendirilmesi sayesinde, genç işsizlik üzerindeki etkilerin daha görünür hale gelebilmesi mümkün olacaktır. Özellikle döngüsel ekonomi uygulamaları için gereken teknik bilgi, dijital yetkinlik ve çevresel farkındalık gibi beceriler dikkate alınırsa, bu teşviklerin eğitim ve beceri kazandırma mekanizmalarıyla desteklenmesi önem arz etmektedir. Bu yaklaşım, firmaların ihtiyaç duyduğu nitelikli işgücüne erişimini kolaylaştırmasının yanında, gençlerin yeşil ve döngüsel faaliyetler kapsamında istihdam edilmesini teşvik edebilecek bir zemin sağlayabilecektir.

5. Sonuç ve Öneriler

Gıda israfı, çevresel bozulma ve çevresel sürdürülebilirlik kaygılarının yanında, ekonomik refah açısından da önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda sürdürülebilir politikalar olarak karşımıza çıkan döngüsel ekonomi, atık israfının azaltılmasının yanı sıra çeşitli uygulamalar yardımıyla geri dönüşüm, çevresel sürdürülebilirliğe katkı sağlamaktadır. Bunların yanı sıra döngüsel ekonomi uygulamaları, yeni iş fırsatlarını beraberinde getirerek ülkeler için önemli potansiyele sahip olan gençlerdeki istihdam sorununun da önüne geçilmesine imkan tanımaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye’de gıda israfı bağlamında, döngüsel ekonomi yaklaşımının genç istihdam için fırsatları incelenmiştir. Bu amaç doğrultusunda, literatürde yapılan çalışmalar, raporlar ve istatistiksel verilerden yararlanılmıştır.

Çalışmadan elde edilen sonuçlar, genç işsizliğin Türkiye’de sadece konjonktürel dalgalanmalarla oluşan geçici bir sorun olmadığını göstermektedir. Ülkedeki eğitim ve istihdam uyumsuzluğu, işgücü piyasasına uygun nitelik ve sektörlerdeki istihdam ihtiyacına cevap verebilecek işgücü yapısını ile ilgili olduğu belirlenmiştir. Bu durum, istihdama yönelik politikaların hedefe yönelik politikalarla değerlendirilmesi bir zorunluluk haline gelmiştir.

Çalışmada, gıda israfının önlenmesine yönelik geliştirilecek döngüsel ekonomi uygulamalarının çevresel sürdürülebilirliğin yanında, yeni ve nitelikli iş alanlarının oluşturulmasında önemli fırsatlar sunabileceği belirlenmiştir. Bu doğrultuda, gıda atıklarının geri dönüştürülmesi, biyogaz ve gübre üretimi,

tersine lojistik ve dijitalleşmeye yönelik tedarik zinciri teknikleri ile yeşil iş yaratımı, beceri talebi ve eko-inovasyon gibi döngüsel ekonomi mekanizmaları aracılığıyla genç işgücünün işgücü piyasasıyla entegrasyonu sağlanabilecektir.

Sonuç olarak, döngüsel ekonomi uygulamalarının yaygınlaştırılması ile birlikte genç işsizliğin azaltılmasına yönelik politikaların birlikte uygulanması, ekonomik büyüme, kaynak verimliliği ve çevresel sürdürülebilirlik hedeflerinin gerçekleşmesinde önemli katkılar sağlayabilecektir.

Tüm bu değerlendirmeler doğrultusunda, gıda israfının önlenmesine yönelik faaliyet gösteren firmalara sağlanabilecek desteklerin, gençlerin istihdama yönlendirilmesini de kapsayacak şekilde tasarlanması önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra, döngüsel ekonominin ortaya çıkaracağı yeni iş alanları dikkate alındığında, gençlere yönelik olarak yenilenebilir enerji, atık yönetimi, dijital tedarik zinciri ve lojistik gibi alanlarda uygulamalı eğitim programlarının yaygınlaştırılması, gençlerin işgücüne katılımını artırmada etkili olabilecektir.

Çalışmadan elde edilen bulguların, politika yapıcılar ve gelecekte bu alanda yapılacak akademik çalışmalar için yol gösterici olması beklenmektedir. Özellikle gıda israfı, döngüsel ekonomi ve genç istihdam ilişkisini ampirik yöntemlerle ele alan çalışmalar, konunun daha derinlemesine ve bütüncül biçimde değerlendirilmesine katkı sağlayabilecektir.

Kaynakça

- Akcan, A. T. (2018). Türkiye’de genç işsizlik sorunu ve çözüm önerileri. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 6(14), 35-54.
- Atabey, A. Ö., & Ertürkmen, G. (2025). Türkiye’nin “insana yakışır ve ekonomik büyüme” performansı: SDG 8 kapsamında değerlendirmeler. In A. Ö. Atabey & G. Ertürkmen (Eds.), *Makroekonomik perspektiften teorik ve ampirik analizler* (pp. 1-26). EKİN Basım Yayın Dağıtım.
- Ay, S. (2012). Türkiye’de işsizliğin nedenleri: istihdam politikaları üzerine bir değerlendirme. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 19(2), 321-341.
- Bayrakdar, S., & İncekara, A. (2013). Türkiye’nin genç işsizlik profili. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 4(1), 15-38.
- Burger, M., Stavropoulos, S., Ramkumar, S., Dufourmont, J., & van Oort, F. (2019). The heterogeneous skill-base of circular economy employment. *Research Policy*, 48(1), 248-261.
- Esposito, B., Sessa, M. R., Sica, D., & Malandrino, O. (2020). Towards circular economy in the agri-food sector. A systematic literature review. *Sustainability*, 12(18), 1-21.
- FAO. (2019). The state of food and agriculture: Moving forward on food loss and waste reduction. Food and Agriculture Organization of the United Nations.
- FAO. (2020). Türkiye’nin gıda kayıpları ve israfını önlenmesi, azaltılması ve yönetimine ilişkin ulusal strateji belgesi ve eylem Planı. Food and Agriculture Organization of the United Nations.
- Geissdoerfer, M., Savaget, P., Bocken, N. M., & Hultink, E. J. (2017). The Circular Economy–A new sustainability paradigm?. *Journal of Cleaner Production*, 143, 757-768.
- Horbach, J., & Rammer, C. (2020). Circular economy innovations, growth and employment at the firm level: Empirical evidence from Germany. *Journal of industrial ecology*, 24(3), 615-625.
- Kabaklarlı, E., & Gür, M. (2011). Türkiye’de genç işsizlik sorunu ve ekonomik belirleyicilerinin uzun dönem eş-bütünleşme analizi. In 14. Uluslararası iktisat öğrencileri kongresi bildiriler kitabı. Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Kıratoğlu, İ. Y. Ç., & Bayraktar, Y. (2024). Employment Creation Potential Of Circular Economy: Green Employment In The Energy Sector. *Eurasian Academy Of Sciences Social Sciences Journal*, 56(56), 100-118.
- Koç, Özgür E., Koç, N., Çiçek, U., & Bitrak, O. O. (2025). An empirical study on the environmental effects of agricultural value-added, industrialization, and economic growth in Turkey. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 15(5), 169-178.
- Moreno-Mondejar, L., Triguero, Á., & Cuerva, M. C. (2021). Exploring the association between circular economy strategies and green jobs in European companies. *Journal of Environmental Management*, 297, 1-9.

- Nademi, Y., & Kalmarzi, H. S. (2025). Breaking the unemployment cycle using the circular economy: Sustainable jobs for sustainable futures. *Journal of Cleaner Production*, 488, 1-12.
- O'higgins, N. (1997). The challenge of youth unemployment. *International Social Security Review*, 50(4), 63-93.
- Parfitt, J., Croker, T., & Brockhaus, A. (2021). Global food loss and waste in primary production: a reassessment of its scale and significance. *Sustainability*, 13(21), 1-24.
- Samanlı, R. (2025). Türkiye’de genç istihdamına yönelik kamu harcamaları. In E. Çeliksoy (Ed.), *Çağdaş kamu yönetimi araştırmaları* (pp. 23–34). Özgür Yayınları.
- Soylu, Ö. B., & Aydın, B. N. (2020). Genç işsizliğin gelişimi, belirleyicileri ve iktisadi politikalar: Avrupa Birliği-Türkiye karşılaştırması. *Ekev Akademi Dergisi*, 24(82), 339-360.
- Tahmaz, G. S., & Aksoy, M. (2022). Gıda İsrafi, Gıda Kaybı ve Gıda Atığı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme (A Conceptual Study on Food Wastage, Food Loss and Food Waste). *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 10(2), 944-956.
- Tamasiga, P., Miri, T., Onyeaka, H., & Hart, A. (2022). Food waste and circular economy: Challenges and opportunities. *Sustainability*, 14(16), 1-30.
- Tatlıdil, F. F., Dellal, I., & Bayramoğlu, Z. (2013). Food losses and waste in Turkey: Country report. Food and Agriculture Organization of the United Nations. Erişim Tarihi: 11 Aralık 2025, <http://www.fao.org/3/a-au824e.pdf>
- Tekiner, İ. H., Mercan, N. N., Kahraman, A., & Özel, M. (2021). Dünya ve Türkiye’de gıda israfı ve kaybına genel bir bakış. *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 123-128.
- Türkiye İsrar Önleme Vakfı. (2025). 2025 yılı israf raporu. Erişim tarihi: 10 Aralık 2025, https://www.tgmp.net/eyayin/src/israf_raporu_2025.pdf
- WDI. (2025). World Development Indicators [Data set]. World Bank. Erişim tarihi: 10 Aralık 2025, <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>
- WHO. (2023). WHO guideline on the prevention and management of wasting and nutritional oedema (acute malnutrition) in infants and children under 5 years. World Health Organization.
- Wijkman, A., & Skånberg, K. (2015). The circular economy and benefits for society: Jobs and climate clear winners in an economy based on renewable energy and resource efficiency. Club of Rome. Erişim tarihi: 18 Aralık 2025, <https://roomaklubi.com/wp-content/uploads/2016/04/12-04-2016-the-circular-economy-and-benefits-for-society.pdf>

Yenileyici Turizm Perspektifinden Turist Davranışları

Pınar Çelik Çaylak¹

Nisa Eksili²

Özet

Son yıllarda turizmin çevresel, toplumsal ve kültürel etkilerine yönelik artan eleştiriler, sürdürülebilirlik yaklaşımının sınırlarını daha görünür hale getirmiştir. Özellikle iklim krizi, biyolojik çeşitlilik kaybı ve destinasyonlarda yaşanan sosyal aşınma, sürdürülebilir turizmin yalnızca zararı azaltan bir faaliyet olarak ele alınmasının yeterli olmadığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda gelişen yenileyici (rejeneratif) turizm yaklaşımı, turizmi doğayı ve toplumu aktif biçimde onaran, yeniden üreten ve güçlendiren bir dönüşüm alanı olarak yeniden tanımlamaktadır. Ancak bu yaklaşımın pratiğe aktarılabilmesi, yalnızca işletme modelleri ya da destinasyon yönetimi stratejileriyle değil, aynı zamanda bu sistemi mümkün kılan yeni bir turist profilinin anlaşılmasıyla mümkündür. Bu bölümde sürdürülebilir turizm literatüründe yaygın olarak kullanılan sorumlu ve etik turist yaklaşımlarının ötesine geçilerek, turistin destinasyonların ekolojik ve toplumsal iyiliğine aktif katkı sunan bir aktör haline gelen yenileyici turist kavramı ele alınmıştır. Ayrıca yenileyici turistin turizm sistemindeki rolünün nasıl yeniden tanımlandığı, değer yönelimleri, doğayla kurduğu ilişki, katılımcı etik anlayışı ve sistemsel farkındalığı incelenmiştir. Sonuç olarak bu bölüm, yenileyici turizmi yalnızca yeni bir turizm yaklaşımı olarak değil, insan-doğa-toplum ilişkisini yeniden düşünmeyi gerektiren bütüncül bir çerçeve olarak ele almakta; yenileyici turistin bu dönüşümdeki merkezi rolünü ortaya koymayı amaçlamaktadır.

1 Doçent Dr., Akdeniz Üniversitesi, pinarcelik@akdeniz.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-0599-4086

2 Doçent Dr., Akdeniz Üniversitesi, nisaeksili@akdeniz.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-6717-3665

1. Giriş

Turizm, farklı kültürlerin birbiriyle temas kurmasına olanak tanınmasının yanı sıra, yarattığı istihdam sayesinde pek çok ülkenin ekonomik yapısında önemli bir yer tutmakta; aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin hayata geçirilmesinde destekleyici bir rol üstlenmektedir. Bu da turizmi uluslararası büyümenin ve toplumsal gücün temel direği haline getirmektedir. (Liu vd., 2025). Ancak bu büyümenin çevresel, sosyo-kültürel ve ekonomik etkileri, sürdürülebilirlik tartışmalarını daha görünür kılmış; özellikle son on yılda “sorumlu”, “etik” ve “sürdürülebilir” turist kavramları, akademik yazında önemli bir yer edinmiştir (Goodwin, 2016; Gössling & Hall, 2019). Bununla birlikte, iklim krizi, biyoçeşitlilik kaybı, aşırı turizm (overtourism) ve destinasyonlarda sosyal aşınma gibi sorunlar karşısında, sürdürülebilirlik çerçevesinin yalnızca zararı azaltma yöneliminde kaldığı ve bu nedenle yapısal dönüşüm için yetersiz olduğu yönündeki eleştiriler giderek artmaktadır (Hes & Du Plessis, 2015; Lew 2020).

Bu bağlamda ortaya çıkan rejeneratif (yenileyici) turizm yaklaşımı, turizmin yalnızca sürdürülebilir olmasını yeterli görmemektedir. Bu yaklaşım, turizmin doğayı, yerel toplulukları ve kültürel değerleri aktif olarak onaran ve yeniden üreten bir yapıya kavuşmasını hedeflemektedir. (Bellato vd., 2023). Sürdürülebilir turizm, olumsuz etkileri azaltmayı ve doğal ve kültürel kaynakları gelecek için koruyup bozulmadan bırakmayı amaçlarken (Alkan, 2015; Özgeriş ve Kahraman, 2021), yenileyici turizm, turizm faaliyetlerinin ekosistem hizmetlerini ve toplumun refahını geri kazandırdığı ve geliştirdiği, insan ve doğa arasında karşılıklı fayda üreten bir etki hedefler (Luković vd., 2024). Yani yenileyici turizm, odak noktasını zararı en aza indirmekten, ziyaret edilen yerlerde net pozitif sosyal ve ekolojik etki yaratmaya kaydırıyor (Bellato vd., 2023). Bu dönüşüm, yalnızca işletme modellerini veya destinasyon yönetimi stratejilerini değil, aynı zamanda turizm deneyimini yaratan en temel aktörü yani turisti yeniden düşünmeyi gerektirmektedir. Yenileyici turizm anlayışının pratiğe dökülebilmesi, yalnızca çevreci otellerin ya da sıfır atık uygulamalarının varlığıyla değil; bu sistemlere bilinçli biçimde katılan, katkı sunan ve bu değerleri içselleştiren yeni bir turist profilinin gelişimiyle mümkündür (Dredge, 2022).

Ancak bu noktada literatürde önemli bir boşluk söz konusudur: Yenileyici turizmin kavramsal temelleri üzerine artan bir tartışma bulunmasına rağmen, bu anlayışı mümkün kılan turist davranışları, değer yönelimleri ve kimlik bileşenleri henüz sistematik biçimde araştırılmamıştır. Oysa turistik davranışın arkasındaki bilişsel, duygusal ve kültürel kodları anlamak, yenileyici turizmin talep boyutunu yapılandırmak açısından kritik bir ihtiyaçtır (Carr vd., 2022).

Söz konusu boşluktan hareketle bu çalışma, yenileyici turist kavramını ortaya koymayı; bu turistin değer sistemlerini, davranış kalıplarını ve turizmle kurduğu anlam ilişkisinin sosyo-psikolojik temellerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Böylelikle yenileyici turizmin yalnızca bir uygulama alanı değil, aynı zamanda dönüşen bir insan-doğa-toplum ilişkisi biçimi olarak anlaşılmasına katkı sağlamak hedeflenmektedir.

2. Sürdürülebilirlikten Yenileyiciliğe: Turist Davranışlarında Dönüşüm

Turizm literatüründe turistin çevreye, topluma ve yerel değerlere duyarlı davranışlar sergilemesi, 1990'lı yıllardan itibaren “sorumlu turist”, “etik turist” ya da “sürdürülebilir turist” gibi kavramlar aracılığıyla tanımlanmıştır (Wheeller, 1993; Fennell, 2015). Bu yaklaşım, özellikle çevresel bozulma, kültürel ticarileşme ve yerel halkla yaşanan çatışmaların önüne geçmek amacıyla turistin rolünü yeniden düşünmeyi önermiştir (Eichelberger vd., 2021). Bu çerçevede turist, yalnızca hizmet tüketen pasif bir aktör olmaktan çıkarak, ziyaret ettiği destinasyonun ekolojik ve sosyo-kültürel bütünlüğüne katkı sunan sorumlu bir paydaş olarak konumlandırılmaktadır. Literatürde bu dönüşüm, turizm faaliyetlerinin yerel topluluklarla daha dengeli ilişkiler kurmasını sağlarken, destinasyonların uzun vadeli taşıma kapasitelerinin korunmasına da katkı sunduğu şeklinde değerlendirilmektedir (Higgins-Desbiolles, 2020; Wearing, McDonald & Ponting, 2005).

Tarihsel olarak, sürdürülebilir turizm büyük ölçüde zararı sınırlamak üzerine organize edilmiş ve turistleri dolaylı olarak dış kontroller altında pasif tüketiciler olarak konumlandırmıştır. Bu yaklaşıma göre, turistin doğaya ya da topluma zarar vermemesi yeterli bir amaç olarak kabul edilmiş, turistin dönüştürücü bir aktör olabileceği düşüncesi çoğu zaman göz ardı edilmiştir (Saarinen, 2021). Son yıllarda ise bu anlayışa yönelik eleştiriler giderek artmış; sürdürülebilirlik kavramının uygulamada çoğu zaman yeşil cilalama (greenwashing) ile sınırlandığı, derin sistemsel değişim yaratmakta yetersiz kaldığı dile getirilmiştir (White, 2013; Saarinen, 2021). Turizmin doğa, toplum ve ekonomi arasındaki ilişkileri bütüncül bir sistem olarak ele alması gerektiği ve turizmi yaşayan, gelişen ve karşılıklı etkileşim içinde olan bir yaşayan sistem olarak tanımlanması ön plana çıkmaktadır. (Dredge, 2022; Bellato vd., 2022). Bu nedenle, yeni araştırmalar turistleri giderek aktif katılımcılar, yani seçimleri, alışkanlıkları ve uygulamaları daha derin bir sürdürülebilirlik elde etmek için tasarlanabilecek ve ortaklık kurulabilecek ortak yaratıcılar olarak çerçevelemektedir (Shen vd., 2020). Yani yenileyici turizm, sürdürülebilir turizmin korumacı ve çoğu zaman statik çerçevesini

aşarak, mevcut durumun iyileştirilmesini ve sistemlerin yeniden üretim kapasitesinin güçlendirilmesini hedeflemektedir (Tham & Sharma, 2023)

Bu bakış açısı turizmde yenileyici turizm yaklaşımının gelişmesine zemin hazırlamıştır. Yenileyici turizm anlayışı, turizmin doğaya ve topluma sadece zarar vermemesi gerektiğini değil, aynı zamanda bu sistemleri aktif olarak onarması, iyileştirmesi ve yeniden üretmesi gerektiğini savunur (Dredge, 2022, Duarte vd., 2024). Bu doğrultuda turist, yalnızca tüketen değil, toplumsal ve ekolojik iyileşme süreçleri ne katılan ve katkı sunan bir aktöre dönüşür (Bhalla & Chowdhary, 2022).

Bu dönüşüm yalnızca turistik işletmelerin ya da destinasyon yönetim stratejilerinin değişimini değil, aynı zamanda turistin değer yönelimlerini, kimliğini ve davranış kalıplarını da dönüştürmeyi gerektirir (Dredge, 2022). Yenileyici turizm yaklaşımı, turisti pasif bir tüketici olmaktan çıkararak, ziyaret edilen yerlerin sosyal ve ekolojik dokusuna bilinçli biçimde dahil olan bir aktör olarak ele almaktadır. Bellato ve diğerlerinin (2022) geliştirdiği turizm yaşam sistemleri (tourism living systems) çerçevesi, turistleri de kapsayan tüm paydaşların, yerel topluluklar ve ekosistemlerle karşılıklı fayda üreten ilişkiler kurması gerektiğini vurgular.

Yenileyici turizm, tüketici merkezli davranıştan üretken katılıma geçişi; doğadan faydalanma tutumundan doğayla birlikte yaşama etiğine yönelmeyi temsil eder (Bellato vd., 2023). Ayrıca yenileyici turist profili, doğayla özdeşlik, öz-yeterlilik, sorumlu hedonizm ve katılımcı etik gibi psikolojik ve sosyal faktörlerle şekillenen çok katmanlı bir yapı sunar (Qui vd., 2022). Bu da onu geleneksel sürdürülebilir turist profilinden ayıran en önemli farktır: Yenileyici turist, pasif olarak etik davranışlar sergilemekten öte, değişimin parçası olmaya istekli ve yetkin bir bireydir (Seeler vd., 2021; Dredge, 2022). Bu çerçevede turist, destinasyonun yalnızca ekonomik çıktılarından yararlanan bir figür değil; yerin uzun vadeli sağlığına katkı sunan, etik sorumluluk taşıyan bir paydaş olarak konumlandırılmaktadır (Mathisen vd., 2022).

Dolayısıyla günümüzde turizmin geleceğini planlamak, yalnızca sürdürülebilir ürün ya da hizmet geliştirmekle sınırlı değildir (Dwyer, 2018). Asıl mesele, bu ürün ve hizmetleri anlamlı kılacak yeni bir turist tipolojisini tanımlamak, anlamak ve bu profile uygun sistemler kurabilmektir (Ateljevic, 2020). Bu doğrultuda yenileyici turist kavramı, turizmdeki davranışsal dönüşümün hem göstergesi hem de taşıyıcısı olarak değerlendirilmelidir.

3. Yenileyici Turist

Yenileyici turistin konumu, sürdürülebilir turizm literatüründe sıklıkla karşılaşılan ve turistin çevresel ya da toplumsal etkilere az zarar veren bir aktör olarak ele alındığı anlayıştan belirgin biçimde ayrılmaktadır. Yenileyici turizm yaklaşımının merkezinde yer alan yenileyici turist kavramı, sorumlu ve etik turist profillerinin ötesine geçerek, turistin destinasyonların ekolojik ve toplumsal sistemlerine aktif katkı sunan bir ortak aktör olarak yeniden tanımlanmasını önermektedir (Schmidt Rojas, 2025). Bu bağlamda yenileyici turist, çevresel ve sosyal etkileri yalnızca minimize etmeyi amaçlayan bir bilinç düzeyini değil; bulunduğu destinasyonun ekolojik, kültürel ve toplumsal sistemlerine bilinçli ve dönüştürücü biçimde katkı sunmayı hedefleyen bir yönelimi temsil etmektedir (Alashiq & Aljuhmani, 2025). Bu tür bir dönüşüm, turist davranışlarının sürdürülebilirlik bağlamında yalnızca niyet düzeyinde ele alınmasını yetersiz kılmakta; bireyin psikolojik, değer temelli ve sosyal yatkınlıklarında da yeni yapıların ortaya çıkmasını gerektirmektedir (Chen & Wu, 2024). Dolayısıyla yenileyici turist davranışı, bireysel etik tercihlerle sınırlı bir çerçevenin ötesinde, ilişkisellik ve karşılıklılık ilkeleri üzerine kurulu daha geniş bir anlayışla ele alınmalıdır.

Sürdürülebilirlik yaklaşımı çoğu zaman turist davranışlarını sınırlandırma ve kontrol etme mantığıyla ele alırken, yenileyici turizm turistin etik sorumluluğunu ve katkı potansiyelini merkeze almaktadır. Dredge (2022), yenileyici turizmin temelinde bir zihniyet dönüşümü bulunduğunu ve bu dönüşümün, turistin kendi eylemlerini daha geniş sosyal-ekolojik sistemler içindeki etkileriyle birlikte değerlendirmesini gerektirdiğini vurgulamaktadır. Bu çerçevede yenileyici turist, seyahat kararlarını yalnızca bireysel tatmin üzerinden değil, destinasyonların ekolojik dayanıklılığı ve toplumsal refahı doğrultusunda şekillendiren bir aktör olarak konumlanmaktadır.

Literatürde yenileyici turist, çoğu zaman destinasyonla kurduğu ilişki biçimi üzerinden tanımlanmaktadır. Buna göre yenileyici turist, ziyaret ettiği yeri tüketilecek bir ürün ya da geçici bir deneyim alanı olarak görmek yerine, sürekliliği olan canlı bir sistemin parçası olarak algılar. Bu algı, turistin seyahat öncesi kararlarından destinasyondaki günlük pratiklerine, hatta seyahat sonrası davranışlarına kadar uzanan bir sorumluluk bilincini beraberinde getirir (Bellato vd., 2022). Dolayısıyla yenileyici turist davranışı, zamansal olarak sınırlı bir etik tutumdan ziyade, süreklilik gösteren bir yaşam pratiği olarak şekillenmektedir (Ateljevic, 2020).

Yenileyici turistin rolü, sıklıkla katılımcı ve ortak-yaratıcı kavramları üzerinden ele alınmaktadır. Bellato ve diğerleri (2022), yaşayan sistemler yaklaşımı çerçevesinde turistlerin, yerel topluluklar, işletmeler ve yönetim

aktörleriyle birlikte değer üreten roller üstlenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu durum, turistlerin somut pratiklerinde karşılık bulmaktadır (Mathisen vd., 2022).

Yenileyici turistin ayırt edici özelliği, turistik deneyimi bireysel haz ve tüketim merkezli bir etkinlik olarak değil, karşılıklılık ve sorumluluk temelinde anlamlandırmasıdır. Mathisen ve diğerleri (2022), yenileyici turizmin temelini toprak, ruh ve toplum (soil, soul, society) arasındaki karşılıklı ilişki üzerinden açıklamakta ve bu ilişkinin turist davranışlarını da doğrudan etkilediğini belirtmektedir. Çalışmalarında ruh, dünya görüşleri, inançlar, değerler, düşünceler, duygular, arzular, kimlikler, maneviyat vb. tarafından oluşturulan bir “içsel sürdürülebilirlik” veya “içsel dünya” olarak tanımlanmaktadır. Bu yaklaşıma göre yenileyici turist, doğayı yalnızca ziyaret edilen ya da tüketilen bir çevre olarak değil, insanla sürekli etkileşim halinde olan canlı bir sistem olarak algılar. Bu algı, turistin çevreyle kurduğu ilişkiyi dönüştürerek, onarıcı, destekleyici ve sorumluluk içeren davranışlar geliştirmesine zemin hazırlamaktadır.

Bu noktada yenileyici turistin sergilediği davranış örüntüsü, geleneksel sürdürülebilir turist profillerinden belirgin biçimde ayrılmaktadır. Sürdürülebilir turist çoğunlukla çevresel ve toplumsal sistemlere zarar vermemeyi temel ilke olarak benimserken, yenileyici turist bu sistemlerin iyileştirilmesi ve yeniden üretilmesi yönünde aktif bir sorumluluk üstlenmektedir (Dredge, 2022). Bu yaklaşım, turist davranışlarını yalnızca çevre dostu ürün ve hizmet tercihleriyle sınırlı bir çerçevenin ötesine taşıyarak; yerel üretim süreçlerine katılım, yerel bilgi ve pratiklere saygı, topluluk temelli girişimlerin desteklenmesi ve ekolojik restorasyon faaliyetlerine gönüllü katkı gibi daha derinlikli ve katılımcı uygulamaları içeren bir pratikler bütününe dönüştürmektedir (Bhalla & Chowdhary, 2022).

Davranışsal açıdan bakıldığında yenileyici turistin motivasyonlarının da çok katmanlı bir yapı sergilediği görülmektedir (Corral-Gonzalez, 2025). Araştırmalar, bu turist profilinin yalnızca çevresel kaygılarla değil; anlam arayışı, aidiyet duygusu, öz-yeterlilik algısı ve doğayla kurulan duygusal bağ gibi psikososyal faktörlerle şekillendiğini ortaya koymaktadır (Qiu vd., 2024; Lu vd., 2025). Bu özellikler, yenileyici turistin pasif bir iyi niyetli tüketici olmaktan ziyade, değişim süreçlerinde kendisini etkili bir özne olarak konumlandırmasına imkan tanımaktadır. Böylece turist, destinasyondaki dönüşümün dışsal bir izleyicisi değil, içsel bir bileşeni haline gelmektedir (Dredge, 2022).

Ancak yenileyici turist davranışlarının ortaya çıkması kendiliğinden gerçekleşen bir süreç değildir. Bu davranış biçimi, uygun yönlendirme

mekanizmaları, öğrenme ortamları ve katılımcı yönetim yapılarıyla desteklenmediği sürece yüzeysel kalma riski taşımaktadır. Bu nedenle literatürde, yenileyici turistin gelişiminin destinasyon yönetim örgütleri, yerel topluluklar ve turizm işletmeleri arasında kurulan karşılıklı öğrenmeye dayalı ilişkilerle mümkün olabileceği vurgulanmaktadır (Ateljevic, 2020; Dredge, 2022). Başka bir ifadeyle, yenileyici turist yalnızca bireysel bir profil değil, aynı zamanda sistemsel bir tasarımın ürünüdür.

Ayrıca yenileyici turist, turizmin etkilerini tekil ve kısa vadeli sonuçlar olarak değil, birbirine bağlı sistemsel süreçler olarak değerlendirme eğilimindedir. Dredge (2022), yenileyici turizmin ancak bu tür bir sistemsel farkındalıkla anlam kazanabileceğini; turistin kendi davranışlarının destinasyonların geleceği üzerindeki etkisini kavrayabilmesinin yenileyici dönüşümün ön koşullarından biri olduğunu belirtmektedir. Bu farkındalık, yenileyici turistin seyahat sonrası davranışlarında da süreklilik göstermekte ve turizmi geçici bir deneyim alanı olmaktan çıkarak daha geniş bir yaşam pratiğinin parçası haline getirmektedir.

Bu çerçevede yenileyici turist kavramı, turizmde davranışsal dönüşümün hem sonucu hem de tetikleyicisi olarak değerlendirilebilir. Turistlerin değer yönelimleri değiştiğinde, destinasyonların sunduğu deneyimler de yeniden şekillenmekte; bu yeni deneyimler ise daha fazla yenileyici davranışı teşvik eden bir geri besleme döngüsü yaratmaktadır (Seeler vd., 2021).

Sonuç olarak yenileyici turist; etik duyarlılığı yüksek, ilişkisel düşünebilen, sistemsel farkındalığa sahip ve seyahati destinasyonların sosyal ve ekolojik iyiliğine katkı sunan bir eylem alanı olarak gören bir aktör olarak tanımlanabilir. Bu turist profili, yenileyici turizmin yalnızca yeni bir turizm yaklaşımı değil, turizmde aktörlerin rollerini ve sorumluluklarını yeniden tanımlamaktadır. Dolayısıyla yenileyici turisti anlamak, yalnızca turist davranışlarını analiz etmek değil, turizmin geleceğini şekillendirecek daha kapsayıcı ve dönüştürücü bir paradigma üzerine düşünmek anlamına gelmektedir.

3.1. Yenileyici Turist Profilini Şekillendiren Temel Özellikler

Yenileyici turist yalnızca çevreye duyarlı bireysel tercihlerde bulunan bir aktör olarak değil, turizm sisteminin işleyişine doğrudan etki eden ilişkisel bir özne olarak ele almaktadır. Özellikle yenileyici turizmin ancak turistlerin farklı ekonomik ve toplumsal pratiklere aktif biçimde katılımıyla anlam kazanabileceğini vurgulanmakta; turistin gönüllü emek, paylaşım, yerel değiş-tokuş ve topluluk temelli üretim biçimlerine dahil olması da bu sürecin ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilmektedir (Cave & Dredge, 2021).

Yenileyici turizme ilişkin kavramsallaştırmalar, yenileyici turistin davranışlarının bağlamsal ve yer-özü olduğunu da ortaya koymaktadır. Buda yenileyici turistin evrensel bir ideal tip olarak değil, her destinasyonun ekolojik, kültürel ve toplumsal özgünlüğü içinde şekillenen bir aktör olarak düşünülmesi gerekliliğine dikkat çekmektedir (Iddawala & Lee, 2025). Bu yaklaşım, yenileyici turist davranışlarının standartlaştırılamayacağını; aksine yerel bilgiye açıklık, bağlamsal öğrenme ve durumsal uyum gibi yetkinliklerle tanımlanması gerektiğine dikkat çekmektedir.

Yenileyici turist, turistik deneyimi önceden kurgulanmış ve tüketilmesi gereken bir hizmetler bütünü olarak değil, bulunduğu bağlamla birlikte şekillenen ilişkisel bir süreç olarak algılar. Bu nedenle yenileyici turist davranışları, evrensel ve standartlaştırılmış iyi turist normlarından ziyade, destinasyonun ekolojik, toplumsal ve kültürel koşullarına göre biçimlenmektedir. Yenileyici turizm literatüründe bu durum, turistin bağlamsal duyarlılık geliştirme kapasitesiyle ilişkilendirilmekte; turistten, ziyaret ettiği yerin özgünlüğünü anlamaya ve bu özgünlükle uyumlu biçimde hareket etmeye açık olması beklenmektedir (Bellato vd., 2022; Cave & Dredge, 2020). Bu bağlamsal duyarlılık, yenileyici turistin ekonomik ilişkiler kurma biçiminde de belirginleşmektedir. Yenileyici turist, harcamayı yalnızca bireysel fayda ve deneyim kazanımı üzerinden değerlendirmez; ekonomik etkileşimleri destinasyonun uzun vadeli canlılığını ve yerel dayanıklılığını destekleyen bir araç olarak görür. Bu yaklaşım, küçük ölçekli üreticilere yönelme, yerel değer zincirlerine dahil olma ve alternatif ekonomik pratiklere açıklık gibi davranışlarla somutlaşmaktadır. Cave ve Dredge (2020), yenileyici turizm bağlamında turistin bu tür ekonomik pratikler aracılığıyla değer üretimine ortak olabildiğini ve bu durumun turizmin yeniden dağıtıcı potansiyelini güçlendirdiğini vurgulamaktadır.

Yenileyici turistin bir diğer ayırt edici özelliği, öğrenmeye dayalı katılım anlayışıdır. Bu turist profili, destinasyonla kurduğu ilişkiyi tek yönlü bir deneyim aktarımı olarak değil, karşılıklı öğrenme süreci olarak ele alır. Yerel bilgiye açıklık, gündelik pratiklere ilgi ve uzmanlık iddiasından kaçınma, bu öğrenme yönelimli yaklaşımın temel bileşenleri arasında yer almaktadır. Yenileyici turizme ilişkin kavramsal çalışmalarda, bu tür bir katılım biçiminin turist–yerel ilişkisinde hiyerarşiyi azaltarak daha eşitlikçi ve karşılıklı etkileşime dayalı bir zemin oluşturduğu ifade edilmektedir (Mathisen vd., 2022; Bellato vd., 2022).

Krizler ve belirsizlikler karşısında sergilenen tutum da yenileyici turist profilini tanımlayan önemli bir özelliktir. Yenileyici turist, kriz dönemlerinde destinasyonu terk edilmesi gereken bir risk alanı olarak değil, koşullara duyarlı

biçimde ilişki kurulması gereken kırılgan bir sistem olarak görmektedir. Özellikle kriz sonrası yenileyici turizm yaklaşımlarını ele alan çalışmalar, turistlerin yerel ekonomilere destek olma, küçük ölçekli girişimlerle dayanışma kurma ve destinasyonların toparlanma kapasitesine katkı sunma eğilimlerinin arttığını göstermektedir (Sheldon & Daniele, 2017; Dredge, 2022). Bu bağlamda yenileyici turist, turizmin kırılganlıklarını derinleştiren bir baskı unsuru olmaktan kaçınmaya yönelik etik bir farkındalık sergiler. Özellikle COVID-19 sonrası dönemde turistlerin yerel ekonomilerle daha doğrudan ilişki kurma, küçük ölçekli girişimleri destekleme ve destinasyonların sosyal dayanıklılığına katkı sunma eğilimlerinin yenileyici turist kavramını güçlendirmiştir. Bu bağlamda yenileyici turist, kriz sonrası toparlanma süreçlerinde yalnızca talep yaratan bir unsur değil, destinasyonun yeniden yapılanma kapasitesini destekleyen bir aktör olarak değerlendirilmektedir (Paddison & Hall, 2024). Bu noktada da yenileyici turistin motivasyonlarının kısa vadeli tatmin yerine daha uzun vadeli etik ve ilişkisel kazanımlarla bağlantılı olduğunu ortaya çıkmaktadır. (Rehman vd., 2023).

Yenileyici turistin davranışları, seyahat anıyla sınırlı kalmaz; seyahat öncesi ve sonrası süreçleri de kapsayan daha geniş bir zaman ufkuna yayılır. Deneyimin nasıl anlatıldığı, hangi hikayelerin paylaşıldığı ve destinasyonun sosyal olarak nasıl temsil edildiği, yenileyici turist açısından sorumluluk alanlarıdır. Bu durum, turizmin yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda sembolik ve anlatsal etkiler yarattığına dair farkındalıkla ilişkilidir (Bellato vd., 2022). Yenileyici turist, bu anlatıların destinasyonlar üzerindeki dolaylı etkilerini dikkate alarak daha temkinli ve saygılı bir temsil biçimi benimsemeye eğilimlidir.

Son olarak yenileyici turist, kendi rolünü sabit ve tamamlanmış bir kimlik üzerinden tanımlamaz. Aksine, hataya açık, öğrenen ve sürekli yeniden konumlanan bir aktör olmayı kabul eder. Yenileyici turizme ilişkin eleştirel çalışmalarda bu öz-farkındalık, yenileyici yaklaşımın en önemli etik dayanaklarından biri olarak değerlendirilmektedir. Yenileyici turist, turizmi nihai çözümler sunan bir araç olarak değil, sürekli müzakere edilen ve bağlama göre yeniden şekillenen bir pratik alanı olarak görmektedir (Dredge, 2022; Iddawala& Lee, 2025).

3.1.1. Yenileyici Turist Davranışının Psikolojik, Etik ve İlişkisel Temelleri

Yenileyici turist davranışı, yalnızca gözlemlenebilir turistik pratikler ya da bağlama özgü tercihler üzerinden açıklanabilecek bir olgu değildir. Bu

davranış biçimi, bireyin doğayla, diğer insanlarla ve ziyaret edilen yerle kurduğu ilişkiye dair daha derin psikolojik ve etik yönelimlere dayanmaktadır. Yenileyici turizm literatüründe turist, rasyonel seçimler yapan bağımsız bir tüketici olmaktan ziyade, değerleri, sorumluluk anlayışı ve ilişkisellik biçimleri doğrultusunda hareket eden bütüncül bir özne olarak konumlanmaktadır (Dredge, 2022). Bu çerçevede yenileyici turist davranışının, bireyin yalnızca çevresel kaygılarıyla değil, aynı zamanda etik duyarlılıkları ve karşılıklılık temelli ilişki kurma biçimleriyle şekillendiği görülmektedir (Bellato vd., 2022).

Psikolojik bağlılıklar, etik yönelimler ve ilişkiyel farkındalıklar, yenileyici turistin karar alma süreçlerinde birbirinden bağımsız değil, iç içe geçmiş boyutlar olarak ortaya çıkmaktadır. Turistin doğayla kurduğu anlam ilişkisi, topluluklarla etkileşim biçimi ve kendi eylemlerinin sonuçlarına yönelik farkındalığı, yenileyici davranışın sürekliliğini sağlayan temel unsurlar arasında yer almaktadır (Mathisen vd., 2022). Bu nedenle yenileyici turist davranışını anlamak, yalnızca neyin yapıldığını betimlemekten ziyade, bu davranışları mümkün kılan psikolojik, etik ve ilişkiyel temelleri birlikte düşünmeyi gerektirmektedir.

Psikolojik Bağlılık-Doğayla Özdeşlik: Yenileyici turist davranışının temelinde, bireyin doğayla kurduğu ilişkiyel ve anlam temelli bağ yer almaktadır. Yenileyici turizm literatüründe bu bağ, doğayı dışsal bir kaynak olarak görmekten ziyade, insanın parçası olduğu canlı bir sistem olarak algılamasıyla ilişkilendirilmektedir. Bellato ve diğerleri (2022), yenileyici turizmi yaşayan sistemler yaklaşımı üzerinden ele alarak, turistin doğayla kurduğu ilişkinin yalnızca korumaya değil, karşılıklı bakım ve iyileştirmeye dayandığını vurgulamaktadır. Bu tür bir psikolojik bağlılık, çevresel sorumluluğun süreklilik kazanmasına ve onarıcı pratiklere yönelime zemin hazırlamaktadır (Dredge, 2022).

Değer Yönelimleri-Etik Sorumluluk ve Ortak İyilik: Yenileyici turist davranışı, bireyin sahip olduğu etik değer yönelimleriyle yakından ilişkilidir. Yenileyici turizm yazınında, bireysel fayda maksimizasyonu yerine ortak iyilik, adalet ve sorumluluk kavramlarının ön plana çıktığı bir değer çerçevesi tanımlanmaktadır. Cave ve Dredge (2020), yenileyici turizmin ancak farklı ekonomik ve toplumsal değerlerin birlikte var olabildiği çoğulcu bir etik zemin üzerinde gelişebileceğini belirtmektedir. Bu bağlamda yenileyici turist, tüketim tercihlerinde kısa vadeli hazdan ziyade, yerel toplulukların ve ekosistemlerin uzun vadeli iyiliğini gözetten bir yönelim sergilemektedir.

Katılım Etiği-Tüketimden Ortak Üretime: Yenileyici turizm yaklaşımı, turistin rolünü pasif bir ziyaretçiden aktif bir katılımcıya dönüştürmektedir.

Turist, gönüllü emek, paylaşım, yerel değiş-tokuş ve topluluk temelli üretim pratikleri aracılığıyla destinasyonun sosyal ve ekolojik dokusuna katkı sunan bir aktör haline gelmektedir. Mathisen ve diğerleri (2022), bu durumu toprak, ruh ve toplum arasındaki karşılıklı ilişki üzerinden açıklamakta; yenileyici turistin etik duruşunun katılım ve sorumlulukla şekillendiğini ifade etmektedir.

Sistemsel Farkındalık-Etkilerin Bütüncül Algılanması: Yenileyici turist, turizmin çevresel, sosyal ve ekonomik etkilerini birbirinden bağımsız sonuçlar olarak değil, iç içe geçmiş sistemsel süreçler olarak değerlendirme eğilimindedir. Dredge (2022), yenileyici turizmin ancak bu tür bir sistemsel farkındalıkla anlam kazanabileceğini vurgulamakta; turistin kendi eylemlerinin destinasyonların dayanıklılığı üzerindeki etkisini kavrayabilmesini merkezi bir unsur olarak görmektedir. Bu farkındalık, daha temkinli seçimler ve uzun vadeli sorumluluk anlayışıyla ilişkilendirilmektedir.

Yerel Duyarlılık-Toplulukla Karşılıklı İlişki: Yenileyici turist, destinasyonu yalnızca hizmet sunulan bir mekan olarak değil, yaşayan bir toplumsal yapı olarak algılar. Bu algı, yerel halkla kurulan ilişkilerde karşılıklılık, öğrenme ve saygı ilkelerini ön plana çıkarmaktadır. Yenileyici turizme ilişkin kavramsal çalışmalar, yerel bilgiye açıklık ve topluluk temelli pratiklerin yenileyici turist davranışının önemli bileşenleri olduğunu göstermektedir (Bellato vd., 2022; Cave & Dredge, 2020).

Dönüşüm Yönelimi-Deneyimin Anlam Boyutu: Yenileyici turist davranışı, seyahati yalnızca fiziksel bir hareketlilik değil, anlam üretimi ve dönüşüm potansiyeli taşıyan bir süreç olarak konumlandırmaktadır. Krizler ve belirsizlikler bağlamında geliştirilen yenileyici turizm çalışmaları, turistlerin deneyimi daha derin bir farkındalık ve sorumluluk alanı olarak algıladıklarını ortaya koymaktadır (Paddison & Hall, 2024). Bu yönelimiyle yenileyici turist, turizmi tamamlanmış bir ürün değil, sürekli öğrenilen ve yeniden kurulan bir ilişki alanı olarak deneyimlemektedir.

Yenileyici turist davranışının çok katmanlı yapısını daha açık biçimde ortaya koymak amacıyla, bu davranışı oluşturan psikolojik, etik ve ilişkisel boyutlar Tablo 1’de özetlenmektedir.

Tablo 1. Yenileyici Turizmin Boyutları

Boyut	Temel İlişki Alanı	Davranışsal Göstergeler
Psikolojik Boyut	Doğayla Kurulan İlişkisellik	Ekolojik farkındalık, onarıcı pratiklere gönüllü katılım, bakım ve sorumluluk temelli çevresel davranışlar
Değer Temelli Boyut	Etik Sorumluluk ve Ortak İyilik	Etik tüketim tercihleri, yerel faydayı önceleme, adalet ve kapsayıcılık odaklı kararlar
Etik Boyut	Katılım ve Ortak Üretim	Gönüllü emek, topluluk temelli girişimlere destek, yerel üretim süreçlerine katılım
Bilişsel Boyut	Sistemsel Farkındalık	Turizmin çevresel, sosyal ve ekonomik etkilerini bütüncül değerlendirme, uzun vadeli sorumluluk bilinci
İlişkisel Boyut	Yerel Toplulukla Karşılıklı İlişki	Yerel bilgiye açıklık, kültürel katılım, karşılıklı öğrenmeye dayalı etkileşim
Dönüşümsel Boyut	Anlam ve Öğrenme Yönelimi	Seyahati kişisel ve toplumsal dönüşüm alanı olarak deneyimleme, farkındalık ve süreklilik gösteren pratikler

Tablo 1’de sunulan boyutlar, yenileyici turist davranışının tekil eğilimlerden ziyade, birbiriyle etkileşim halindeki psikolojik, etik ve ilişkisel süreçler üzerinden şekillendiğini göstermektedir.

Sonuç

Bu bölümde ele alınan çerçeve, yenileyici turizmin yalnızca yeni bir planlama ya da yönetim yaklaşımı olmadığını; aynı zamanda turistin turizm sistemi içindeki rolünü, sorumluluklarını ve ilişki kurma biçimlerini yeniden tanımlayan bütüncül bir yaklaşım sunduğunu ortaya koymaktadır. Yenileyici turist, çevresel ve toplumsal etkileri minimize etmeyi amaçlayan geleneksel sürdürülebilir turist anlayışının ötesinde, destinasyonların ekolojik ve sosyal dokusuna bilinçli biçimde dahil olan ilişkisel bir aktör olarak konumlanmaktadır. Bu bağlamda psikolojik bağlılık, etik değer yönelimleri, katılım anlayışı, sistemsel farkındalık ve dönüşüm yönelimi gibi boyutlar, yenileyici turist davranışının rastlantısal ya da durumsal tercihlerden değil, daha derin bir anlam ve sorumluluk çerçevesinden beslendiğini göstermektedir.

Öte yandan yenileyici turistin ortaya çıkışı, yalnızca bireysel farkındalık ya da iyi niyetle açıklanabilecek bir süreç değildir. Bu davranış biçimi, destinasyonların sunduğu öğrenme ortamları, katılımcı yönetim yapıları ve yerel topluluklarla kurulan karşılıklı ilişkilerle birlikte şekillenmektedir.

Dolayısıyla yenileyici turist, tek başına tanımlanabilen bir profil olmaktan ziyade, uygun sosyal, kültürel ve kurumsal koşullar altında gelişen sistemsel bir özne olarak değerlendirilmelidir. Bu yönüyle yenileyici turist kavramı, turizmin geleceğine ilişkin tartışmalarda talep tarafını daha görünür kılmakta; turizmi insan-doğa-toplum ilişkisini yeniden kurma potansiyeli taşıyan dönüştürücü bir alan olarak ele almayı mümkün kılmaktadır. Bu çerçevede yenileyici turistin anlaşılması, turizmde kalıcı ve anlamlı bir dönüşümün temel koşullarından biri olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Alashiq, S., & Aljuhmani, H. (2025). From Sustainable Tourism to Social Engagement: A Value-Belief-Norm Approach to the Roles of Environmental Knowledge, Eco-Destination Image, and Biospheric Value. *Sustainability*.
- Alkan, C. (2015). Sürdürülebilir Turizm: Alaçati Destinasyonuna Yönelik Bir Uygulama Sustainable Tourism: An Application for Alaçati Destination. <https://doi.org/10.19168/jyu.36395>.
- Ateljevic, I. (2020). Transforming the (tourism) world for good and (re)generating the potential 'new normal'. *Tourism Geographies*, 22, 467 - 475. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1759134>.
- Bellato, L., Frantzeskaki, N., & Nygaard, C. A. (2023). Regenerative tourism: A conceptual framework leveraging theory and practice. *Tourism Geographies*, 25(4), 1026-1046.
- Bellato, L., Frantzeskaki, N., Briceño Fiebig, C., Pollock, A., Dens, E., & Reed, B. (2022). Transformative roles in tourism: adopting living systems' thinking for regenerative futures. *Journal of Tourism Futures*, 8(3), 312-329.
- Bhalla, R., & Chowdhary, N. (2022). Green workers of Himalayas: evidence of transformation induced regeneration. *Journal of Tourism Futures*. <https://doi.org/10.1108/jtf-12-2021-0273>.
- Carr, A., Ruhanen, L., & Whitford, M. (2022). *Tourism, Health, Wellbeing and Regeneration: Critical Perspectives*. Routledge.
- Cave, J., & Dredge, D. (2020). Regenerative tourism needs diverse economic practices. *Tourism Geographies*.
- Cave, J., & Dredge, D. (2021). Regenerative tourism needs diverse economic practices. In *Global tourism and COVID-19* (pp. 49-59). Routledge.
- Chen, W., & Wu, M. (2024). Exploring the role of psychological ownership in tourists' shift toward sustainable behavior in cultural tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 32, 2403- 2422. <https://doi.org/10.1080/09669582.2024.2341890>.
- Corral-Gonzalez, L., Cavazos-Arroyo, J., & García-Mestanza, J. (2025). Several birds with one stone: motivations, constraints and negotiation for regenerative tourism consumption. *Journal of Qualitative Research in Tourism*.
- Dredge, D. (2022). Regenerative tourism: Transforming mindsets and practices. *Tourism Planning & Development*, 19(3), 245-256.
- Duarte, C., Cousins, R., Ficociello, M., Williams, I., & Khowala, A. (2024). Advancing Global Climate and Biodiversity Goals Through Regenerative Tourism. *Sustainability*. <https://doi.org/10.3390/su16209133>.
- Dwyer, L. (2018). Saluting while the ship sinks: the necessity for tourism paradigm change. *Journal of Sustainable Tourism*, 26, 29 - 48.

- Eichelberger, S., Heigl, M., Peters, M., & Pikkemaat, B. (2021). Exploring the Role of Tourists: Responsible Behavior Triggered by the COVID-19 Pandemic. *Sustainability*, 13, 5774. <https://doi.org/10.3390/su13115774>.
- Fennell, D. A. (2015). Ethics in tourism. In *Education for sustainability in tourism: A handbook of processes, resources, and strategies* (pp. 45-57). Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg.
- Goodwin, H. (2016). *Responsible Tourism: Using Tourism for Sustainable Development*. Goodfellow Publishers.
- Gössling, S., & Hall, C. M. (2019). *Sustainable tourism: A global perspective*. Routledge.
- Hes, D., & Du Plessis, C. (2015). *Designing for Hope: Pathways to Regenerative Sustainability*. Routledge.
- Higgins-Desbiolles, F. (2020). Socialising tourism for social and ecological justice after COVID-19. *Tourism Geographies*, 22(3), 610–623. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1757748>
- Iddawala, J., & Lee, D. (2025). Regenerative tourism: Context and conceptualisations. *Tourism planning & development*, 1-31.
- Lew, A. A. (2020). The global consciousness path to sustainable tourism: a perspective paper. *Tourism Review*, 75(1), 69-75.
- Liu, S., Islam, H., Ghosh, T., Ali, M., & Afrin, K. (2025). Exploring the nexus between economic growth and tourism demand: the role of sustainable development goals. *Humanities and Social Sciences Communications*, 12. <https://doi.org/10.1057/s41599-025-04733-y>.
- Lu, W., Pongsakornrungruangsilp, P., & Pongsakornrungruangsilp, S. (2025). From Emotion to Environmental Action: Influences on Tourists' Environmentally Responsible Behavior in Forest Parks. *Journal of Human, Earth, and Future*. <https://doi.org/10.28991/hef-2025-06-01-012>.
- Luković, M., Kostić, M., Dudić, B., Spalević, V., & Pantović, D. (2024). Perceptions of mountain ecosystem services in Golija-Studenica Biosphere Reserve, Serbia: latent transformation from sustainable towards regenerative tourism. *eco.mont (Journal on Protected Mountain Areas Research)*. <https://doi.org/10.1553/eco.mont-16-2s4>.
- Mathisen, L., Sørensen, S. U., & Lyrek, T. (2022). The reciprocity of soil, soul and society: the heart of developing regenerative tourism activities. *Journal of Tourism Futures*, 8(3), 330-341.
- Özgeriş, M., & Karahan, F. (2021). Yerel Kalkınmanın Aracı Olarak Sürdürülebilir Turizm için Planlama Çalışmalarının Değerlendirilmesi: Sakinşehir Uzun-dere Örneğinde Bir Araştırma. *Kent Akademisi*. <https://doi.org/10.35674/kent.811153>.
- Paddison, B., & Hall, J. (2024). Regenerative tourism development as a response to crisis: harnessing practise-led approaches. *Tourism Geographies*, 1-18.

- Qiu, H., Wang, G., Ren, L., Zhang, J., & Wang, J. (2022). The impact of restorative destination environments on tourists' well-being and environmentally responsible behavior: A Reasonable Person Model. *Tourism Management Perspectives*. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2022.101028>.
- Rehman, A. U., Abbas, M., Abbasi, F. A., & Khan, S. (2023). How tourist experience quality, perceived price reasonableness and regenerative tourism involvement influence tourist satisfaction: A study of Ha'il Region, Saudi Arabia. *Sustainability*, 15(2), 1340.
- Saarinen, J. (2021). Is Being Responsible Sustainable in Tourism? Connections and Critical Differences. *Sustainability*. <https://doi.org/10.3390/su13126599>.
- Schmidt Rojas, N., Sand, M. S., & Gross, S. (2025). Regenerative adventure tourism. Going beyond sustainability—a horizon 2050 paper. *Tourism Review*, 80(1), 270-285.
- Seeler, S., Zacher, D., Pechlaner, H., & Thees, H. (2021). Tourists as reflexive agents of change: Proposing a conceptual framework towards sustainable consumption. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 21(5), 567-585.
- Sheldon, P., & Daniele, R. (2017). *Tourism in the post-COVID world: Regenerative futures*. Routledge.
- Shen, S., Sotiriadis, M., & Zhou, Q. (2020). Could Smart Tourists Be Sustainable and Responsible as Well? The Contribution of Social Networking Sites to Improving Their Sustainable and Responsible Behavior. *Sustainability*. <https://doi.org/10.3390/su12041470>.
- Tham, A., & Sharma, B. (2023). Regenerative tourism: Opportunities and challenges. *Journal of Responsible Tourism Management*, 3(1), 15-23.
- Wearing, S., McDonald, M., & Ponting, J. (2005). Building a decommmodified research paradigm in tourism: The contribution of NGOs. *Journal of Sustainable Tourism*, 13(5), 424–439. <https://doi.org/10.1080/09669580508668569>
- Wheeller, B. (1993). Sustaining the ego. *Journal of Sustainable Tourism*, 1(2), 121–129.
- White, R. (2013). *Climate Change and Migration: Security and Borders in a Warming World*. Oxford University Press.

Türkiye’de Kamu Hizmetine İlişkin Yazılan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi

Gamze Kara Çetinkaya¹

Özet

Bu çalışmanın amacı Türkiye’de 1985-2024 yılları arasında “kamu hizmeti” kavramına ilişkin yazılan lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizidir. Araştırmanın temel soru cümlesi “Türkiye’ de Kamu Yönetimi alanında yapılmış lisansüstü tezlerin içerisinde kamu hizmeti kavramına ilişkin yapılan lisansüstü çalışmaların çeşitli değişkenler açısından görünümü nasıldır?” şeklinde oluşturulmuştur. Araştırmanın evrenini “1985-2024” yılları arasında YÖKTEZ’e kayıtlı 968 lisansüstü tez oluşturmaktadır. Araştırmada bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Bibliyometrik analiz yöntemi ile “kamu hizmeti” kavramına ilişkin yazılan YÖKTEZ’e kayıtlı 968 lisansüstü tezin, yayınlandıkları yıl, üniversite bilgileri, enstitü bilgileri, danışman ünvanı ve tezin türü ile tezde kullanılan yöntem ve teknik bilgilerine ilişkin veriler elde edilmiştir. Elde edilen veriler SPSS29 ve Word Art programları kullanılarak çeşitli analizler yapılmıştır. Analiz sonuçları grafik ve tablolara dönüştürülmüştür. Elde edilen sonuçlara göre kamu hizmeti kavramına ilişkin en az çalışmanın 1985, 1986, 1990 ve 1991 yıllarında (1 adet) yapıldığı; en fazla çalışmanın ise 2019 yılında (127 adet) yapıldığı görülmüştür. Bu kavrama ilişkin 136 farklı üniversitede çalışma yapılmış olup; en fazla çalışmanın 123 adet lisansüstü tez ile Ankara Üniversitesi’nde yapıldığı görülmüştür. Tezlerin türüne bakıldığında ise lisansüstü tezlerin %77,99’unu (755) yüksek lisans tezi oluşturmaktadır. En fazla Kamu Yönetimi alanıyla ilişkilendirilen 214 adet lisansüstü tezinde 194 adeti Sosyal Bilimler Enstitüleri tarafından araştırılmıştır. Araştırılan bu tezlerde en çok nitel yöntemin kullanıldığı ve ünvanı Prof. Dr. olan akademik danışmanlar tarafından yürütüldüğü sonucuna varılmıştır.

1 Öğr. Gör. Çanakkale Sosyal Bilimler MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, gamze.kara@comu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-2474-324X>

1. GİRİŞ

Bu çalışmanın konusu, Türk Kamu Yönetiminin önemli konularından biri olan kamu hizmeti kavramına dair yapılan lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizidir. Bu araştırmanın amacı ise kamu hizmeti kavramını içeren konu başlığı ile yazılan lisansüstü tezlerin farklı bibliyometrik özellikleri kapsamında değerlendirilmesidir. Bibliyometrik analizden önce araştırmanın konusunu oluşturan kamu hizmeti kavramına ilişkin tanımlar yapılması ve kamu yönetimi perspektifinde bu kavramın öneminin vurgulanması gerekmektedir.

Kamu hizmeti kavramının, 19. yüzyılda Duguit ve çalışma arkadaşları tarafından literatüre kazandırıldığı bilinmektedir (Ulusoy, 1999). Duguit ve arkadaşları tarafından, devletin işleyişinde ortaya çıkan değişimler açıklanmaya çalışılmış ve bu çalışmalar sonucunda Kamu Hizmetleri (Bordeaux) Okulu oluşturulmuştur (İşten, 2007). Burada ortaya çıkan değişimler ile kastedilen daha çok kamu hukuku ile ilgilidir. Dolayısıyla bu okulun amacı da kamu hukuku okulu olmasıdır. Ayrıca Bordeaux okulu dışında Fransa’da faaliyet gösteren Toulouse ve Starsbourg okulları da aynı amaca hizmet etmenin yanında devlet ile iktidar kavramlarını yorumlayan hukuk katedrali olma özelliğine sahiptir (Akkaya, 2003: 154). Bu okulların temel özelliği kamu hizmeti kavramını devletin ve idare hukukunun açıklayıcı kavramı şeklinde kurgulamasıdır (İşten, 2007). Kavramın bir diğer özelliği de Türk idare hukukunun da etkisi altında olduğu Fransız idare hukukunun ve Fransız hukukunun temel kavramını oluşturmalarıdır (Sarıs, 2011: 47).

Kamu hizmeti kavramı kapsam yönünden hem idare hukukunun hem de kamu yönetiminin önemli konularından biridir. İçerdikleri anlam itibariyle de farklılıklar içermektedir. Örneğin, idare hukukunun konusu olan kamu hizmeti kavramı Jéze tarafından idarenin köşe taşı (İşten, 2007) olarak tanımlanırken; kamu yönetimi açısından kamu kurumları tarafından sunulan hizmetleri kapsamaktadır. Bu çalışmanın konusunu daha çok kamu yönetimi alanında kullanılan “kamu hizmeti” kavramı oluşturduğu için “kamu hizmeti” kavramı ile ifade edilen kamu yönetimi açısından kullanılan anlamıdır. Dolayısıyla özellikleri ve kapsamı da bu bağlamda değerlendirilecektir.

Kamu hizmeti kavramının en kapsamlı tanımı ise “devlet ya da diğer kamu tüzel kişileri tarafından ya da bunların gözetim ve denetimleri altında, genel ve ortak gereksinimleri karşılamak, kamu yararı ya da çıkarını sağlamak için yapılan ve topluma sunulmuş bulunan sürekli ve düzenli etkinlikler” şeklinde tanımlanabilir. Bu tanım Anayasa Mahkemesinin E.S: 1994/43 ve K. S.: 1994/42-2 kararında yer verilen kamu hizmetine ilişkin tanımdır. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere sunulan herhangi bir hizmetin kamu hizmeti

kategorisinde değerlendirilebilmesi için sahip olması gereken bazı özellikler vardır. Bu özellikler ise şöyledir:

- Sunulacak hizmetin bizzat devlet otoritesi tarafından ya da onun denetim ve gözetimi altında kamu tüzel kişilerinca sunulması gerekmektedir.
- Bir diğer özellik ise sunulacak hizmetin genel ve ortak ihtiyaçları karşılamak üzerine olmasıdır.
- Sunulan hizmetin kamu hizmeti sayılabilmesi için gerekli olan üçüncü özellik ise halkın yararına olması gerekmektedir.
- Son özellik ise sunulan hizmetin bazı dönemlerde veya geçici olarak sunulması değil düzenli ve sürekli olmasıdır.

Kamu hizmeti, özellikle Fransız idare hukuku doktrininden Türk kamu yönetimine geçen temel bir kavram olduğu bilinmekle birlikte toplumsal ihtiyaçların karşılanması amacıyla devlet veya yetkilendirilmiş kuruluşlar tarafından yürütülen faaliyetleri ifade eder. Doktrinde kamu hizmetine ilişkin temel ilkeler genellikle eşitlik, süreklilik, değişkenlik/uyarlama, tarafsızlık, erişilebilirlik, hesap verebilirlik ve etkinlik şeklinde sıralanmaktadır (Günday, 2022; Gözübüyük & Tan, 2023).

Eşitlik ilkesi, kişilerin kamu hizmetlerinden ayırım yapılmaksızın yararlanmasını zorunlu kılar. Süreklilik ilkesi, kamu hizmetlerinin kesintisiz işlenmesini gerektirir; özellikle elektrik, sağlık, eğitim gibi alanlarda bu ilke kritik önem taşır. Uyarlama ilkesi, kamu hizmetlerinin değişen toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda idare tarafından yeniden düzenlenebilmesini ifade eder (Günday, 2023). Bu ilke, özellikle modern kamu hizmetlerinde teknolojik gelişmeler ve kullanıcı beklentileriyle yakından ilişkilidir (Bağrıaçık, 2018). Ayrıca tarafsızlık, kamu hizmetinin siyasal etkilerden uzak ve objektif biçimde yürütülmesi gerektiğini belirtir.

Uluslararası literatürde de kamu hizmeti ilkeleri benzer şekilde tanımlanmakta; OECD ve SIGMA tarafından yayımlanan “Public Administration Principles” belgesinde şeffaflık, hesap verebilirlik, vatandaş odaklılık ve performans odaklı yönetim vurgulanmaktadır (OECD/SIGMA, 2019).

Anayasal boyutu ile kamu hizmeti kavramı değerlendirildiğinde de 1982 Anayasasının 47, 70, 76, 126, 127, 128 ve 137. maddelerinde yer almaktadır. Madde 47’de “*Kamu hizmeti niteliği taşıyan özel teşebbüsler, kamu yararının zorunlu kıldığı hallerde devletleştirilebilir*” şeklinde yer alırken; Madde70’ de “kamu hizmetine girme” hakkına ilişkin olarak “*Her Türk,*

kamu hizmetlerine girme hakkına sahiptir” şeklinde yer almaktadır. Yine 1982 Anayasasının 76. maddesinde kamu hizmeti ile ilgili olarak “Onsekiz yaşını dolduran her Türk milletvekili seçilebilir. ...kamu hizmetinden yasaklılar... affa uğramış olsalar bile milletvekili seçilemezler” ibareleri yer almaktadır. Madde 126’da “Kamu hizmetlerinin görülmesinde verim ve uyum sağlamak amacıyla, birden çok ili içine alan merkezi idare teşkilatı kurulabilir. Bu teşkilatın görev ve yetkileri kanunla düzenlenir” madde 127’de “...Mahalli idarelerin belirli kamu hizmetlerinin görülmesi amacı ile, kendi aralarında Cumhurbaşkanının izni ile birlik kurmaları ... kanunla düzenlenir.” Madde 128’de “kamu hizmeti görevlileri” ile ilgili olarak “Devletin, kamu iktisadi teşebbüsleri ve diğer kamu tüzelkişilerinin genel idare esaslarına göre yürütmekle yükümlü oldukları kamu hizmetlerinin gerektirdiği asli ve sürekli görevler, memurlar ve diğer kamu görevlileri eliyle görülür.” Son olarak madde 137’de kanunsuz emrin yerine getirilip getirilmemesine ilişkin “Kamu hizmetlerinde herhangi bir sıfat ve suretle çalışmakta olan kimse, üstünden aldığı emri, yönetmelik, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi, kanun veya Anayasa hükümlerine aykırı görürse, yerine getirmez ve bu aykırılığı o emri verene bildirir...” hükmü gereğince kamu hizmetlerinin gördürülmesi konusunda karşılaşılabilecek hukuksuzluğu karşı kamu hizmetini yerine getiren, görevini yapan ve hukuka aykırı davranmayacağını gösteren personeli koruyan bir maddedir. Bu bağlamda Danıştay ve Anayasa Mahkemesi içtihatlarında, bir faaliyetin kamu hizmeti niteliği kazanabilmesi için genel ve ortak ihtiyacı karşılaması, kamu otoritesinin sorumluluğu altında bulunması ve kamu gücü ayrıcalıklarıyla donatılarak yürütülmesi gerektiği belirtilmiştir (Akyılmaz, Sezginer & Kaya, 2021).

Kamu hizmetinin görülme şekilleri ise zaman içinde değişim göstermiş ve kamu yönetimi anlayışının dönüşümüyle çeşitlenmiştir. Geleneksel modelde kamu hizmetleri doğrudan idare tarafından örgütlü kamusal yapılar aracılığıyla yerine getirilirken, modern kamu yönetiminde farklı organizasyon biçimleri ortaya çıkmıştır. Hizmetin doğrudan görülmesinde idare hem örgütü kurar hem de personel ve kaynakları bizzat yöneterek hizmeti sunar. Buna karşılık hizmetin özel kesime gördürülmesi (privatization-özelleştirme-, outsourcing-dış kaynak kullanımı-, imtiyaz, yap-işlet-devret gibi yöntemler) kamu hizmetinin yürütülmesini özel hukuka tabi kişi veya şirketlere bırakırken, sorumluluk ve denetim devlet üzerinde kalmaya devam eder. Özellikle imtiyaz modeli, kamu hizmetinin belirli bir süreyle özel bir girişimciye bırakılması ve karşılığında yatırım, işletme veya finansman riskinin girişimci tarafından üstlenmesi esasına dayanır (Parlak, 2018). Bunun dışında, kamu hizmetinin yarı özerk kurumlar, düzenleyici ve denetleyici kurumlar ya da kamu iktisadi teşebbüsleri aracılığıyla yerine getirilmesi gibi karma modeller de bulunmaktadır. Tüm bu yöntemler, kamu

hizmetinin niteliğine, maliyet yapısına ve hizmetin kamu yararı ile rekabet dengesi arasındaki konumuna göre belirlenmektedir. Dolayısıyla kamu hizmetinin görülmesi, tek bir modele indirgenemeyecek kadar çeşitlenmiş olup idare, her durumda hizmetin yürütülmesi ve denetiminden nihai olarak sorumlu kalmaya devam eder (Gözler, 2020; Akyılmaz et al., 2021).

Kamu hizmeti kavramının bu kadar farklı yöntemlerle yürütülebiliyor olması, aynı zamanda kavramın literatürde neden geniş ve tartışmalı bir yer tuttuğunu da göstermektedir. Nitekim kamu kurum ve kuruluşları ile bu kurumlar adına hizmet sunan diğer örgütler tarafından yürütülen kamu hizmetleri; fonksiyonları, kapsamaları ve gördürülme şekilleri açısından önemli çeşitlilik taşımaktadır. Bu çok boyutlu yapı nedeniyle kamu hizmeti kavramı uzun süredir akademik tartışmaların odağında yer almakta; ancak yapılan literatür incelemesinde kavrama ilişkin lisansüstü tezleri sistematik biçimde analiz eden bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu durum, Türkiye’de kamu hizmeti üzerine yapılmış lisansüstü tezleri bibliyometrik bir yaklaşımla inceleyen bu araştırmayı hem özgün hem de alan yazını açısından tamamlayıcı nitelikte kılmaktadır. Özellikle yüksek lisans ve doktora tezlerinin bütüncül olarak değerlendirilmesi, kamu hizmeti kavramına ilişkin bilimsel birikimin görünür hâle getirilmesi ve alandaki eğilimlerin ortaya konulması bakımından önem arz etmektedir.

2. YÖNTEM

Araştırmanın bu kısmında, araştırmaya konu olan kavrama ilişkin çizilecek olan araştırma modeli, araştırmanın evren ve örnekleme, verilerin elde edilme şekli ve verilerin analiz süreçlerine yer verilecektir.

2.1. Araştırma Modeli

Bu araştırmada veri analiz yöntemlerinden biri olan bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak analiz yapılmıştır. Bu bağlamda, bibliyometrik analiz, belirli bir alanda ve dönemde üretilen bilimsel yayınların ve bu yayınlar arasındaki ilişkilerin sayısal olarak analiz edilmesidir (Aria & Cuccurullo, 2017). Bibliyometrik analiz yöntemi ile akademik alanda yapılmış belirli çalışmaların bazı özellikleri analiz edilmek suretiyle, “bilimsel iletişime ilişkin” bazı bulgular elde edilmektedir (Güdü ve Dinç, 2017: 24). Diğer bir deyişle bibliyometrik analizde belgeler ya da bilimsel yayınların bazı özellikler açısından analiz edilmesine odaklanılmaktadır. Bu teknik ile birlikte (Borgman ve Furner, 2005):

- Daha önceden yapılmış olan çalışmalar derinlemesine incelenebilir,
- Literatürde çalışılan konuların tanınmasına imkân sağlayabilir,

- Araştırılan konunun alan yazınında etkisini artırmayı amaçlar ve
- İlgili konunun niteliklerinin belirlenerek, yeni araştırmaların yapılmasına fayda sağlayabilir.

2.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Bu araştırmanın evrenini; 1985-2024 yılları arasında “kamu hizmeti” kavramına ilişkin Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Başkanlığı Tez Merkezi veri tabanında yayınlanan lisansüstü tezler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise amaçsal örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme aracılığıyla tespit edilmiştir. Ölçüt örnekleme yönteminin amacı “*önceden belirlenmiş bir dizi ölçütü karşılayan bütün durumların çalışılmasıdır*” (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 140). Bu bağlamda çalışmanın evrenini, erişimine yazar tarafından izin verilen yayımlanmış 968 lisansüstü tez oluşturmaktadır.

2.3. Veri Kaynakları ve Veri Toplama Tekniği

Çalışmada veri kaynağı, YÖK Ulusal Tez Merkezi’nin <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> internet adresinden ulaşılan kayıtlardır. İlgili link üzerinden 05.04.2024 / 05.05.2024 tarihleri arasında taramalar yapılmış olup; yapılan taramaların sonuçları esas alınmıştır.

Bu çalışmada veri toplama tekniği olarak “doküman incelemesi” tekniği kullanılmıştır. Bu teknik doğrudan gözlem ve görüşmenin mümkün olmadığı durumlarda kullanılan bir teknik olup; araştırmanın parametrelere ilişkin bilgileri kapsayan yazılı materyallerin incelenmesine dayanır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Dolayısıyla çalışmanın da amacını oluşturan kamu hizmeti kavramını konu edinen lisansüstü tezlerin incelenmesi için “en iyi veri toplama tekniği” olarak doküman incelemesi tekniği söylenebilir. Çünkü doküman inceleme tekniği araştırılan konuyu gözden geçirmeyi ve analiz edilecek bulguları bulmayı sağlar. Diğer bir deyişle, “doküman incelemesi tekniğinin verilerin incelenmesi ve yorumlanması yoluyla anlam çıkarma, anlayış kazanma ve somut ve gerçek verilere dayalı bilgi geliştirmeyi sağlayan bir veri toplama tekniği” olduğunu söylemek mümkündür (Karaoğlu, 2024: 758).

2.4. Verilerin Analizi

Araştırmada söz konusu parametrelere ilişkin verilerin analizi için SPSS 29 programından faydalanılmış olup, ilgili program ile verilerin yüzde ve frekans değerleri bulunmuştur. Ayrıca çalışmada kelime bulutu oluşturabilmek için WordArt programından yararlanılmıştır. Araştırmada aşağıda sıralanan bibliyometrik göstergelerle “kamu hizmeti” konusunda hazırlanan sorulara

cevap aranmaya çalışılmaktadır. Bu araştırmanın araştırma sorusu; “*Türkiye’de Kamu Yönetimi alanında yapılmış lisansüstü tezlerin içerisinde kamu hizmeti kavramına ilişkin yapılan lisansüstü çalışmaların çeşitli değişkenler açısından görünümü nasıldır?*” şeklinde oluşturulmuştur. Oluşturulan soru cümlesi ekseninde bazı alt sorular oluşturularak yanıtlar aranmaktadır. Bu soru cümlesine bağlı olarak yapılan çalışmaların bibliyometrik özelliklerini de ortaya çıkarmaya yönelik oluşturulan alt sorular ise şöyledir:

- 1 Kamu hizmeti hakkında yapılmış lisansüstü tezlerin yayımlanma yıllarına göre dağılımı nasıldır?
- 2 Kamu hizmeti hakkında yapılmış lisansüstü tezlerin üniversiteler açısından dağılımları nasıldır?
- 3 Kamu hizmeti hakkında yapılmış lisansüstü tezlerin yüksek lisans-doktora düzeyleri açısından dağılımları nasıldır?
- 4 Kamu hizmeti kavramı hakkında çalışılmış lisansüstü tezlerin ilişkilendirildikleri konularına göre dağılımları nasıldır?
- 5 Konusu Kamu Yönetimi olan kamu hizmeti tezlerinin enstitülerine göre dağılımları nasıldır?
- 6 Konusu Kamu Yönetimi olan kamu hizmeti tezlerinin araştırma yöntemlerine göre dağılımları nasıldır?
- 7 Konusu Kamu Yönetimi olan kamu hizmeti tezlerinin danışman unvanlarına göre dağılımı nasıldır?

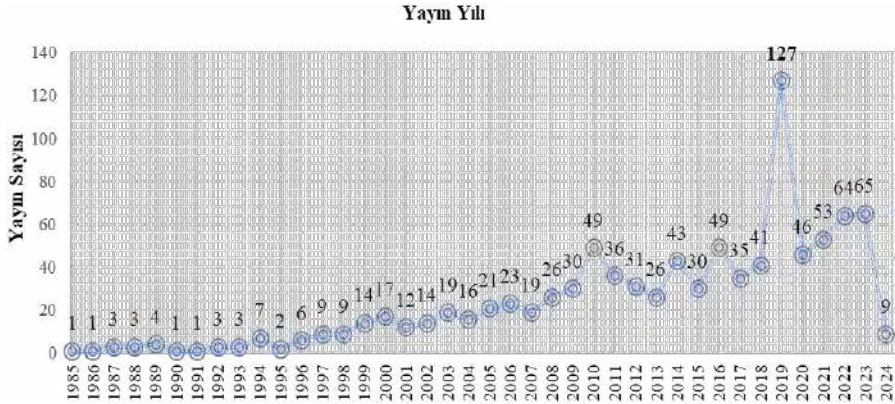
Çalışmanın verilerinin toplanması amacıyla YÖK Ulusal Tez Merkezinin tarama terimi bölümüne “kamu hizmeti” kavramı yazılarak tarama yapılmıştır. 1985-2024 yılları arasında ilgili kavramla alakalı olarak 968 lisansüstü teze ulaşılmıştır. Bu tezlere ait bibliyografik bilgilerini gösteren “Tez Analiz Formu” oluşturulmuştur. Tez analiz formu, Excel belgesine işlenerek, örnekleme dahil edilen tezlerin türlerine, yayımlandıkları senelere, yazıldıkları üniversite ve enstitülerine, konularına, danışman hocaların ünvanına ve araştırma yöntemlerine göre sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma yapılırken literatür taramasında rastlanılan benzer çalışmalar referans alınmış olup yedi boyutta analiz gerçekleştirilmiştir. Microsoft Excel dosyasında sınıflandırılan veriler SPSS 29 programına aktarılarak yüzde ve frekans analizi yapılmıştır. Kamu hizmetine ilişkin konulara ait bilgilerde Word Art programına girilerek kelime bulutu oluşturulmuştur. Ayrıca analize ilişkin diğer bilgiler grafik ve tablolara dönüştürülmüştür.

3. Bulgular

Bu bölümde parametrelere ilişkin elde edilen veriler, tablo, şekil ve grafiklerle görsel olarak sunulmuş ve yorumlanmıştır.

Birinci Soru Cümlesine İlişkin bulgular

Türkiye’de kamu hizmeti hakkında yapılmış lisansüstü tezlerin yayımlandıkları yıllara göre dağılımı grafik 1’de sunulmuştur.

Grafik 1. Kamu Hizmeti ile ilgili Lisansüstü Tezlerin Yıllara Göre Yayın Sayısı (1985-2024)

YÖKTEZ üzerinden yapılan araştırmaya göre 1985 ile 2024 yılları arasında “kamu hizmeti” kavramına ilişkin 968 adet lisansüstü tez yazıldığı görülmektedir. Yazılan tezler yıllar bazında değerlendirildiğinde; 1985, 1986, 1990 ve 1991 yıllarına ait birer (1) adet tez çalışması yapıldığı görülmektedir. 1995 yılında iki adet, 1987, 1988, 1992, 1993 yıllarında üçer adet, 1989 yılında dört adet, 1996 yılında altı adet, 1994 yılında yedi adet ve 1997 ile 1998 yıllarında dokuz adet tez yazıldığı görülmektedir. 2001 yılında on iki adet, 1999 ve 2002 yılında on dört adet tez yazılmıştır. 2004 yılında on altı, 2000 yılında on yedi, 2003 ve 2007 yıllarında on dokuz adet tez yazılmıştır. 2005 yılında yirmi bir adet, 2006 yılında yirmi üç adet, 2008 ve 2013 yılında yirmi altı adet tez yazılmıştır. 2009 ve 2015 yılında otuz adet, 2012 yılında otuz bir adet, 2017 yılında otuz beş adet, 2011 yılında otuz altı adet tez yazılmıştır. 2018 yılında kırk bir adet, 2014 yılında kırk üç adet, 2020 yılında kırk altı, 2010 ve 2016 yılında kırk dokuz adet tez yazılmıştır. 2021 yılında elli üç adet tez yazılmıştır. 2022 yılında altmış dört, 2023 yılında ise altmış beş tez yazılmıştır. Grafik 1’de görüldüğü üzere, kamu hizmeti kavramına ilişkin lisansüstü tezlerin 2000’li yıllardan öncesine göre arttığı görülmektedir. Bu konuya ilişkin en fazla lisansüstü çalışma ise

2019 yılında yapılmıştır. 2019 yılında kamu hizmetine ilişkin 127 adet tez yazıldığı görülmektedir. 2024 yılının ilk çeyreğinde ise 9 adet lisansüstü çalışma yapılmıştır. “Hazırlanmakta Olan Tezler” kısmına bakıldığında ise konuya ilişkin yeni çalışmaların hazırlandığı ve henüz yayınlanmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla kamu hizmetine ilişkin yapılan çalışmaların artacağını düşünmek yanlış olmayacaktır.

İkinci Soru Cümlesine İlişkin Bulgular

Türkiye’de kamu hizmeti hakkında yapılmış lisansüstü tezlerin üniversitelere göre dağılımı alfabetik sıraya göre aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 1. Kamu Hizmeti ile İlgili Lisansüstü Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

Üniversiteler (A-G)	(f)	(%)	Üniversiteler (G-M)	(f)	(%)	Üniversiteler (M-Z)	(f)	(%)
Abant İzzet Baysal Üni.	1	0,1	Gaziosmanpaşa Üni.	2	0,2	Mardin Artuklu Üni.	1	0,1
Adnan Menderes Üni.	5	0,51	Gümüşhane Üni.	2	0,2	Marmara Üni.	52	5,37
Afyon Kocatepe Üni.	2	0,2	Hacettepe Üni.	26	2,68	Mersin Üni.	9	0,92
Akdeniz Üni.	21	2,16	Haliç Üni.	3	0,3	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üni.	4	0,41
Aksaray Üni.	3	0,3	Harran Üni.	1	0,1	Muğla Sıtkı Koçman Üni.	9	0,92
Altınbaş Üni.	3	0,3	Hasan Kalyoncu Üni.	3	0,3	Muğla Üni.	3	0,3
Anadolu Üni.	8	0,82	Hatay Mustafa Kemal Ü. Üni.	4	0,41	Mustafa Kemal Üni.	2	0,2
Ankara Hacı Bayram Veli Üni.	19	1,96	Hitit Üni.	1	0,1	Namık Kemal Üni.	2	0,2
Ankara Sosyal Bilimler Üni.	3	0,3	İhsan Doğramacı Bilkent Üni.	2	0,2	Necmettin Erbakan Üni.	6	0,61
Ankara Üniversitesi	123	12,7	İnönü Üni.	8	0,82	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üni.	3	0,3
Ankara Yıldırım Beyazıt Üni.	11	1,13	İstanbul Aydın Üni.	14	1,44	Niğde Ömer Halisdemir Üni.	4	0,41
Atatürk Üni.	6	0,61	İstanbul Bilgi Üni.	3	0,3	Niğde Üni.	3	0,3
Atılım Üni.	6	0,61	İstanbul Esenyurt Üni.	1	0,1	Nişantaşı Üni.	2	0,2
Aydın Adnan Menderes Üni.	2	0,2	İstanbul Gedik Üni.	2	0,2	Okan Üni.	2	0,2
Bahçeşehir Üni.	9	0,92	İstanbul Gelişim Üni.	4	0,41	Ondokuz Mayıs Üni.	7	0,72
Balıkesir Üni.	3	0,3	İstanbul Kültür Üni.	7	0,72	Ordu Üni.	1	0,1
Başkent Üni.	3	0,3	İstanbul Medeniyet Üni.	2	0,2	Orta Doğu Teknik Üni.	9	0,92
Bayburt Üni.	1	0,1	İstanbul Medipol Üni.	6	0,61	Özyeğin Üni.	2	0,2

Beykent Üni.	10	1,03	İstanbul Okan Üni.	4	0,41	Pamukkale Üni.	6	0,61
Bilecik Şeyh Edebali Üni.	3	0,3	İstanbul Rumeli Üni.	1	0,1	Polis Akademisi	8	0,82
Bingöl Üni.	1	0,1	İstanbul Şehir Üni.	1	0,1	Recep Tayyip Erdoğan Üni.	1	0,1
Boğaziçi Üni.	5	0,51	İstanbul Teknik Üni.	17	1,75	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üni.	1	0,1
Bolu Abant İzzet Baysal Üni.	2	0,2	İstanbul Ticaret Üni.	2	0,2	Sakarya Üni.	20	2,06
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üni.	1	0,1	İstanbul Üniversitesi	70	7,23	Selçuk Üni.	42	4,33
Bursa Uludağ Üni.	1	0,1	İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa	1	0,1	Sivas Cumhuriyet Üni.	5	0,51
Celal Bayar Üni.	3	0,3	İzmir Ekonomi Üni.	1	0,1	Süleyman Demirel Üni.	18	1,85
Cumhuriyet Üni.	4	0,41	İzmir Kâtip Çelebi Üni.	3	0,3	Tekirdağ Namık Kemal Üni.	1	0,1
Çağ Üni.	1	0,1	İzmir Üni.	2	0,2	TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üni.	1	0,1
Çanakkale Onsekiz Mart Üni.	3	0,3	Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi	1	0,1	Tokat Gaziosmanpaşa Üni.	4	0,41
Çankaya Üni.	4	0,41	Kadir Has Üni.	2	0,2	Trakya Üni.	4	0,41
Çankırı Karatekin Üni.	2	0,2	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üni.	2	0,2	Turgut Özal Üni.	1	0,1
Çukurova Üni.	4	0,41	Kara Harp Okulu Komutanlığı	1	0,1	Türk Hava Kurumu Üni.	7	0,72
Dicle Üni.	4	0,41	Karabük Üni.	4	0,41	Ufuk Üni.	2	0,2
Dokuz Eylül Üni.	45	4,64	Karadeniz Teknik Üni.	5	0,51	Uludağ Üni.	3	0,3
Dumlupınar Üni.	6	0,61	Karamanoğlu Mehmetbey Üni.	9	0,92	Université Jean Moulin (Lyon III)	1	0,1
Düzce Üni.	1	0,1	Kastamonu Üni.	2	0,2	Uşak Üni.	4	0,41
Ege Üni.	4	0,41	Kırgızistan-Türkiye Manas Üni.	1	0,1	Üsküdar Üni.	2	0,2
Erciyes Üni.	4	0,41	Kırıkkale Üni.	14	1,44	Van Yüzüncü Yıl Üni.	6	0,61
Eskişehir Osmangazi Üni.	2	0,2	Kırşehir Ahi Evran Üni.	1	0,1	Yalova Üni.	6	0,61
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üni.	1	0,1	Kocaeli Üni.	13	1,34	Yaşar Üni.	2	0,2
Fatih Üni.	2	0,2	Koç Üni.	1	0,1	Yeditepe Üni.	4	0,41
Fırat Üni.	6	0,61	KTO Karatay Üni.	1	0,1	Yıldırım Beyazıt Üni.	2	0,2
Galatasaray Üni.	11	1,13	Kütahya Dumlupınar Üni.	2	0,2	Yıldız Teknik Üni.	5	0,51
Gazi Üni.	64	6,61	Maltepe Üni.	3	0,3	Yüzüncü Yıl Üni.	3	0,3
Gaziantep Üni.	6	0,61	Manisa Celal Bayar Üni.	3	0,3	Zirve Üni.	1	0,1

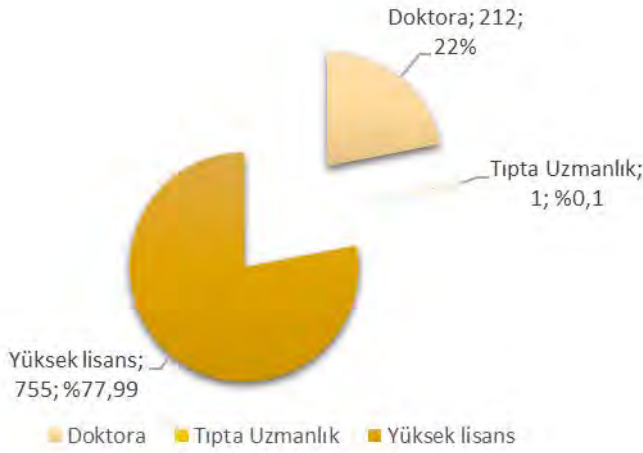
Toplam Frekans=968 // Toplam Yüzde (%) =100

Tablo 1’de görüldüğü üzere 136 farklı üniversitede kamu hizmeti kavramına ilişkin toplam 968 adet lisansüstü tez yazılmıştır. 30 farklı üniversitede birer adet (%0,10) tez yazılmıştır. 26 farklı üniversitede ikişer adet (%0,20) tez yazılmıştır. 19 farklı üniversitede üçer adet (%0,30) tez yazılmıştır. 16 farklı üniversitede dörder adet (%0,41) tez yazılmıştır. 5 farklı üniversitede beşer adet (%0,51) tez yazılmıştır. 10 farklı üniversitede altışar adet (%0,61) tez yazılmıştır. 3 farklı üniversitede yedişer adet (%0,72) tez yazılmıştır. 3 farklı üniversitede sekizer adet (%0,82) tez yazılmıştır. 5 farklı üniversitede dokuzar adet (%0,92) tez yazılmıştır. Sadece Beykent Üniversitesi’nde on adet (%1,03) lisansüstü tez yazılmıştır. Ankara Yıldırım Beyazıt ve Galatasaray Üniversitelerinde on birer adet (%1,13) lisansüstü tez yazılmıştır. Yalnızca Kocaeli Üniversitesinde on üç adet (%1,34) lisansüstü tez yazılmıştır. İstanbul Aydın Üniversitesi ve Kırıkkale Üniversitesinde on dört adet (%1,44) lisansüstü tez yazılmıştır. İstanbul Teknik Üniversitesi’nde on yedi adet (%1,75) lisansüstü tez yazılmışken; Süleyman Demirel Üniversitesi’nde on sekiz adet (%1,85); Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi’nde on dokuz adet (%1,96); Sakarya Üniversitesi’nde yirmi adet (%2,06); Akdeniz Üniversitesi’nde yirmi bir adet (%2,16) tez yazılmıştır. Sadece Hacettepe Üniversitesi’nde yirmi altı adet (%2,68) tez yazılmıştır.

Kamu hizmeti kavramına ilişkin yazılan 968 tezin en çok çalışıldığı üniversiteler; Selçuk Üniversitesi’nde kırk iki adet (%4,33), Dokuz Eylül Üniversitesi kırk beş adet (%4,64), Marmara Üniversitesi elli iki adet (%5,37), Gazi Üniversitesi altmış dört adet (%6,61), İstanbul Üniversitesi yetmiş adet (%7,23) ve son olarak Ankara Üniversitesi yüz yirmi üç adet (%12,70) lisansüstü tez yazıldığı görülmüştür. Bu bilgilere göre kamu hizmetine ilişkin en fazla lisansüstü çalışmanın Ankara Üniversitesi’nde yazıldığı görülmektedir.

Üçüncü Soru Cümlesine İlişkin Bulgular

Türkiye’de kamu hizmeti hakkında yapılmış lisansüstü tezlerin türlerine göre dağılımı aşağıdaki grafikte sunulmuştur.

Şekil 2. Kamu Hizmeti ile İlgili Lisansüstü Tezlerin Türlerine Göre Dağılımı

Şekil 2’de görüldüğü üzere 968 adet lisansüstü tezin %22’sini oluşturan 212 adet doktora tezi bulunmaktadır. Kamu hizmeti kavramına ilişkin lisansüstü tezlerin %77,99’unu oluşturan 755 adet yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Yalnızca bir adet (%0,1) tıpta uzmanlık alanında “kamu hizmeti” kavramına ilişkin lisansüstü çalışma yapıldığı görülmektedir. Bu bilgilere göre kamu hizmeti kavramına ilişkin en fazla lisansüstü tezin yüksek lisans düzeyinde verildiği görülmektedir.

Dördüncü Soru Cümlesine İlişkin Bulgular

Türkiye’de kamu hizmeti hakkında yapılmış lisansüstü tezlerin konularına göre dağılımı aşağıda yer alan kelime bulutunda olduğu gibidir.

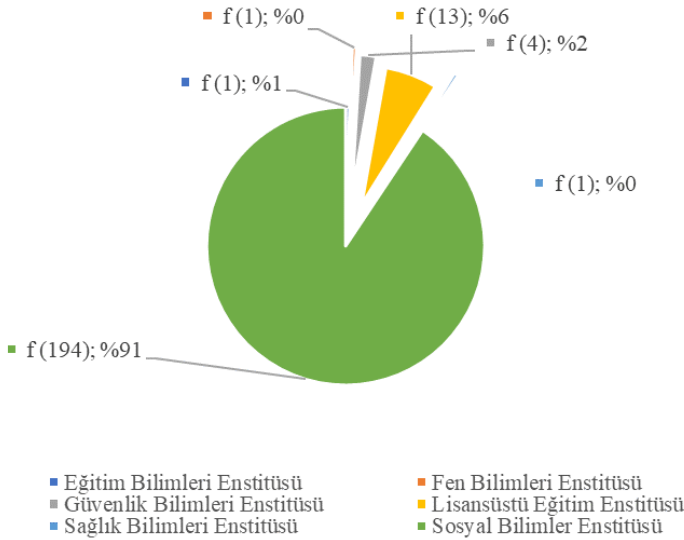
5. Konusu Kamu Yönetimi olan “kamu hizmeti” tezlerinin enstitülerine göre dağılımları nasıldır?

6. Konusu Kamu Yönetimi olan “kamu hizmeti” tezlerinin araştırma yöntemlerine göre dağılımları nasıldır?

7. Konusu Kamu Yönetimi olan “kamu hizmeti” tezlerinin danışman unvanlarına göre dağılımı nasıldır?

Beşinci Soru Cümlesine İlişkin Bulgular

Türkiye’de Kamu Yönetimi alanında yazılan lisansüstü tezlerden “kamu hizmeti” kavramına ilişkin olanların enstitülerine göre dağılımları aşağıda yer alan şekil 4’te görüldüğü gibidir.

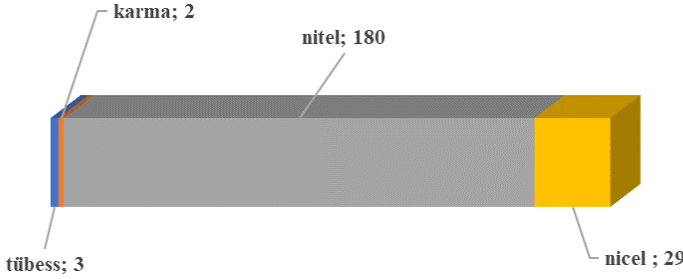

Şekil 4. Konusu Kamu Yönetimi Olan “Kamu Hizmeti” Tezlerinin Enstitülerine Göre Dağılımları

Şekil 4’e göre konusu kamu yönetimi olan “kamu hizmeti” tezlerinin enstitülerine göre dağılımları; Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Fen Bilimleri Enstitüsü ve Sağlık Bilimleri Enstitüsü’nde birer (1) adet; Güvenlik Bilimleri Enstitüsü’nde dört (4) adet, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü on üç (13) adet şeklindedir. Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde kamu hizmetine ilişkin yazılan tez sayısı ise %91 oran ile 194 adettir. Dolayısıyla kamu hizmeti ile ilgili en fazla çalışılan enstitü olarak 214 adet çalışmanın %91’ini (194) oluşturan Sosyal Bilimler Enstitüsü olduğu görülmektedir.

Altıncı Soru Cümlesine İlişkin Bulgular

Türkiye’de Kamu Yönetimi alanında yazılan lisansüstü tezlerden “kamu hizmeti” kavramına ilişkin olanların araştırma yöntemlerine göre dağılımları grafik 5’te görüldüğü gibidir.

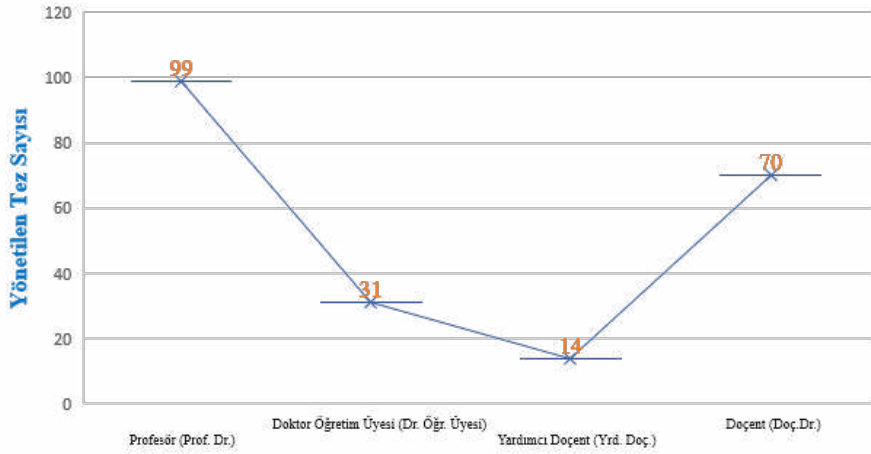
Şekil 5. Konusu Kamu Yönetimi Olan “Kamu Hizmeti” Tezlerinin Araştırma Yöntemlerine Göre Dağılımı

Şekil 5’te görüldüğü üzere, Kamu Yönetimi bilim dalında yazılmış kamu hizmeti ile ilgili lisansüstü tezlerinin araştırma yöntemleri incelendiğinde; 1985, 1994 ve 1999 yılında yazılmış tezlerin yayınlanma izni olmadığı görülmüştür. Dolayısıyla veri tabanı üzerinden yayınlanma izni bulunmayan bu üç adet tezlerin içeriğine ulaşamadığı için araştırma yöntemlerine dair bilgiye de ulaşamamıştır. Yöntem analizi yapılırken bu üç tez kapsam dışı bırakılmıştır.

Lisansüstü tezlerde kullanılan araştırma yöntemleri incelendiğinde nitel, nicel ve karma yöntemlerin tercih edildiği görülmektedir. Araştırma yöntemlerinden karma yöntemi kullanan iki adet teze ulaşılmıştır. Bu tezlerde, nitel ve nicel yöntemlerin beraber kullanıldığı görülmüştür. Ayrıca bu tezlerin lisansüstü tezler içerisinde yüksek lisans düzeyinde yazıldığı görülmüştür. Bir diğer araştırma yöntemi olan nicel yöntem kullanılarak hazırlanan lisansüstü tez sayısı yirmi dokuz olarak bulunmuştur. Son olarak nitel yöntem tekniği kullanılarak yazılan lisansüstü tez sayısına bakıldığında yüz seksen adet olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Bu bağlamda kamu hizmetine ilişkin yazılan tezlerde kullanılan araştırma yönteminin %85,30 oranı ile nitel yöntemler olduğunu söyleyebiliriz.

Yedinci Soru Cümlesine İlişkin Bulgular

Türkiye’de konusu Kamu Yönetimi olan “kamu hizmeti” tezlerinin danışman unvanlarına göre dağılım grafiği aşağıda olduğu gibidir.

Şekil 6. Konusu Kamu Yönetimi Olan “Kamu Hizmeti” Tezlerinin Danışman Unvanlarına Göre Dağılımı

Şekil 6’ te görüldüğü üzere toplamı 214 olan lisansüstü tezin doksan dokuz (99) adeti Profesör (Prof. Dr.) ünvanlı akademik danışman rehberliğinde hazırlanmıştır. Ünvanı Doçent (Doç. Dr.) olan akademik danışman rehberliğinde hazırlanan lisansüstü tez sayısı yetmiş (70) olarak bulunmuştur. 6 Mart 2018 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanan “Yükseköğretim Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” ile Yardımcı Doçent (Yrd. Doç.) ünvanı Doktor Öğretim Üyesi (Dr. Öğr. Üyesi) olarak değiştirilmiştir. Dolayısıyla ilgili tarihten önceki çalışmalara danışmanlık yapan akademik personellerin ünvanı Yardımcı Doçent (Yrd. Doç.) olarak kullanıldığı için bibliyometrik analiz yapılırken bu husus dikkate alınarak yapılmıştır. Bu bağlamda 6 Mart 2018 tarihinden önce yazılan tezlerin akademik danışmanlığını yapan Yardımcı Doçentlerin (Yrd. Doç.) yönettiği tez sayısı on dört (14) olarak bulunurken; 6 Mart 2018 tarihinden sonra yazılan tezlerin akademik danışmanlığını yapan Doktor Öğretim Üyesi (Dr. Öğr. Üyesi) ünvanlı danışmanların yönettiği tez sayısı otuz bir (31) olarak bulunmuştur. Lisansüstü tezlerin yazılmasına en çok danışmanlık yapan unvanının Profesör (Prof. Dr.) olduğu sonucuna varılmıştır.

SONUÇ

Kamu hizmeti kavramı hem idare hukukunun hem de kamu yönetiminin önemli kavramlarından biri olarak kullanıldığı bilinmektedir. Özellikle akademik çalışmalara konu olan bu kavrama ilişkin yazılan lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizinin yapıldığı bu çalışma için 968 adet yazılmış teze

ulaşılmıştır. Bu tezlerin yazılma yılları 1985 ila 2024 yılının mayıs ayına kadarki süreyi kapsamaktadır. “1985-2024”yılları arasında kamu hizmetine ilişkin lisansüstü tezin yazıldığı yıl 2019 olarak bulunmuştur. Çalışmaların birbirinden farklı disiplinlerde yapıldığı görülmüştür. Birbirinden farklı disiplinlere konu olduğuna dair oluşturulan kelime bulutunda da görüldüğü üzere, en yoğun olarak araştırma yapan bilim dalı kamu yönetimi olarak bulunmuştur. Özellikle bilimsel çalışmalarda olması beklenen disiplinler arası çalışmaların kamu hizmeti kavramı özelinde yoğunlukla sağlandığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda Kamu Yönetimi bilim dalında 214 adet lisansüstü teze ulaşılmıştır. Bu tezlere ilişkin bibliyometrik analiz yapıldığında; araştırmalarda en çok nitel çalışma yönteminin kullanıldığı (180 adet), akademik danışmanların yoğunlukta Prof. Dr. kadrosunda olan akademisyenlerden oluştuğu ve Sosyal Bilimler Enstitüsünde çalışmaların ağırlık kazandığı sonucuna varılmıştır.

İncelenen 968 adet tezin 755 adetini yüksek lisans tezi oluşturduğu, yalnızca bir adetini tıpta uzmanlık alanında yazıldığını ve geriye kalan 212 adet tezin doktora tezi olduğu ve çoğunlukla nitel veri analiz yöntemi ile analiz edildiği saptanmıştır. Dolayısıyla doktora düzeyinde yüksek lisans düzeyine nispeten daha az çalışmanın yapılmış olması, doktora düzeyinde de bu çalışmalara daha çok ağırlık verilmesi gerektiği söylenebilir. Ayrıca nicel çalışmaların daha az tercih edilmesi konusundaki eksikliğin giderilerek kamu hizmetini ölçen anket ölçeklerinin geliştirilmesi, nicel çalışmaların sayısını ve niteliğini arttıracakı söylenebilir.

Son olarak kamu hizmeti ile ilgili son yıllarda lisansüstü tezlerde büyük oranda artış olduğu da fark edilmiştir. Son yıllarda çalışmaların bu konu özelinde artmasının nedenlerinin araştırılması da farklı çalışmalara konu önerisi olarak düşünülebilir.

Kaynakça

- Akkaya, R. (2003). Kamu hukuku eğitiminin Fransa’da tarihsel kökleri ve kamu hukuku okulları üzerine notlar. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(3-4), 139-155.
- Akılmaz, B., Sezginer, M., & Kaya, C. (2021). *Türk idare hukuku*. Seçkin Yayıncılık.
- Aria, M., & Cuccurullo, C. (2017). Bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of Informetrics*, 11(4), 959-975. <https://doi.org/10.1016/j.joi.2017.08.007>
- Anayasa Mahkemesi. (1994). E. 1994/43, K. 1994/42-2, 27.12.1994 tarihli karar.
- Bağrıaçık, A. (2018). Kamu Hizmetinin Uyarlama İlkesi Üzerine Bir Değerlendirme. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 26(3), 155-183. <https://doi.org/10.15337/suhfd.390939>
- Borgman, C. L., & Furner, J. (2005). Scholarly communication and bibliometrics. *Annual Review of Information Science and Technology*, 36, 2-72.
- Gözler, K. (2020). *İdare hukuku* (Cilt 1-2). Ekin Yayınevi.
- Gözübüyük, A. Ş., & Tan, T. (2023). *İdare hukuku* (Cilt 1). Ankara: Turhan Kitabevi.
- Güdü Demirbulat, Ö., & Tetik Dinç, N. (2017). Sürdürülebilir turizm konulu lisansüstü tezlerin bibliyometrik profili. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 14(2), 20-30. <https://doi.org/10.24010/soid.334320>
- Günday, M. (2022). *İdare hukuku*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- İşten, İ. (2007). Kamu hizmeti kavramı ve unsurları. *Askeri Yüksek İdare Mahkemesi Kararları Dergisi*, (22).
- Karaoğlu, K. (2024). Türkiye’de vurmalı çalgılar alanında yazılmış lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (39), 753-771. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1469453>
- OECD/SIGMA. (2019). *The Principles of Public Administration*. OECD Publishing.
- Parlak, B. (2018). Kamu hizmeti anlayışında dönüşüm: Yeni kamu işletmeciliği ve kamu hizmetlerinin görülme biçimleri. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 1-22.
- Resmî Gazete. (1982). *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*.
- Sarısu, A. (2011). Tanıma kavuşturulamayan kamu hizmeti. *Yargutay Dergisi*, 37(3), 41-60.
- Ulusoy, A. (1999). Fransız ve AB kamu hizmeti anlayışlarının Türk hukukuna etkisi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (AÜHFD)*, 48(1-4), 165-176.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

Üniversite Öğrencilerinin Betimlemeleriyle Sosyal Medyanın Afet Sonrası Farklılaşan İşlevleri¹

Gaye Gökalt Yılmaz²

Melisa Başıkuş³

Özet

Bu çalışma, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremleri sonrası sosyal medya kullanımına çeşitli bir yaklaşımla, Afet sırasında sosyal medya kullanımı ve sosyal medyanın afet sonrası süreçlerde farklılaşan işlevinin analiz edilmiştir. Afet durumlarında dijital ortamın etkili bir iletişim ve yardımlaşma aracı olarak kullanılabilmesi için yapılan paylaşımların içeriği, hangi mecralar üzerinde yayınlandığı, kimler tarafından yayınlandığı gibi etkenlerin araştırılarak önemli veriler elde edilmesi çalışmanın amaçları arasında yer almıştır. Afet zamanında müdahale aşamasında yaşanan toplumsal krizlerin, hangi boyutlarda sosyal medyaya yansıdığının incelenmesi de ayrıca araştırmanın alt amaçlarını oluşturmaktadır. Bu amaçtan hareketle afet sonrası yaşanan kriz ortamında, sırasında ve sonrasında sosyal medyanın işlevselliği Kahramanmaraş depremleri özelinde irdelenmiştir. Kahramanmaraş Depremleri'nin yol açtığı kaygı ve öfke gibi duygular sebebiyle sosyal medya platformlarında toplumsal bir dayanışma ve bütünlük oluşturulduğu görülmüştür. Kolektif travmalar bireysel olduğu kadar toplumsal açıdan da önemli sonuçlara ve sorunlara neden olabilmektedir. 6 Şubat depreminden sonra; afet sonrası müdahale aşamasında, öncelikli olarak bireylerin barınma ve güvenlik ihtiyaçlarının giderilmesi ve deprem bölgesinin yeniden yapılandırılmasına öncelik verilmiştir. Ancak depremin sosyolojik sonuçlarının araştırılması ve yaşanan sosyolojik sorunların çözümlenmesi aşaması bu kadar hızlı

- 1 "Bu çalışma TÜBİTAK 2209 "Üniversite Öğrencileri Araştırma Projesi" olarak 2024 yılında desteklenmiş ve elde edilen verilerle bu metin derlenmiştir".
- 2 Doç. Dr. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, gayegokalp@gmail.com, 0002-6304-3425.
- 3 Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, 0009-0000-8768-7420 melisabaskus@gmail.com,

gerçekleşmemiştir. Bu çalışma depremin sosyolojik açıdan analizine bir örnek olarak sosyal medya kullanımı ve deprem sonrası sosyal medyanın farklılaşan işlevlerine odaklanmıştır. Araştırma alanını Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi öğrencilerinin oluşturduğu çalışmada, deprem sonrası alt yapı çalışmalarının, geçici göç sürecinin, depremzedelerin yerleştirildikleri 13 ildeki deneyimlerinin ya da deprem sonrası iyileştirme ve yardım faaliyetlerine katılımın dijital medya kanalıyla nasıl işlevselleştirildiği merkeze alınmış olup veriler derinlemesine görüşmelerle ortaya konmaya çalışılmıştır.

Giriş

Afetler, günlük yaşamda beklenmedik anlarda karşılaşılabileceğimiz olaylardır ve ani bir şekilde meydana gelebilirler. Ortaya çıktıklarında fiziksel, çevresel, sosyal ve ekonomik kayıplara yol açtıkları gözlemlenmektedir. Bu bağlamda, afetler bir topluluğun günlük rutinini derinden etkileyerek, şiddetine bağlı olarak bireylerin yaşamlarını kesintiye uğratabilir ve normal akışını durdurabilir. “Afet; insan topluluklarını yaşadıkları yerlerde aniden veya zamanla gerçekleşen gerek doğanın olağan devinimiyle, gerekse de insanın doğrudan ya da dolaylı müdahalesiyle gerçekleşe; fiziksel, ekonomik, psikolojik ve daha birçok yönden büyük hasarlara ve kayıplara neden olan ve etkileri bakımından önemli toplumsal sonuçlar doğuran sosyal bir olgudur” (Can, 2020). Afetin kökenine baktığımızda ise doğal, teknolojik ve insan nedenli olaylara dayanmaktadır. Afetin büyüklüğüne karar verilirken meydana gelen can kayıpları/yaralanmalar, bölgede oluşan hasarlar ve bu hasarların sosyal ve ekonomik kayıplara bakılarak karar verilmektedir (Erkal ve Değerliyurt, 2009). Lindell’e göre ise afet şu şekilde tanımlanmaktadır; “afetlerin klasik, tehlike/afet ve sosyal afet olmak üzere üç farklı kategoride tanımlanmaktadır. Afet zaman ve mekâna bağlı biçimde değişen toplumun ve toplumun alt katmanlarının fiziksel zarar gördüğü üyelerinin bir kısmının kayba uğradığı sosyal karışıklığa yol açan, sosyal yapının zarara uğradığı ve toplumun temel işlevlerini yerine getirmesinde kesinti yaratan olay olarak tanımlanmaktadır” (Lindell, 2013). Bu çalışma kapsamında afet sonrası müdahale ve iyileştirme süreçlerine odaklanılarak sosyal medyanın afetler sonrası “hayati işlevi” betimlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, afet sonrası iyileştirme ve müdahale süreçlerinin tanımlanması da ön plana çıkmaktadır. Dünya genelinde afetlerle mücadele, genellikle bir dizi önemli adım içeren bir yapı olarak kabul edilmektedir. Çeşitli modeller ve döngüler geliştirilmiştir. Genelde kabul edilen bu ana döngü, sırasıyla risk ve zarar azaltma, hazırlık, müdahale, iyileştirme ve yeniden yapılanma aşamalarını içermektedir. Uluslararası literatürde, afetlerle mücadele özellikle vurgulanan süreçler arasında genellikle afet sonrası müdahale ve iyileştirme aşamaları öne çıkmaktadır. Afetlere karşı hazırlık, toplulukları etkili bir şekilde afete hazırlayarak, etkili müdahale ve iyileşme süreçlerini destekleyebilir. Bu

çerçeve, planlar oluşturmak, toplulukları ve kuruluşları eğitmek aracılığıyla afetlerin etkilerini azaltmak mümkündür. Bu bağlamda erken uyarı ve iletişim süreçlerini kurmak ve sürdürmek, afetlere karşı hazır olma açısından önemli unsurdur. UNDRR (2021) perspektifine göre, iyileştirme kavramı, bir afetin etkisi altındaki bir topluluğun veya toplumun sadece geçim kaynakları ve sağlığı değil, aynı zamanda ekonomik, fiziksel, sosyal, kültürel ve çevresel varlıkları, sistemleri ve faaliyetlerini eski haline getirme veya geliştirme sürecini içerir. Bu bağlamda iyileştirme, sürdürülebilir bir toparlanma ve dayanıklılığın sağlanması için çok boyutlu bir yaklaşımı ifade etmektedir. (Kahraman, Polat, Korkmazıyürek, 2021). 6 Şubat 2023 tarihinde 04:17'de 7.7 büyüklüğünde ilk deprem meydana gelmiştir. Bu depremin ardından 9 saat sonra ikinci bir deprem yaşanmıştır. Bu depremler aktif fay sistemleri arasında bulunan Doğu Anadolu Fay Zonu üzerinden gerçekleşmiştir (www.afad.gov.tr). Bu fay hattından etkilenen 11 ilimizin listesi şu şekildedir; Kahramanmaraş, Adıyaman, Hatay, Osmaniye, Gaziantep, Kilis, Şanlıurfa, Diyarbakır, Malatya, Adana ve Elazığ'dır. 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen iki deprem ülkemizdeki en büyük can ve mal kaybı yaşatmıştır. AFAD'ın 25 Şubat 2023 tarihindeki verilere göre; 44 bin 374 kişi hayatını kaybetmiş, 18.200 bina yıkılmış ve 750.000 yapı hasar görmüştür (Şenol, Akbaş, Çalışkan 2023).

Çalışmanın temel odak noktasını oluşturan sosyal medya kavramı, kültür endüstrisi ve medya ilişkisi içerisinde kavramsallaştırılabilir. Kültür endüstrisi kavramı, özellikle kitle iletişim araçları tarafından üretilen kültürel içeriğin standartlaşarak metalaşması ve bu araçların sistemin yeniden üretilmesindeki rolü, Horkheimer ve Adorno'nun perspektifinden ele alındığında, ideoloji sorunsalını ortaya koymak adına önemlidir (Adorno, 2010). Horkheimer ve Adorno'nun düşüncelerine bağlanarak, medya aracılığıyla insanların uyuşturulması ve tek tipleştirilmesi gibi konular, kültür endüstrisinin toplumsal etkileşimleri nasıl etkilediği konusunda derinlemesine bir anlayış sunar. Bu bağlamda, kitle iletişim araçlarının toplumun kültürel dinamiklerini nasıl şekillendirdiği ve bu etkileşimlerin insanların düşünce ve davranışları üzerindeki etkileri daha net bir şekilde anlaşılabilir (Adorno, 2007). Meydana gelen her afetten sonra toplumsal yapıda dağılmalar ve birleşmeler yaşanmaktadır. Sosyal sistem yeniden oluşmuştur (Kolukırk, Arslan, Gökalp Yılmaz, 2022). Bu sebeple afet sürecinde insanların etkileşimleri, günümüz çağının getirisi olan kitle iletişim araçlarına da yansımıştır. Bu noktada depremin sosyolojik boyutunu ele almak ve depremin sosyal medyadan nasıl alımlandığı incelenmiştir. Çalışmamızın temel perspektifi bu doğrultuda olmuştur.

Sosyal medya günümüz sosyolojik yapısını tanımlamada en önemli unsurlardan biri haline gelmektedir. Sosyal medya, günümüzde sadece insanların haber alma, bilgi paylaşma, iletişim kurma ve dayanışma gösterme

gibi ihtiyaçlarını karşılamakla kalmamakta aynı zamanda deprem gibi afet durumlarında insanların duygu ve düşüncelerini ifade etme, yardım talep etme veya yardım sunma, destek verme veya destek alma gibi eylemlerini gerçekleştirdikleri bir platform haline gelmektedir. Örneğin Kahramanmaraş Depremleri zamanında Twitter ve Instagram gibi sosyal platformlar insanların yardım talep ettikleri, seslerini duyurduğu bir mecra haline geldiği görülmektedir. Çok kısa bir süre içinde çok hızlı bilgi paylaşımına izin veren sosyal medya paylaşımlarının bir kısmı da depremin nedenleri, sonuçları ve önlenmesi ile ilgili bilimsel veya siyasi tartışmaların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bu tartışmalar, depremin toplumsal bilinçlenme ve sorumluluk alma açısından önemini vurgulamaktadır. Aynı zamanda asılsız haberler sebebi ile toplumda anomiye sebep olabilmektedir. Bu sebeple sosyal medya bilinçli kullanılması önerilen bir platformdur. Deprem hem doğal afet hem de toplumsal bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Kitle iletişim araçları, insanları toplu harekete geçirmek veya belirli davranış kalıplarını benimsemelerini sağlamak için kullanılabilir. Bu sayede kitlelerin kültür endüstrisinin egemenliği altına girmeleri kolaylaşmaktadır (Erdoğan, Alemdar, 2011).

Adorno ve Horkheimer'in görüşlerine göre, kültür endüstrisi yaşamın her alanını metalaştırırken, bunun sonucunda hâkim ideoloji ekonomik ve ideolojik açıdan kitlelerin bilincinde yeniden üretilir. Kültür endüstrisi paradigmasına göre, kitle kültürü insan bireyselliğini tehdit eder. Adorno ve Horkheimer, medyanın iktidar ilişkileri tarafından korunup çoğaltılarak dağıtılan, yani iktidarın onayladığı ve beslendiği bir endüstri olarak görmektedir (Adorno, 2007). Adorno kültür endüstrisinin kitlelere yönelik bağlamını kötüye kullanarak verimli ve değişmez görünen bir anlayışı artırmaya ve güçlendirmeye çalıştığını ifade etmektedir (Adorno, 2005). Hermida sosyal ağlarda enformasyonun büyük bir hızla dolaşımında olmasını olumlamaktadır fakat doğru haberler kadar yalan haberler de aynı hızla yayılmaktadır. Hermida, gerçeği kurgudan ayırmak için yapılabilecekler üzerine önerilerini paylaşmış ve artık haberin doğruluğunun teminatı, sorumluluğu medyadan çok bireylerin sırtına binmiş olduğunu anlatmaktadır (Erkmen, 2017). Bu noktada Hermida'nın sözünün önemi ortaya çıkmaktadır. İhbarların asılsız olup olmadığının belirlenebilmesi için filtreleme yöntemine başvurulması önemli bir örneği oluşturmaktadır. Dolayısıyla sosyal medyadaki haberlerin doğruluğu medyadan çok bu platformları tüketen bireylere kalmıştır. Sosyal medya, bilgiye her yerden ve her zaman kolay erişim sağlaması, sınırları ortadan yok ederek küresel köy kuramını canlandırması, sosyalleşme imkânı sunması ve birçok yönden olumlu etkilerle almasıyla faydalı bir platform olarak değerlendirilmektedir. Ancak, aynı platformlara farklı perspektiflerle bakan kişiler tarafından olumsuz sonuçlara yol açtığı ve eleştirilere maruz kaldığı

ifade edilmektedir. Sosyal medya, hem sosyal etkileşim için bir araç, toplumsal tepkilerin bulunduğu bir ortam hem de güvenlik açısından potansiyel bir tehdit olabilmektedir (Yıldırım, 2012). Cerrah, sosyal medyaya yönelik eleştirileri şu şekilde sıralamaktadır (Cerrah, 2016); kontrol edilememe özelliği ya da otorite eksikliği, çoklu kimlikler ya da kimliksizlik, mahremiyetin ortadan kalkması ve etik dışı davranışlara ortam hazırlaması, insan psikolojisi üzerindeki olumsuz etkileri, insanları asosyalleştirmesi olarak ifade etmektedir. Kontrol edilememe özelliği ile sosyal medyada herkes çok rahat bir şekilde paylaşım yapabildiği ve belirli bir sınırlama olmadığı için kaynak güvenilirliği tehlikeye düşmektedir. Düzenli bir otorite eksikliği olduğu için büyük bir karmaşa oluşmakta ve insanları yanıltma riski artmaktadır. Örneğin depreme ait birçok görüntünün sansürsüz bir şekilde yayımlanması başta küçük yaşta çocuklar olmak üzere birçok insanın da psikolojisinin olumsuz etkilenmesine sebep olmuştur. Her ne kadar yardım kuruluşları kendi içerisinde filtreleme yöntemi kullansa da asılsız ihbarların tam olarak önüne geçilememiştir (Cerrah, 2016). “Çoklu kimlikler ya da kimliksizlik, sosyal medyanın kimliği gizlemeye veya birden fazla kimlik kullanmaya elverişli olması beraberinde pek çok olumsuzluğu da beraberinde getirmiştir” (Acun, 2011). Buna şu şekilde örnek verebiliriz; örneğin deprem sonrasında yardım toplayan kuruluşlar taklit edilerek asılsız paylaşımlar yapıp insanların zor duruma düşmesine sebep olabilmektedirler (Cerrah, 2016). Mahremiyetin ortadan kalkması ve etik dışı davranışlara ortam hazırlaması; sosyal medya araçlarında kullanıcıların çoğu mahremiyet sınırlarını kaldıran tarzda içerik oluşturduğu ve kişisel bilgilerini paylaştıkları için birbirlerinin özel alanlarına müdahale etmektedirler. Bu müdahale birçok etik dışı davranış da beraberinde getirmiştir (Manavcıoğlu, 2009).

Deprem sonrasında depremzedelere ait görüntülerin izinsiz bir şekilde paylaşılması insanların mahremiyet alanlarına girilmesine sebep olmaktadır. Bu da sosyal yaşamı olumsuz etkilemektedir. İnsan psikolojisi üzerindeki olumsuz etkileri; deprem zamanında çıkan görüntülerin sansürsüz ve sürekli paylaşılması insanlarda korku ve panik yaratmaktadır. Depremi ilk günlerinde insanlar asılsız haberler yüzünden sürekli olarak tetikte ve her an olumsuz bir şey olacakmış kaygısı ile tetikte durmaya başlamışlardır. Afetlerin ardından ortaya çıkan kriz ve kaos ortamları, iletişim sorunlarının belirgin bir şekilde arttığı bir süreçtir. Bu süreç içerisinde, medya önemli bir bilgi kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Afet iletişimi açısından geleneksel medyanın kapsamı genellikle tek bir kaynaktan çıkmaktadır. Geniş kitlelere ulaşma özelliği sınırlıdır. Buna bağlı olarak izleyicinin katılımı ve tepkisinde sınırlı kalmaktadır. Sosyal Medya bu yönden önemli bir fark yaratmaktadır. Geleneksel medya, çoğunlukla tek yönlü bir iletişim aracı olarak işlev görmektedir. Ancak sosyal medya platformları, kullanıcıların etkileşimde bulunmasını, geri bildirim vermesini ve bilgi üretip

paylaşmasını sağlamaktadır. Bu durum, afet durumlarında toplumun daha aktif bir rol oynamasına ve kendilerine özgü deneyimlerini paylaşmasına olanak tanımaktadır. Böylelikle afet iletişimi sürecinde daha fazla çeşitlilik ve katılım sağlayarak toplumun ihtiyaçlarını daha etkili bir şekilde karşılayabilmektedir.

Global Digital 2022 Report'a göre, dünya nüfusu Ocak 2022 itibariyle 7,91 milyar kişiye ulaşmıştır. Cep telefonu kullanıcıları dünya nüfusunun %67,1'ini oluşturarak 95 milyon kişi daha artmıştır. 2022'nin başında küresel internet kullanıcıları 4,95 milyara çıkarken, sosyal medya kullanıcıları ise dünya genelinde 4,62 milyarı bulmuştur, ki bu oran dünya nüfusunun %58,4'üne denk gelmektedir. Sosyal medya kullanım oranı her yıl artış göstermekte olup, bu platformların afet ve kriz dönemlerinde geniş kitlelere hızla ulaşma potansiyeli, dünya genelinde ve ülkemizde büyük bir etki yaratmaktadır (Şahin, Demirbilek, 2023). Sosyal medya platformlarının kullanıcı sayısındaki artışla birlikte, normal zamanlarda yeni bağlantılar kurmak için kritik bir iletişim aracı haline gelmiştir. Ancak, afet ve acil durum gibi olağanüstü zamanlarda, sosyal medya platformları olumlu gelişmelerin yanı sıra kamu hukukunu ve özel hukuku kapsayan çeşitli uyumsuzluklara da yol açabilir (Çakır, 2017). Bu platformlar, afet durumlarında çok seslilik, dayanışma ve bilginin hızla geniş kitlelere ulaşması gibi olumlu etkiler sağlayabilir. Ancak, bu durum aynı zamanda hem kamusal hem de özel hukuku etkileyen çeşitli anlaşmazlıkları beraberinde getirebilir. Özellikle, acil durumlar sırasında sosyal medya üzerinden yayılan bilgilerin doğruluğu, toplumun tepkileri ve afetle ilgili kaynakların yönlendirilmesi gibi konularda hukuki sorumluluklar ve çatışmalar ortaya çıkabilir. Bu bağlamda, sosyal medyanın afet iletişimindeki rolü sadece olumlu etkilerle sınırlı değildir; aynı zamanda hukuki ve etik konularda da dikkatle ele alınması gereken önemli bir faktördür. Bu noktadan hareketle sosyal medyada yer alan depremlerle ilgili paylaşımları (video, içerik, ses kaydı) verdikleri mesajlara göre (depremin neden olduğu can kaybı ile ilgili eleştirel mesajlar, depremin alt yapı sorunları nedeniyle yarattığı maddi kayıplar, resmi ve gönüllü can kurtarma ekiplerinin mücadeleleriyle ilgili paylaşımlar, ajitasyon amaçlı mesajlar, yardım toplama amaçlı mesajlar. Böylece sosyal medya paylaşımlarının ve dijital platformlarda dolaşan (ses, görüntü, yazı vb) içeriklerin deprem sonrası süreçte kullanıcıların yardım faaliyetleri, destek faaliyetleri gibi alanlarda ne şekilde kullanıldığı incelenmiştir. Literatür taramasından hareketle çalışmanın özgün değerini, dijital platformlarda yer alan paylaşımların deprem sonrası müdahale ve iyileştirme süreçlerinde üniversite öğrencileri bağlamında ne tür işlevsellik kazandığı, söz konusu medya araçlarının hangilerinin nasıl kullanıldığı belirlenmeye çalışılmıştır. Yapılan bu çalışmamızın Yüksek öğrenim öğrencileriyle ilgili yürütülen çalışmalarda da altlık bir çalışma oluşturulması beklenmektedir. Özgün Değer Ulusal ve

uluslararası literatürde sosyal medyaya yapılan eleştiriler ve depremin sosyal medyaya yansması farklı boyutlardan ele alınıp incelenmiştir.

Bu çalışmada,

- Sosyal medyanın deprem gibi büyük afetlerde üniversite öğrencileri üzerindeki işlevselliği ve bunun farklı yönlerden değerlendirilmesi ilk kez kapsamlı olarak ele alınmıştır.
- Üniversite öğrencilerinin deprem sonrası süreçte sosyal medya kullanımı özgün olarak araştırılmıştır.
- Güvenli veri akışının sağlanmasına yönelik çalışmalar hedef alınarak sistematik bir araştırma sağlanmıştır.
- Ayrıca çalışma üniversite öğrencilerinin deprem sonrası iyileştirme çalışmalarında sosyal medyayı nasıl işlevselleştirdiğinin betimlenme çabası noktasında özgün değer içermektedir.

Dijital platformların, deprem süreci ve sonrasında hayat kurtarıcı bir misyon üstlenerek önemli bir araç olarak öne çıkmaktadır. Bu platformlar, deprem etkisi altındaki bölgelerde iletişim sağlama, acil durum bilgilendirme ve koordinasyon gibi kritik işlevleri yerine getirme kapasitesine sahiptir. Ayrıca, deprem sonrasında bu dijital araçlar, acil yardım çağrıları, kaynak yönetimi, hasar tespiti ve kurtarma operasyonları gibi süreçlerde etkin bir şekilde kullanılarak hızlı müdahale ve iyileşme süreçlerine katkıda bulunmaktadır. Bu nedenle, dijital platformlar, depremle mücadelede ve sonrasındaki aşamalarda stratejik birer aparat olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda elde edilen verilerle afet sürecinde dijital platformların işlevselliği aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Elde edilen sonuçlar yeni araştırma yöntemlerinin geliştirilmesi konusunda ara basamak olma niteliği taşımaktadır. Bunun yanında ulusal ve uluslararası kriz durumlarında dijital platformların ne tür bir işlev edindiği konusunda bir alt çalışma olmuştur.

Göç Politikaları Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin Deprem Sonrası Göç ve İnsan Hareketlilikleri: Durum Değerlendirme Raporu'na göre; Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarıyla birlikte her türden statüden bölgedeki nüfus değerlendirildiğinde 15.784.390 kişinin depremden etkilendiği söylenebilir. Oransal olarak bu Türkiye'deki bilinen insan mevcudiyetinin %17,51'ine karşılık gelmektedir. 14 Şubat 2023 tarihinde yapılan açıklamada tahliyeler ve kendi imkanlarıyla bölgeden ayrılanların sayısının 2,2 milyon olduğu değerlendirilmiştir. Anadolu Ajansı (AA)'nın bölgedeki resmi makamlardan derlediği verilere göre deprem bölgesinden ayrılan insanlar Türkiye'deki her ile dağılmış vaziyettedir. Depremden bir gün önce 11 ilde sinyal veren 2,5 milyon

cep telefonunun, depremi takip eden günlerde başka bölgelerden sinyal verdiği tespit edilmiş. Bu durum, kısa bir süre içinde geniş bir nüfus kitlesinin bu bölgeleri terk edip göç ettiğini göstermektedir. Aynı şekilde, bölgeden tahliye edilen 500 binden fazla kişi olduğu ve resmi olmayan verilere göre bu 11 ilde milyonları aşan bir nüfusun göç ettiği ortaya çıkmaktadır (Öztürk, Kırca, 2023). Bu veriler, sosyolojik bir bakış açısıyla dijital platformlara yansıdığına, göçün toplumun dokusunu nasıl etkilediğini ve sosyal dinamiklerde nasıl değişikliklere neden olduğunu gösterebilmektedir. Sosyal medya, göç edenlerin deneyimlerini paylaşma, yardım talep etme ve dayanışma oluşturma gibi etkileşimler için bir platform sağlar. Aynı zamanda, göçün toplumsal yapıda yarattığı etkiler, bu platformlarda tartışma ve farkındalık yaratma potansiyeli taşır. Özellikle, bireylerin deprem sonrası yaşadıkları zorlukları paylaşarak toplumsal destek aramaları ve sağlanan yardımları duyurarak dijital platformlarda birbirlerine destek olmaları, sosyal medyanın göç sürecinin sosyal boyutlarını güçlendirebilir. Türkiye’de afet konusundaki sosyal medya kullanımının ilk örneği, 23 Ekim 2011 tarihinde Van Erciş depremiyle yaşanmıştır (Karahisar, 2016). Van’da meydana gelen 7.2 şiddetindeki depremin ardından televizyon programı sunucusu Okan Bayülgen, acil durum bilgilerini Twitter üzerinden paylaşmıştır. Bu bilgiler doğrultusunda AKUT tarafından görevlendirilen ekipler hızla adrese yönlendirilmiş ve kısa bir süre içinde enkaz altında kalan iki kişi kurtarılmıştır (Yazıcı ve Zincir, 2013). Ayrıca, afet sürecinde Twitter’ın kullanımı, kullanıcıların öne çıkarmak istedikleri acil ve hayati kurtarma bilgileri retweetleyerek bilginin daha hızlı bir şekilde yayılmasına da katkı sağlamıştır (Çanakçı vd., 2022). Ancak, sosyal medyanın yaygın kullanımı, afet yönetimi için bazı önemli zorlukları da beraberinde getirmektedir (Argın, 2023). Bu çalışmada 6 Şubat Kahramanmaraş Depremleri sonrasında dijital platform kullanımı ve afet farkındalığı yaratmıştır. Afetlerin yarattığı kriz ortamının sosyal medya platformlarına da yansıdığı görülmektedir ve bu bağlamda, sosyal medya içeriklerinin hızlı, kontrolsüz ve anonim biçimde paylaşılması, sosyal medya kullanımının hayati işlevinin yanında dikkat çeken eleştirel boyutu oluşturmaktadır. Sosyal medyanın kontrolsüz kullanılması kaos ortamı yaratmaktadır.

6 Şubat Kahramanmaraş Depremleri sürecinin dijital platformlara yansısı, çoğunlukla depremin bireylere yaşattığı korku, travma, öfke ve kaygı gibi duygularını yansıtmak, yardım talep etmek, bilgi almak veya vermek üzere dayanışma gösteren bir içeriktedir. Deprem bölgesinde olmayan bireylerin sosyal medya kullanımı ise bilgi edinmek ve yardım kampanyalarına katılmak veya depremzedelere yardımda bulunma amaçlı olmaktadır. Sosyal medyada toplumun tepki gösterebileceği içeriklerin paylaşılması bireylerin birbirini etkilediğini göstermektedir. Bu paylaşımların tümüne bakıldığında

depremin toplumsal etkilerini gösteren önemli veriler oluşmaktadır. 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremleri'nin sosyal medyaya yansımaları hem fiziksel hem de sosyolojik boyutu olan bir örnektir. Deprem sadece doğal bir afet değil, aynı zamanda toplumsal bir sorundur. Bu çalışma, yukarıda sözü edilen bilgiler doğrultusunda yürütülmüştür. Kahramanmaraş Depremleri'nin sosyal medyaya yansımaları sadece bir sosyal medya içeriğini oluşturmamaktadır. Bu paylaşımlar birer toplumsal sorunla ilişkisel olarak toplumsal hareketliliği, yardım davranışını ya da içerik üretme pratiklerini belirler düzeye gelmektedir. Daha önce sosyal medya ve üniversite öğrencilerinin sosyal medya içeriklerini nasıl işlevselleştirdiklerine dair detaylı bir şekilde incelenmemiş olan bu unsurların açıklığa kavuşturulmasıyla afet sosyolojisine, afet gibi toplumsal krizlerde sosyal medyanın doğru bir şekilde kullanılmasına veya sosyal medyaya eleştirel yaklaşım içerikli çalışmalara bir alt çalışma olmaktadır. Bu çalışmanın benzer içerikli yeni yapılacak olan araştırmalara bir ön çalışma ayağı olmaktadır.

Bu çalışmada Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri'nden biri olan Nitel Araştırma yöntemi kullanılmıştır. Sosyal bilimlerde çok sık kullanılan veri toplama tekniği olarak derinlemesine görüşmelerde, bireylerin içinde bulundukları özel durumlara ait tecrübe, duygu ve düşünceler, görüşülen bireylere birebir kendilerini ifade edebilme imkânı sunarken araştırmacıya da görüşme yaptığı bireylerin dünyalarını anlamayı ve bakış açılarını derinlemesine keşfetme imkânı sunmaktadır (McCracken, 1988). “Görüşme, gözlem ve doküman çözümlemesi gibi nitel veri toplama yolunun kullanılmakta olduğu vakaların, idraklerin ve natürel yaşamda realist ve tümünden bir bakış açısıyla meydana çıkmasına ilişkin nitel hareketler dizisinin takip edildiği bir çalışma” nitel araştırmanın tanımı olarak ifade edilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Disiplinler arası bütüncül bir bakış açısını temel alarak, araştırma sorununu değerlendirici bir şekilde ele alarak incelemeyi kabul eden nitel araştırma yöntemidir (Karataş, 2015). Nitel araştırma yönteminde İnsanların onlara aktarılan olgular açısından, üstünde araştırma yapılmakta olan iş ve vakalar kendi bağlamında ele alınarak yorumlanmaktadır (Altunışık vd., 2010). Nitel araştırma, insanın kendine özgü gizli noktalarını bulmak ve kendi gayretiyle şekillendirdiği, topluma ilişkin sistemlerin derinliklerini keşfetmek üzere geliştirmesine yol açarak bilgi üretme yöntemlerinden birisidir (Özdemir, 2010). Pozitivizmden farklı olarak nitel araştırma, araştırma konusu olan kişilerin Sosyo-kültürel mekanlardaki ilişkilerinin anlaşılmasını sağlamaktadır (Daymond ve Holloway, 2003; Akşit, 1997). En çok rastlanan veri toplama yollarının görüşme ve inceleme olması sebebiyle nitel araştırmada büyük bir örneklem kümesiyle çalışmak hem vakit hem de mali konular açısından mümkün olmamaktadır (Karataş, 2015). Nitel araştırmayı yapacak olan araştırmacı üç ana başlığa dikkat etmelidir (Karataş, 2015). İlk önce çalışma

tabanını oluşturacak teorik sınırların net bir şekilde oluşturulması sağlanmalıdır. İkinci olarak araştırmacı sistemli, esnek ve uygulanabilir bir çalışma stratejisi oluşturmalıdır (Karataş, 2015). Üçüncü önemli olan nokta ise yapılmakta olan çalışmanın, okuyacak bireyin anlayabileceği anlamlı ve tutarlı bir rapora dönüştürülmesinin sağlanmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Niceliksel araştırmadan farklı olarak niteliksel araştırma sosyal olay ve olguların sayısallaştırmasını değil bu durumların anlamlandırılmasını yapmayı amaçlar. Bu amaçla birey ve grupların algı, deneyim ve tecrübelerine odaklanır. Böylece bir olay ya da olgunun anlamlandırılması ve deneyimlenmesinin kişiden kişiye değişen boyutlarını kültürel ve tarihi verilerden hareketle ortaya koyar.

Niteliksel araştırma tekniklerinden olan derinlemesine görüşme çalışmanın saha verilerinin toplanmasında önemli birer araç niteliğindedir. Toplanan veriler deprem sonrası sosyal medyanın nasıl kullanıldığı, sosyal medya ve yardım etme davranışı temaları altında ve betimsel içerik analizine tabi tutulmuştur. Çalışmanın veri toplama sahasını Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi öğrencileri oluşturmuştur. Gönüllülük esasına dayanan çalışmada görüşmeci sayısı belirlenmemiş olup veri zenginliği açısından görüşmecilerin farklı fakültelerden olmasına dikkat edilmiştir. Nitel veri analizinde, veri doyumu gerçekleşene kadar veri toplama işlemine devam edilmiştir. Doyum noktası, yeni katılımcılardan gelen verilerin var olan verileri tekrar etmeye başladığı noktadır. Araştırmacı verilerin kendini tekrar etmeye başladığı durumda görüşmeleri bitirebilir (Tekindal, Uğuz Arsu, 2020). Çalışmada elde edilen veriler transkripsiyon yöntemi ile elde edilmiştir. Uygulamalı söylem analizi transkripsiyon açısından, belli bir konuşma süresi içinde bulunan iletişimsel eylemlerin somutlaştırılıp, incelenmesi anlamına gelmektedir (Erkkoçen, 2008).

Bu bağlamda derinlemesine görüşmelerde nitel veriler toplanarak, deprem sonrası sosyal medya paylaşımlarının paylaşım amaçlarına göre (acil yardım ve kurtarma, yardım toplama, bağış toplama ve organizasyon, kişilerin yakınlarından haber alması gibi) ve sosyal medyada yer alan içeriklerin güvenilir olma durumlarına dayalı olması gibi ölçütler bağlamında incelenmiştir. Derinlemesine mülakatlardan elde edilen verilerin analizi için kategorik içerik analizi yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntemle, verilerin açıklanmasında önemli olan kavram ve kategorilere ulaşılması amacıyla yapılmıştır. Bu doğrultuda, veriler önce kavramsal hale getirilmekte, ardından bu kavramlara dayalı olarak rasyonel bir şekilde organize edilmekte ve nihayetinde veriyi açıklayan ana temalar ve kategoriler belirlenmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2004). Kategorik İçerik Analizi sürecinde, öncelikle araştırma ve verileri tanımlayan ana kategoriler oluşturulmaktadır. Kavramlar ve kategoriler ayrıntılı şekilde tanımlandıktan sonra, ana kategorilerin ve metin, bu kavramlarla ilişkili bir

biçimde gruplanır. Son olarak, oluşturulan kategorilerle ilişkili cümleler, ifadeler ve söz grupları seçilerek, ilgili kategori başlıkları altında incelenir ve bu kategorilerle bağlantılı ifadeler yorumlanır (Gökalp Yılmaz, 2018).

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinin derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Derinlemesine görüşme tekniği katılımcılarla yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Bu yöntem belirlenmiş olan konu hakkında açık uçlu sorular ve cevaplar biçiminde ilerlemektedir. Hedeflenmiş olan konu hakkında katılımcıların fikirleri, deneyimleri ve alışkanlıkları üzerine ayrıntılı veri toplanmasını amacına ulaşılmıştır. Bu görüşme tekniği, bu çalışmada araştırmacının, üniversite öğrencilerinin verdiği cevapları gruplaştırarak elde edilen verilerin en kapsamlı bir şekilde analiz edilmiştir. Alan çalışması öncesinde araştırmanın temel soruları oluşturulmuş ve soruların araştırma sorunsalına uygun yanıtlar alabilmeye uygun olup olmadığı değerlendirilmiştir. Araştırma süresince, derinlemesine görüşmeler esnasında kullanılan teknik ekipman ses kayıt cihazı olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda, projenin araştırma konusu olan sosyal medyanın afet sonrası işlevlerini, üniversite gençlerinin deneyimlerini, sosyal medyayı o süreçte hangi işlev için kullandıklarını deşifre edecek soru kalıpları kullanılarak elde edilen bulguların proje yürütücüsü tarafından yorumlanarak raporlanmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden derinlemesine mülakat tekniği kullanılarak, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi lisans programında örgün eğitime devam eden 20 öğrenci ile kız- erkek dağılımını dikkate alarak ve depremzede olan ve olmayan ölçütleri ekseninde farklılaşma yaşanıp yaşanmadığı dikkate alınarak örneklem oluşturulmuştur. Bu çalışma için depremzede olmak ve depremi fiilen yaşamamak önemli bir ölçüt olmuştur. Depremzede olan 7 öğrenci (5 kız – 2 erkek) ve depremzede olmayan (8 kız- 2 erkek) örnekleminden derinlemesine görüşme tekniği ve gönüllülük esasına dayalı olarak veri toplanması gerçekleştirilmiştir. Araştırma Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesinden 2024 yılı temmuz ayında alınan Etik Kurul izin belgesi ile etik kurallar, anonimlik, gönüllülük ve verilerin korunması noktasında gerekli özen gösterilerek gerçekleştirilmiştir. Araştırma yürütülen konu üzerinden Mehmet Akif Ersoy üniversitesinin öğrencilerinin deprem sürecinde sosyal medyayı neden kullandıkları, kullanımlarındaki amaçları yorumlanmış ve elde edilen bulgular sonucunda analiz edilip raporlanmıştır. Araştırma grubuna dahil olacak bireylerin verilerini analiz edilirken görüşmecilerin deprem sürecinde nerede oldukları, depremi fiilen yaşamadıysa nasıl öğrendiği ve eğer sosyal medyadan öğrendiyse hangi platformdan öğrendiği, Deprem sürecinde Ana akım medya ve sosyal medya arasındaki farkın ne olduğu bu çalışma için önemli kriterlerden biridir.

Mülakat soruları

- 1) Deprem sırasında neredeydiniz?
- 2) 6 Şubat depremi sürecinde bölgede bulundunuz mu?
- 3) Deprem sürecinde sosyal medyayı kullandınız mı? Kullandıysanız hangi amaçla kullandınız?
- 4) Sosyal medyada yer alan içerikleri hangi amaçla takip ettiniz? Takip ettiyseniz nelere dikkat ettiniz?
- 5) Sosyal medyada yer alan kişileri deprem sonrasında neye göre takip ettiniz?
- 6) Deprem sonrası medya içerikleri hakkında temel düşünceniz nedir?
- 7) Deprem sonrasında duygularınızı ifade etmek için sosyal medya platformlarını kullandınız mı? Kullandıysanız ne tür ifadelerde bulundunuz?
- 8) Deprem sürecinde sosyal medya platformlarını kullanırken toplumsal bir dayanışma veya yardımlaşmaya şahit oldunuz mu?
- 9) Deprem sürecinde sosyal medyanın olumlu ve olumsuz yanları sizin için nelerdir?
- 10) Deprem sürecinde Ana akım medyayı veya yeni medyayı kullanırken nelere dikkat ettiniz? Sizin için aralarındaki kullanım farkı nedir?

Derinlemesine mülakatlarda elde edilen verilerin analiz edilmesinde, kategorik içerik analizi kullanılmıştır. Bu analizle amaçlanan elde edilen verileri açıklayacağı düşünülen kavram ve kategorilere ulaşmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, toplanan verilerin önce kavramsallaştırılması, daha sonra da ortaya çıkan kavramlara göre rasyonel biçimde organize edilmesi ve buna göre veriyi açıklayan temaların ve kategorilerin saptanması gereklidir (Yıldırım ve Şimşek, 2004). Kategorik İçerik Analizinde, önce araştırmayı ve verileri tanımlayan ana başlıklar ve kategoriler belirlendikten sonra bu başlıkların alt başlıklarını oluşturan kavramlar ve kategoriler belirlenmiştir. Kategorileri destekleyen ifadeler seçilerek, ilgili kategori başlığında analiz edilip yorumlanmıştır.

Afet Sürecinde Sosyal Medya Kullanımı

Sosyal medya kullanıcıların bilgilerini, ideolojilerini, ilgi ve deneyimlerini paylaşarak kullanıcıların birbirleriyle iletişim kurmalarına olanak sağlamaktadır (Sayımer, 2008). Sosyal medya bireylerin bilgilerini, fikirlerini ve gündelik hayattaki deneyimlerini dijital platformlarda paylaşarak, paylaşılmasına imkân

vererek hayatımızda önemli bir alanında yer almaktadır (Weinberg, 2009). Sosyal medyanın, geleneksel medyadan farklılık göstermesinin sebebine baktığımızda karşımıza; içeriklerin analiz edilmesi, popüleriteye göre yeni içerikler üretilmesi ve var olan içeriklere katkı sağlanabilmesi açısından farklılık göstermektedir.

Sosyal medya, içeriklerin analiz edilmesi ve yeni içeriklerin üretilmesi ve var olan içeriklerin katkı sağlanabilmesi açısından geleneksel medyadan farklılık göstermektedir. Sosyal medya platformlarının geniş kitlelere ulaşabilmesi, zaman ve mekân sınırlaması olmaksızın iletişimin açık bir şekilde gerçekleşmesi, mesajların hızlı ve etkili bir biçimde alıcılara iletilmesini sağlama yeteneği, bu platformların afet ve kriz durumlarında sıkça tercih edilmesine olanak tanımaktadır (Şahin ve Demirbilek, 2023). Savaşlar, depremler, salgınlar gibi olağanüstü olaylar karşısında sosyal medya, kullanıcıların duygu, düşünce ve taleplerini zaman ve mekân sınırlamalarına takılmadan iletmelerine olanak tanımıştır. Başka bir deyişle, doğal afetler sırasında iletişim altyapısının zarar görmesi nedeniyle geleneksel iletişim yolları aksamakta, ancak sosyal medya bu engelleri aşarak bilgilerin ve haberlerin hızlı bir şekilde geniş kitlelere ulaşmasını sağlamaktadır.

“Evet, çok fazla kullandım yani evde olduğumu söylemişim zaten. Tatildaydım ve sürekli yeni haberler almak için hiç elimden düşünmüyordum. Zaten yemekti işte gündelik ihtiyaçlarımızı tamamen soyutlamak ve sadece oturup elimizde telefonlarla sürecin nasıl işlediği hakkında bilgiler edinmeye çalıştık. Uzaktaydım ve merak ediyorduk, insanların nasıl hayatlarda yaşam yaşadıklarını o hâlde nasıl bir tepki gösterdiklerini vesaire bunların hepsini merak ediyorduk tabii ki de. Deprem büyüklüğünde o şekilde anladık. (G1)” Sosyal medya, afet anlarında sadece haber yaymakla kalmaz, aynı zamanda bireylerin yardım çağrılarını, dayanışma mesajlarını ve düşüncelerini de paylaşmalarına fırsat verir. Bu özellik, afet durumlarında insanlar arasındaki dayanışmayı güçlendirirken, aynı zamanda yetkililere yönelik eleştirilerin ve gerekli önlemlerin alınıp alınmadığına dair tepkilerin de artmasına neden olmaktadır. Sonuç olarak, deprem, yangın, sel, kuraklık, tsunami ve çığ gibi doğal afetler sonrasında sosyal medya, afetzedelerin yardım taleplerini iletmek, çözüm arayışlarını paylaşmak ve sorumlu mercilere yönelik tepkileri dile getirmek açısından önemli bir rol üstlenmektedir (Argın, 2023). Bu yönüyle sosyal medya, afetlere karşı toplumsal bilinç ve müdahale süreçlerini şekillendiren güçlü bir araç haline gelmiştir.

Sosyal medya platformlarında dezenformasyon ve kriz iletişimi üzerine yapılan literatür taramaları incelendiğinde, bu alanda önemli bir katkı sağlayan araştırmalardan birinin Fallis (2015) tarafından yapıldığı görülmektedir. Fallis, dezenformasyonun bireyler ve topluluklar üzerinde ciddi olumsuz

etkiler yaratabileceğini vurgulamış ve bu fenomenin daha iyi anlaşılabilmesi için kapsamlı bir literatür sunmuştur. Özellikle, dezenformasyonun yanlış bilgi yayma kapasitesinin, toplumsal düzeni ve güveni nasıl zedeleyebileceği konusunda değerli bulgular sunmuş ve bu alandaki literatürün derinlemesine analiz edilmesine katkıda bulunmuştur (Koçyiğit, 2023). Fallis'in çalışmaları, dezenformasyonun yalnızca bireysel değil, aynı zamanda toplumsal düzeyde de yaratabileceği tahribatı gözler önüne sermektedir. Bu tahribatın daha geniş çapta toplumsal güveni ve düzeni tehdit ettiği, dezenformasyonun tekrarı ve yayılması ile birlikte toplumların değerlerinin erozyona uğrayabileceği ifade edilmektedir. Dezenformasyon kavramı, bilinçli bir şekilde yanlış bilgiyi yaymak olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kavram, özellikle dijital platformlarda giderek daha fazla karşılaşılan bir sorun haline gelmiştir. Bununla birlikte, sahte haber terimi de dezenformasyonla sıkça ilişkilendirilen bir kavramdır. Sahte haberler, doğruluğu kanıtlanmış olmayan ve okuyucuları yanıltabilecek şekilde yanlış içerik sunan haber metinleri olarak tanımlanır. Dezenformasyon ve sahte haber terimleri çoğu zaman birbirinin yerine kullanılmaktadır ve her ikisi de toplumsal düzeyde ciddi güven sorunlarına yol açabilmektedir (Koçyiğit, 2023). Sosyal medya üzerinde hızla yayılan yanlış ve yanıltıcı bilgilerin yayılmasında, içeriklerin kontrolsüz üretimi önemli bir rol oynamaktadır. Kullanıcıların herhangi bir doğrulama yapmadan bilgi paylaşma alışkanlıkları, yanıltıcı bilgilerin hızla geniş kitlelere ulaşmasına neden olmaktadır. Bu durum hem kişisel mahremiyetin ihlali hem de nefret söyleminin yayılması gibi olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Sosyal medya, kullanıcıların paylaştıkları içeriklerle internet üzerinden haberleri hızla yaymalarını sağlayarak, bazen yanlış bilgilerin yayılmasına da zemin hazırlamaktadır. Bu tür bilgiler, doğrulanmadan paylaşıldığı için hızlı bir şekilde dolaşıma girer ve toplumda daha büyük yanlış anlamalar ve karışıklıklar yaratabilir (Binark ve Bayraktutan, 2013). Öte yandan, sosyal medya kullanıcıları, yaptıkları paylaşımlar aracılığıyla toplumsal değerlerin yayılmasına da katkıda bulunmaktadır. Paylaşım yaparken içeriklerin doğruluğunun kontrol edilmesi, yanlış bilgilerin yayılmasını engellemek adına kritik bir öneme sahiptir. Sosyal medya, bu kaotik durumun ortaya çıkmasında sorumlu bir platform olarak görülmektedir. Özellikle, ifade özgürlüğü, hoşgörü ve empati gibi değerlerin paylaşılması gerektiği bir ortamda, kullanıcıların doğru bilgileri paylaştığından emin olmaları gerekmektedir (Abuşoğlu, Balcı ve Aydoğan, 2023). Bu nedenle, sosyal medya sadece yanlış bilgilerin yayıldığı bir mecaz olmanın ötesinde, toplumsal bilinç ve sorumluluk bilincinin artırılması için önemli bir araç olabilir. Ancak, bu faydalı yönlerin ön plana çıkabilmesi için içerik doğruluğunun sağlanması hayati öneme sahiptir.

Bulgular

1. Araştırma Verilerinin Analizi

Mülakat görüşmeleri raporlandıktan sonra araştırma kapsamında ilgili yerler defalarca analiz edilmiş ve konuya ilişkin kodlar belirlenerek kategorilere ayrıştırılmıştır.

Kavram ve Kategoriler Listesi

- 1.1. Sosyal medya üzerinden haberleşme
- 1.2. Yardımlaşma
- 1.3. Kişilerin Duygusal ifadeleri
- 1.4. Sosyal medyadaki bilgi kirliliği (dezenformasyon)

Kategori 1.1. Sosyal medya üzerinden haberleşme

Görüşmeci	Cümle/cümleler	Yorum/Açıklama
1 (Kadın, sosyoloji)	"...biz ilk elimize aldığımız şey, uyanır uyanmaz telefon olduğu için telefonu elime aldığım zaman Twitter'a girdim. twitter'da en üsteydi zaten."	Afet anlarında geleneksel haber kaynaklarına kıyasla sosyal medyanın hız ve erişilebilirlik açısından etkili olduğunu göstermektedir.
15 (Erkek, Veteriner Hekimliği)	"Sabah 6 civarı uyku tutmadı Twitter'a girdim tag bölümünde deprem yazısını gördüm Önce ne olduğunu anlayamadım, sonra depremin büyüklüğünü ve yıkımın ne kadar ciddi olduğunu görünce şok oldum ve ilk başta okuduklarımı ve gördüklerimi algılayamadım."	Afet anlarında sosyal medyada sansürsüz içeriklerin bireyler üzerinde travmatik etki yaratabilmektedir. Depremi ilk kez sosyal medyada gören bireylerin yaşadığı şok, kontrolsüz görsellerin ve ani bilgi akışı bireylerde kaygı yaratmaktadır.
2 (Kadın, Sosyal hizmetler)	".... Çünkü hani Hatay'ın bir gerçek hali vardı bir de ana akım medya kanallarında bahsedilen hali vardı. Sosyal medya bunları tüm çıplaklığıyla öne sürdü. Hani sansürsüz bir şekilde."	Birden fazla kullanıcı tarafından paylaşım yapıldığı için deprem bölgesinin her alanından haberdar olunmuştur.
8 (Kadın, Görsel İletişim Tasarım)	"...ne kadar gerçek veya yalandır bilmiyorum ama İnsanlar Twitter'da konum atarak "Buradayım, beni kurtarın" diye yazıyordu, o an gerçekten sosyal medyanın nasıl hayat kurtardığını fark ettim."	Afet anlarında sosyal medyanın acil haberleşme ve kurtarma süreçlerindeki kritik rolünü vurgulamaktadır. Konum paylaşımı hayat kurtarıcı olabilirken, bilgi doğruluğu konusundaki belirsizlikler dezenformasyon riskini de ortaya koymaktadır.

Çalışmamıza katılım sağlayan Görüşmeciler için sosyal medya; Kriz anlarında, bilgi akışı, koordinasyon sağlama ve halkla iletişim gibi temel işlevleriyle acil müdahale ve afet yönetimi süreçlerinin kamuoyu kullanıcıları için vazgeçilmez bir araç haline gelmiştir. Afet durumlarında sosyal medya paylaşımları üzerine yapılan araştırmalar, bu platformların etkinliğini ortaya koymaktadır. Örneğin, Wilson (2011) Japonya’da meydana gelen deprem ve tsunami felaketini ele aldığı vaka incelemesinde, sosyal medyanın bilgi aktarımındaki önemli avantajlarına dikkat çekmiştir (Aşan, 2023). Ayrıca, Ünal ve Sezer (2023) tarafından gerçekleştirilen çalışma, 6 Şubat Kahramanmaraş depreminde afetin ilk 24 saatinde Sağlık Bakanlığı’nın etiketlendiği 8.624 paylaşımı incelemişlerdir. Ünal ve Sezer (2023) Araştırmalarının bulguları, kullanıcıların sosyal medyayı sadece bilgi edinme amacıyla değil, aynı zamanda iletişim ve sorun çözüme aracı olarak da benimsediklerini göstermektedir.

Hakan aşan 2023’de yazdığı yazısında kendisi farklı çalışmalara yer vermiştir, örneğin: *“Argın, Kahramanmaraş depreminden örnekle afet durumunda sosyal medya hangi amaçlarla ve nasıl kullanıldığını belirlemeye yönelik bir çalışma yapmıştır. 6-7 Şubat tarihlerinde yapılan paylaşımlar ele alınarak belirli etiketler üzerinde nitel içerik analizi yapmıştır. Afet anında Twitter’ın; dayanışma ve yardımlaşma çağrısı, enkaz altı bilgisi, haber, bilgi ve duyuru paylaşımı gibi mesajların iletilmesinde ve koordinasyonu sağlama açısından önemli olduğu görülmüştür. Ayrıca birçok kuruma yönelik eleştiri, etik ihlaller ve yalan içeriklere ilişkin paylaşımlar da dikkat çekmiştir (Argın, 2023).”, “Mavi, 2020 yılında 30 Ekim İzmir depreminden hareketle yapmış olduğu çalışmada sosyal medyayı afet yönetimi açısından değerlendirmiştir. Sosyal medyanın birliktelik sağlama, haber, bilgi ve duyuru paylaşımı ve tepkileri gösterme gibi kategorilerde önemli bir araç olduğunu söylemiştir (Mavi, 2020).”* Bireylerin deprem sürecinde sosyal medya kullanmasının sebebine baktığımızda; hızlı bilgi alabilme, görseller ve videolar ile desteklenen bilgiler, istenilen anda güncel bilgiye ulaşmak için tercih edildiğini görmekteyiz.

“anlık haber sitelerini takip edecek işte kaç ölü kaç yaralı kaç enkaz malı bizim bulunduğumuz şehirde hangi binalar yıkılmıştı yakınlarımız var mıydı biz onları birebir takip ettik yerel basınla kendi Diyarbakır haber sitelerinden özellikle yani o şekilde bakabildim (G12).”,

“baya uzun süre sonra oldu bu çünkü o anda biz zaten kendi ağımıza olduğumuz için kendimizi düşünmüyoruz işte sokakta kalmışız ne yapacağız ne edeceğiz işte yakınlarımızla ulaşmaya çalışıyoruz bayağı birkaç güne kadar kullanmadım o konu bakımından sadece işte biraz biz sakinlikten sonra barınacak bir yer bulduktan sonra insanlara yardım amaçlı Twitter’da işte şu apartmanda şu dairede şöyle diye Bilgilendirmeler yaptım. (G12)” görüşmecimizin ifadesinde de sosyal medyayı güncel bilgileri öğrenmek ve paylaşmak için kullandığını görmekteyiz.

Kategori 1.2. Yardımlaşma

Görüşmeci	Cümle/Cümleler	Yorum/Açıklama
5 (Erkek sosyoloji)	“Öncelikle yardım amaçlı kullandım. Ben köyde oturduğum için yaklaşık bir 12-13 gün herhangi bir yardım gitmedi, sanırım 12. günde olması gerekiyor, o zaman ilk yardım helikopterlerle gitmişti...”	Sosyal medyanın oynadığı kritik rol, kırsal alanlar gibi merkezi yerlerde olmayan deprem bölgelerinin de yardım çağrısı talebinde bulunup karşılığını almasına olanak sağlamasıdır.
3 (Kadın, Beslenme ve Diyetetik)	“En çok Twitter üzerinden tanımadığım insanlarla bile iletişime geçtim. Yardım ekiplerinin yönlendirdiği hesapları takip ettim. Örneğin, bazı gönüllüler WhatsApp grupları kurdu, ihtiyaç sahiplerini belirleyip yönlendirdi. Bazı insanlar enkaz altındaki yakınlarının konumlarını paylaştı ve bu bilgileri kurtarma ekiplerine ulaştırmaya çalıştık, Oğuzhan uğur haluk levent gibi, AFAD’ı etiketledim. Bende bir noktadan sonra bu tür tweetleri RT yaparak ya da insanlara yönlendirerek elimden gelebildiğince destek olmaya çalıştım.”	Görüşmecinin ifadesinden yola çıkarak; afet anlarında sosyal medyanın bireyler arasındaki dayanışma, koordinasyon ve yardım organizasyonundaki rolünü bizlere göstermektedir. Kullanıcılar tanımadıkları kişilerle bile etkileşime geçerek bilgi paylaşımı yapmış ve yardım çağrılarının yayılmasına katkı sağlamıştır.
4 (Kadın, Tarih)	“Twitter üzerinden birçok insanla iletişime geçtim. Özellikle yardım çağrılarının altına yorum yazarak, seslerini duyurmaya çalışan insanlara destek oldum. Buradan daha kolay geri dönüş aldım o yüzden de bu platformu kullandım.”	Birden fazla kullanıcı yardım çağrılarını görünür kılma amacıyla aslında sosyal medya da kitlesel bir hareket sağlamışlardır.

7 (Erkek, Sosyoloji)	“En çok kayıp yakınlarını arayanların mesajları beni etkiledi. “Bu çocuğu tanıyor musunuz?” Enkazdan çıkarılan şu kişinin ailesine ulaşmaya çalışılıyor gibi paylaşımlar çok fazlaydı veya ölen kişilerin yakınlarla ulaşılabilmek için bilgileri liste halinde yazıyordu. Bu konuda insanların birbirlerini bulmasına yardımcı olduğunu düşünüyorum.”	Kullanıcılar enkaz altından çıkarılan veya kaybolan bireyler hakkında bilgi paylaşımı yapmıştır. Bu durum toplumsal dayanışmayı güçlendirmiş ve arama kurtarma sürecine katkı sağlamıştır. Dijital platformların kriz anlarında yalnızca bilgi yayma değil, aynı zamanda insanları birleştirme işlevi gördüğünü göstermektedir.
1 (Kadın, sosyoloji)	“..evet kullandım Instagram’dan çok fazla yardım çağlıkları yaptım sonra o üzüntüyü dile getiren paylaşımlarda bulundum.”	Görüşmeci sosyal medyanın duygusal ifadeler ve yardım arayışı için bir araç olarak kullanıldığını belirtmektedir.

Aslantaş (2023) çalışmasında; Günümüzde, gazete, radyo, televizyon ve sosyal medya gibi kitle iletişim araçları sayesinde, bireylerin doğrudan deneyimlemediği afet olayları bile artık bireysel ve toplumsal yaşamın içine işlenmiştir. Artık, afet öncesi hazırlık, afet eğitimi; afet anında koordinasyon sağlanması ve afet sonrası arama kurtarma, afet bölgelerinde yaşam koşullarının iyileştirilmesi ile yardım kampanyalarının yerel, bölgesel ya da küresel ölçekte yürütülmesi gibi hayati öneme sahip konularda kitle iletişim araçlarına sıkça başvurulmaktadır (Aslantaş, 2023). 23 Ekim 2011 Van Depremi sırasında, sosyal medyanın etkileşimli yapısı devreye girerek, yardım kampanyaları başta olmak üzere depreme dair bilgi paylaşımında belirgin bir rol oynamıştır. Zincir ve Yazıcı (2013)’da çalışmalarında, kriz yönetimi sürecinde sosyal medyanın oynadığı önemli rolü ele almışlardır. Araştırmada elde edilen sonuçlara göre, pek çok avantajı bünyesinde barındıran sosyal medya, günümüz iletişimini ve modern dünyayı yeniden şekillendirmekte; aynı zamanda kriz ve afet durumlarında kullanımının getirdiği çeşitli kolaylıkları da ortaya koymaktadır (Aslantaş, 2023). Houston ve diğerleri (2008) ise, geleneksel ve yeni medyada yer alan afet haberleri üzerinden, afetlerin gençler üzerindeki etkilerini değerlendirmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, medyada afetlerin geniş yer bulması, afet sonrası yardımların artmasına olanak tanımaktadır (Aslantaş, 2023). Dünya ölçeğinde ilk örneklerden biri olan 2010 Haiti Depremi’nde, Amerika Birleşik Devletleri, Haiti Hükümeti ve Birleşmiş Milletler başta olmak üzere birçok ülke, yardım amacıyla sosyal medyayı ana bilgi paylaşım mekanizması olarak kullanırken (Yates ve Paquette, 2011), ülkemizde sosyal medyanın afetlerde üstlenebileceği büyük görev, 23 Ekim 2011 tarihinde

Van'da meydana gelen depremle kendini göstermiştir (Soydan ve Alpaslan, 2014). Bu ilk uygulamaların ardından, afet ve acil durumlarda kullanımı giderek artan sosyal medya uygulamalarına, kurumlar, kişiler veya topluluklar; afet açısından riskli bölgeler ya da potansiyel tehlikeler konusunda halkı uyarmak, arkadaşlarına ve aile üyelerine güvende olduklarını bildirmek, afet sonrası yerel, bölgesel ya da küresel çapta yardım çağrılarını yapmak ve afetzedelere daha hızlı ulaşmak amacıyla yönelmektedir. Özellikle akıllı telefonlar ve tabletler gibi taşınabilir cihazlar sayesinde sosyal medyanın kullanımı, ücra ve uzak bölgelerde dahi meydana gelen afetlerin hızlıca toplum tarafından öğrenilmesine olanak sağlamaktadır. Bunun nedeni, profesyonel haber ajansları veya muhabirlerin henüz erişemediği yerlerde bile sıradan vatandaşların, sosyal medya aracılığıyla yaşanan olayları kaydedip paylaşabilme imkânına sahip olmalarıdır. Sorokin (1943) yıllar önce, felaketlerin normal zamanlarda gizli kalmış sosyal hayatın birçok yönünü inceleme fırsatı sunduğunu belirtmiş; günümüzde ise sosyal medya, sunduğu diğer avantajların yanı sıra, afet sonrası toplum davranışlarını gözlemlene imkânı da sunarak bu iddiayı doğrular niteliktedir. Kişilerin sosyal hayatlarının ayrılmaz bir parçası haline gelen sosyal medya platformlarında, bir felaket sonrasında rutin paylaşımlarda önemli değişiklikler gözlemlenmektedir; afet yaşandıktan sonra bireyler, eğlence amaçlı video veya fotoğraf paylaşmaktan kaçınarak (Murthy ve Gros, 2016) ya hiç paylaşım yapmamayı tercih etmekte ya da meydana gelen afete ilişkin özgün içerikler üretmektedirler. Örneğin, asrın felaketi olarak nitelendirilen ve 11 ilimizi (Kahramanmaraş, Hatay, Adana, Diyarbakır, Şanlıurfa, Gaziantep, Malatya, Elazığ, Osmaniye, Adıyaman ve Kilis) ve Suriye'yi de kapsayan 6 Şubat Kahramanmaraş Depremleri sonrasında, Facebook, Instagram, WhatsApp ve Twitter gibi en çok kullanılan sosyal medya uygulamalarında günlerce sadece afete ilişkin bilgi alışverişi yapılmış ve depremden dolayı yaşanan acılar dile getirilmiştir (Aslantaş, 2023).

“...yardım ulaştırabilmek amacıyla kullandım ve haber aldım. Şöyle diyeyim, bir sürü farklı yere, bir sürü farklı şeye mesaj attım. Geri dönüşle bilgi aldım ama mesela benim yüksek bir şeyim vardı. Takip isteğim vardı. Mesela bunu açığa alarak herkesin bilgileri görmesini sağladım Bir şey paylaşmak için sürekli giriyordum işte paylaşılan şeyleri paylaşıyordum yani işte yemek dağıtılan yerleri eşya dağıtılan yerleri hani en azından bu şekilde yardımcı olmaya çalıştım (G2)” Çalışmamızdaki Görüşmecilerin ifadelerine bakıldığında; deprem sonrasında sosyal medya kullanımındaki bir diğer önemli bulgularımızdan biri yardımlaşma kategorisi karşımıza çıkmaktadır.

Kategori 1.3. Kişilerin Duygusal ifadeleri

Görüşmeci	Cümle/Cümleler	Yorum/Açıklama
5 (Erkek, Sosyoloji)	“Mesela şöyle bir şey Adıyaman'a gelin dağılır giden dağılır diye bir şey paylaşmıştım. O an mesela birlikte çok gülemediler ama birlikte öldüler diye bir şey paylaşmıştım. Bu ikisi de deprem ağırlıklı yani depremi düşünerek paylaşmış. Sosyal medyada öyle şey yaptım yani Instagram'da da olsun ama öyle paylaşımlarım oldu yani”	Sosyal medya üzerinden yapılan paylaşımlar, travmatik deneyimlerin dışı vurulmasında ve kolektif hafızanın şekillendirilmesinde bir araç olduğunu görmekteyiz. Bireyler afet sonrası duygusal boşalmalarını paylaşarak ortak bir acı üzerinden bir araya gelmektedir.
1 (Kadın, Sosyoloji)	“...Çünkü biz elimizle gidip oradaki insanları alamadığımız, çıkaramadığımız için tanrı yoluyla bir dua iletmeye çalıştım. Bunu da yaymak için sosyal medyayı kullandım.”	Bireyler sosyal medyayı, çaresizlik ve dua gibi manevi bir eylemlerine, destek arayışı için kullandıklarını görmekteyiz. Bu durumun toplumsal dayanışmayı güçlendirmektedir.
6 (kadın, Hemşirelik)	“Twitter üzerinden kullandım. hem çaresizlik vardı hem de kızgınlık vardı yani hem çaresizlikle alakalı işte şunu ulaşabilir miyiz şunu yapabilir miyiz tarzında şeyler paylaştım hem de birazcık bu işin asıl uğraşması gereken kişilere de kızmamı dile getirmiş olabilirim.”	Bireylerin hem duygusal boşalım hem de toplumsal sorumluluk ve öfke ifade etme aracı olarak sosyal medyayı kullandığını görmekteyiz.

Gündelik hayatımızda sosyal medya platformları bilgi paylaşımının ötesine geçmektedir. Bireylerin duygusal deneyimlerini ifade edebildikleri önemli mecralara dönüşmüştür. Afet gibi ani ve yıkıcı olaylar bireylerde oluşan yoğun duygusal tepkilerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu tepkiler de sosyal medya üzerinden kullanıcılara yani geniş kitlelere ulaşabilmektedir.

“...sosyal medyanın buradaki rolü çok büyüktü bir biz çok memnun etti bizim yanımıza bu kadar insanın gerçekten depremin yaşamadan yanımızda hissettirdikleri için sevindirdi bizi yani bir güçlü hissettik kendimizi açıkçası. (G12).” Sosyal medya hem bireysel duygularımızın ifadesi hem de toplumsal dayanışmanın güçlenmesi açısından bir rol oynayabilmektedir. Afet bölgelerinde yaşanan travmatik olayların, filtreleme süreçlerine tabi tutulmadan sosyal medya platformlarında paylaşılması, sadece afeti doğrudan deneyimleyen bireylerin

değil, aynı zamanda bu olaylara tanık olmayan kişilerin de psikolojik sağlığı üzerinde olumsuz etkiler yaratabilmektedir (Usta ve Yükseler, 2021). Bu tür paylaşımlar, özellikle yoğun duygusal içerik taşıyan fotoğraf ve videoların afetzedelerden gerekli izinler alınmaksızın dolaşıma sokulmasıyla, bireylerin özel hayatına müdahale boyutuna ulaşmakta ve travmatik anıların kalıcı dijital izler haline gelmesine neden olmaktadır. Bununla birlikte, afet bölgelerindeki bireylerin, özellikle çocukların, yaşadıkları dramatik deneyimlerin, duygusal müzikler ve etkileyici öyküler eşliğinde sosyal medyada paylaşılması, yalnızca o anın geçici bir ifadesi olmayıp, geleceğe yönelik kalıcı dijital ayak izleri oluşturmaktadır.

“Mesela Antakya’nın eski halini görmek tabii görünce çok hoşuma gidiyor ama her sabah sosyal medyaya girdiğim zaman illaki bir şey karşıma çıkıyor ve eski hali yeni hali olunca güne de kötü başlamış oluyorum. Çünkü üzülüyorum bunları görünce. (G2).”

“Ama mesela çocukların sevinmesi olsun ne bileyim hani yeni yapılan evler olsun ya da yapılacak evler olsun yapılan yardımlar olsun ya bu amaçlarla takip ediyordum. Daha çok böyle o süreci biraz unutmak için ama öyle acıklı şeyler izlememeye çalışıyordum. Çünkü yani toparlamak biraz zor oldu bizim için. (G5). Bireylerin, dijital platformlarda paylaşımına konu olan travmatik görüntü ve hikayelerinin tamamen ortadan kaldırılmasını talep etmeleri, yani unutulma hakkının uygulanması gündeme gelmektedir (Elmalıcı, 2016). Unutulma hakkı, bireylerin geçmişte yaşadıkları travmatik anıların ve izlerin, dijital arşivlerde kalıcı hale gelmesinin önüne geçmeyi amaçlamakta ve bu içeriklerin, kişilerin gelecekteki sosyal, psikolojik ve mesleki yaşamlarını olumsuz yönde etkilememesi için önemli bir mekanizma olarak tartışılmaktadır (Usta ve Yükseler, 2021). Bu olumsuzlukların minimize edilebilmesi adına, sosyal medyanın kullanımına ilişkin etik ve hukuki düzenlemelerin yanı sıra, platformların içerik yönetim politikalarının da geliştirilmesi gerekmektedir. Hükümetler, teknoloji şirketleri, medya kuruluşları, yerel topluluklar ve bireyler arasında kurulacak iş birliği çerçevesinde, dijital ekosistemin dinamiklerinin daha iyi anlaşılması ve yönetilmesi önem arz etmektedir (Kitazawa ve Hale, 2021). Özellikle kriz dönemlerinde, hassas ve kişisel bilgilerin korunması, travmatik içeriklerin paylaşımının sınırlandırılması ve gerektiğinde bu içeriklerin sistematik olarak filtrelenmesi, hem bireylerin psikolojik iyileşme süreçlerini destekleyecek hem de toplumsal dayanışmayı zedeleyecek olumsuz etkilerin önüne geçecektir. Ayrıca, dijital platformlarda içerik paylaşımına ilişkin eğitim programları ve bilinçlendirme kampanyaları düzenlenerek, kullanıcıların bu tür travmatik paylaşımların olası sonuçları hakkında bilgi sahibi olmaları sağlanmalıdır. Böylece, hem afetzedelerin yaşadıkları özel anıların izinsiz paylaşılmasının

önüne geçilebilecek hem de toplumun genelinde daha sağlıklı ve etik bir dijital iletişim kültürü oluşturulabilmektedir.

Kategori 1.4. Sosyal medyadaki bilgi kirliliği (dezenformasyon)

Görüşmeci	Cümle/Cümleler	Yorum/Açıklama
10 (Kadın, sosyoloji)	“...Olumsuz yönü de hani ya insanlar dalga geçmek amacıyla kullandı. Yani o yardımları küçümsediler. Ne bileyim ya. Hatta böyle işte buradayız, enkaz altındayız, bizi kurtarın gibi yalan ihbarlarda bulundular hatta bayağı Instagram’da, Twitter’da falan da Gündem oldu yani olumsuz yönleri bu şekilde oldu bence.”	kriz esnasında sosyal medyanın etkileşimli yapısından dolayı bazı bireyler tarafından yalan ihbarlarla kötü amaçlı kullanıldığını görmekteyiz.
12 (Erkek, Görsel İletişim Tasarım)	“öncelikle çok yalan yanlış bilgi de vardı doğru bilgi de vardı ama ayırt etmek biraz zor oluyordu hele ki o psikolojide iken oldukça güç oluyordu onun dışında geri yalan bilgiler doğru bilgiler de vardı.”	Dijital ortamlarda bilgi kirliliğinin kriz yönetimini zorlaştırmaktadır.
9 (Kadın, Sosyal Hizmet)	“..Evet gördüm, verilen numaralar yanlıştı, bazı verilen adresler de yanlıştı. Yanlış yönlendirmeler olmuş, zaman kaybı olduğunu düşünüyorum, kurtarılacak insanlar varken kurtulamadılar.”	Bilgi doğruluğunun sağlanamaması, afet yönetiminde koordinasyon eksikliğine neden olarak kurtarma çalışmalarının etkinliğini azaltmıştır.
16 (Erkek, Tarih)	“...sosyal medya sayesinde seslerini duyuran çok fazla kişi oldu. Hatta ben Hatay’ın durumunun bu kadar kötü olduğunu, yardım gitmediğini Volkan Demirel’in Instagram hikayesinden öğrendim. Yardım organizasyonları sağlandı ama olumsuz yanı da vardı tabi ki doğru bilgiler kadar yanlış bilgilerinde çok hızlı yayılmasıydı. İnsanlar teyit etmeden paylaşımlar yapınca çok fazla adres ve numara birikimi oldu, millet kimi arayacağını şaşırdı.”	Teyit edilmemiş bilgilerin hızla yayılması, koordinasyon eksikliğine yol açmıştır.

6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen Kahramanmaraş merkezli depremler, Türkiye’yi derinden sarsmış ve büyük bir yıkıma yol açmıştır. Bu tür afet durumlarında, hızlı ve doğru bilgi akışı kritik öneme sahiptir. Ancak, sosyal medyanın denetimsiz yapısı, yanlış bilgilerin hızla yayılmasına

zemin hazırlamaktadır. Bu durum, toplumda panik, güvensizlik ve kaosa neden olabilmektedir. *“Milyonlarca insanla beraber 11 ili derinden sarsan Kahramanmaraş depremi, medyanın imkân ve ihlallerinin belirginleşmesi bakımından da bir kırılma noktası olmuştur. Özellikle depreme müteakip yapılan dezenformatif haber ve paylaşımlar, içinden çıkılması ve telafisi müşkül medya krizleri üretmiş ve afet yönetimi süreçlerini zayıflatmıştır (Demir, 2023).”* Afet bölgesi dışında yaşayan insanlardan ülke yönetimine kadar birçok kesime afetler hakkında bilgi akışı yapabilen sosyal medya, bu boyutuyla afet haberciliğine katkı sağlamaktadır. Elbette bu katkının söz konusu olabilmesi için sosyal medya kullanıcılarının maksimum derecede hassasiyet ve denge gözetmesi gerekmektedir. Aksi takdirde afetle ilgili paylaşılan yanlış içerikler, afet bölgesindeki çalışmalara dolayısıyla da afetten etkilenen insanlara zarar verebilir. Dezenformasyonun ne olduğuna baktığımızda, herhangi bir çıkar elde etmek ve kitleleri yanıltmak amacıyla yanlış bilgilerin kasıtlı olarak oluşturularak paylaşılmasıdır (İlgın, 2021). Dezenformasyonda bilgi kendiliğinden tahrip edilmeyip medya aracılığıyla doğru bilgi değiştirilmekte ya da çarpıtılmaktadır (Aydın, 2023).

“Depremden öncesinde ve sonrası bunu süreç olarak ele almamız lazım. Yani deprem süreci ardında yani o süreç içerisinde faydalı bir şey oldu. Hani az önce bahsettiğim gibi şey oldu hani nerede enkaz altındalar kısmı iyiydi. Bir de yardımlaşma konusunda iyiydi. Tabi ki burada şey vardı bir de mesela bilgi kirliliği yine vardı. Yani mesela yardım gerekmeyen yerler için yardım ihbarları vardı, burada şöyle oluyor gibi halbuki yalan öyle bir durum yok. Ama yardım için çok faydalı bir şey oldu. (G5)”

“Deprem esnasında yalan ve insanları kaosa sürükleyecek haberleri sunan kanalları takipten çıktım (G2)” Afet dönemlerinde sosyal medya ve dezenformasyonun yayılımını konu alan çalışmaları iki ana çatı altında kategorize etmek mümkündür. Bunlar, afet dönemlerinde sosyal medya ve üstlendiği role ilişkin çalışmalar ile afet dönemlerinde dezenformasyon ve yayılımına odaklanan çalışmalardır (Arklan ve Koçyiğit, 2024). Deprem sonrasında sosyal medyada birçok asılsız haber ve komplo teorisi dolaşıma girmiştir. Örneğin, bazı paylaşımlarda *“Hatay’da baraj patladı, şehir sular altında kalacak”* gibi gerçek dışı iddialar ortaya atılmış, bu da bölgede panik havası yaratmıştır.

“Yalan yanlış bilgi çok oldu, insanlar o süreçte bu bilgileri doğrulamada paylaştılar ama kötü niyetle olduğunu düşünmüyorum herkes o süreçte olup yardım etmeye çalışıyordu ama tabi kandıranlarda vardı (G15).”

“Herkes sosyal medyada bir şey paylaşmadan önce güvendiği insanlardan bilgi alıp paylaşmalıydı. Ben öyle yaptım. AFAD, Ahbap gibi yerlerden paylaşım yapmıştım (G8).” Yalan haberler, arama kurtarma ekiplerinin çalışmalarını

aksatmış ve toplumda gereksiz bir korku atmosferi oluşturmuştur. AFAD resmi internet sitesinde deprem olduğu andan itibaren yaşanan olay, yapılan çalışmalar ve vatandaşların dikkat etmesi gereken hususlar ile ilgili 81 duyuru yayınlamıştır. Bu duyuruların 66'sı depremi takip eden 7 gün içinde yapılmıştır (Usta ve Yükseler, 2021). Afetin yaşandığı ilk bir ay içerisinde, çok sayıda sosyal medya kullanıcısı tarafından çeşitli konularda ve içeriklerde dezenformasyon paylaşılmış ve bu içerikler pek çok farklı kullanıcıdan etkileşim almıştır.

“İşte az önce de bahsettiğim gibi yalan bilgiler vardı sırf muhalif olmak için işte şöyle yaptılar böyle yaptılar diye atıp tutanlar vardı onun dışında, sosyal medyada insanların yağmalama yaptığını gördük bu bizi çok üzdü bu çok olumsuz etkiledi bizi o aralar gerçekten insanlar çamaşır makinesi sırtlamış gidiyorlardı yani hiçbir şey yoktu yani hem olumlu tarafları vardı dayanışma için hem işte birbirlerinden haber alabilmek için hem de olumsuz tarafları vardı (G12).” Afet sürecinde sosyal medya kullanıcıların etkileşimine bakıldığında, sadece deprem bölgesinden haber almak amacıyla kullanılmamıştır. Deprem bölgesinde, depremi yaşayan insanların o süreçteki gündemi takip etmek amacıyla kullandığı da karşımıza çıkmaktadır.

Afet dönemlerinde dezenformasyonların ciddi sonuçları olabileceği göz önüne alındığında öncelikle toplumu oluşturan fertlerin bu tür bilgileri teyit etmek adına bireysel olarak çaba göstermeleri gerektiği düşünülmektedir. Dijital ortamları kullanan bireylerin etkili birer dijital okuryazar olmaları, dijital içeriklere karşı eleştirel bakış açısına sahip olmaları dezenformasyonun engellenmesinde büyük bir önem arz etmektedir (Arklan ve Koçyiğit, 2024).

Afet Sürecinde Yeni Medya ve Ana Akım Medya Arasındaki İletişim Farkı

“Yeni iletişim teknolojilerinin gelişimi, özellikle “sosyal medya” olarak adlandırılan internet tabanlı uygulamaların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Sosyal medyanın acil durumlar ve afetler sürecindeki kullanımı iki farklı şekilde kategorize edilmektedir. Sosyal medya öncelikle bilgi yaymak ve kullanıcı geri bildirimleri almak için kullanılmaktadır. Sosyal medyanın afetler sürecindeki ikinci kullanım şekli ise “sistematiik bir acil durum yönetim aracı olması” ile ilgilidir. Sosyal medya, acil durum iletişimini yürütmek ve insanlara uyarılar yapmak için kullanılabilir” (Ata, 2023). Yeni medya, internet ve dijital platformlar aracılığıyla kullanıcıların hem bilgi üreticisi hem de tüketicisi haline geldiği, interaktif ve çok yönlü bir iletişim alanı olmuştur. Çalışma kapsamında yapılan görüşmecilerin ifadelerine göre; 6 Şubat Kahramanmaraş depremine baktığımızda, Türkiye’de medya kullanımının afetzedelerin bilgilendirilmesi ve toplumsal dayanışmanın sağlanması açısından önemli bir rol üstlenmiştir.

“Çünkü hani Hatay’ın bir gerçek hali vardı bir de ana akım medya kanallarında bahsedilen hali vardı. Sosyal medya bunları tüm çıplaklığıyla öne sürdü. Hani sansürlü bir şekilde. (G2)”

“Haberlerin tüm çıplaklığı ile sunulması açısından çok gerekliydi. Bu yaşadığımız dönemde de tüm iletişimimizi sosyallığımızı sosyal medyadan sağladığımız için bence gerekliydi. Ama aynı zamanda da bir sürü haber kirliliği oldu, yalan haberler oldu işte bu yalan haberlerde insanları kaosa sürükledi bence (G2)”

Afet anında Yeni Medya üzerinden bireylerin deneyimlerini ve duygularını paylaşarak, kolektif ve çok sesli bir içerik oluşturmaya olanak sağlamaktadır. Bununla birlikte afet anında dijitalin sunduğu bilgi akışı, kriz yönetimi süreçlerine dolaylı veya doğrudan etki ederken, haberlerin veya verilen adreslerin doğruluğu, hızı ve kapsamı kamuoyunun bilinçlenmesi açısından önem arz etmektedir. Görüşmeciler deprem sürecinde yayılan haberlerin ‘asılsız’ olması konusunda endişe duyduğunu ifade etmektedir.

“Televizyonlara baktığımızda gerçek görüntüleri yansıtmaktan ziyade eksik yansıtıldığını düşünüyorum. Yani var olan mesela ölü sayısı olsun yaralıları olsun konut konutlardaki yıkımlar olsun sonradan yapılacak evler olsun. Yani depremin getirileri nelerdir, zararları nelerdir yapılan ya da ortaya çıkan zararların tamamının eksik paylaşıldığını düşündüm. Bu halk galeyana getirmemek için mi yapıldı bu stratejiyi gibi bilmiyorum ama eksikti. Ve bu eksiklikten ben rahatsızdım ve paylaşımların birazcık daha o yönelimdeydi. (G5) Geleneksel Medya’ya baktığımızda, “Televizyon haberleri, belirli yapısal sorunlara sahip olsa da afet dönemlerinde kitlelerin güvenilir bir bilgi kaynağı olarak tercihleri şekillendirmektedir. Televizyon haberciliği, geniş kitlelere ulaşması bakımından toplum ve araştırmacılar tarafından ilgi gösterilen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır (Kolman, Özşirin ve Aslan, 2024).” Haber süreçleri, doğrulama mekanizmaları sayesinde kamuoyuna genellikle doğrulanmış ve güvenilir bilgiler aktarılmaktadır. Yapılan haberler kamuoyunda kaos oluşturmamak için seçilerek ve düzenlenerek yapılmaktadır. Fakat bu sürecin tek yönlü bir iletişim olması, bazen bürokratik süreçler, merkezileşmiş kontrol ve haberlerin güncelliğinde yaşanan gecikmeler gibi dezavantajları içerisinde barındırmaktadır. Öte yandan, yeni medya; dijital platformlar aracılığıyla kullanıcıların hem bilgi tüketicisi hem de üreticisi haline geldiği, daha esnek ve hızlı bir bilgi akışı sunan bir yapıyı temsil etmektedir.

“Kesinlikle sosyal medyaya. Televizyon kanallarında bazı bilgiler vardı ama çok geç duyuruluyordu. Twitter’da anlık olarak her şey paylaşılıyordu. İnsanlar doğrudan enkazın olduğu yerleri işaret ediyor, yardıma ihtiyacı olanları paylaşıyorlardı yani televizyon haberlerini Twitter’dan önceden öğreniyorduk zaten. (G8)” Yeni medya, bireylerin yaşadıkları deneyimleri anında ve interaktif biçimde paylaşabilmelerine olanak tanıırken, bu durum aynı zamanda çift yönlü iletişimi teşvik etmekte

ve kişisel deneyimlerin daha ön plana çıkmasını sağlamaktadır. Ancak, bu hız ve katılımcılık avantajının yanında, bilgi doğrulama mekanizmalarının daha zayıf olması nedeniyle dezenformasyon ve duygusal aşırılık gibi riskler de beraberinde gelmektedir. Sosyal medya platformlarında yayılan yanlış bilgiler, kriz yönetimi sürecinde resmi kurumlar tarafından sağlanan güvenilir bilgi akışını zayıflatır ve toplumsal panik yaratabilmektedir. Kriz anında, resmi kurumların güvenilir bilgi akışı sağlama çabalarında ana akım medya önemli bir araç olarak öne çıkarken, yeni medya; toplumsal dayanışma, yardım çağrıları ve anlık geri bildirim mekanizmalarıyla tamamlayıcı bir rol üstlenmektedir. Bu dinamikler, afet anında her iki medya türünün de kendine özgü güçlü ve zayıf yönlerinin olduğunu göstermektedir. Ana akım medya, profesyonellik ve titiz doğrulama süreçleri sayesinde kriz dönemlerinde istikrarlı bir bilgi kaynağı sunarken, yeni medya ise hız, esneklik ve katılımcılık sayesinde olayın farklı boyutlarının ortaya çıkmasına olanak tanımaktadır. Miyase Aslantaş (2023) çalışmasında da bizlere söylemektedir; *“Son yıllarda acil durumlar için ideal bir iletişim aracı olarak çoklu iletişime imkân tanıyan, coğrafik sınırlılıkları olmayan, düşük maliyetli, kolay öğrenilip kullanılabilen, güvenilir, geliştirilebilir, mobil (gezici, birçok yerde kullanılabilen) ve hızlı olması sebebiyle eğlenme, bilgiye ulaşma, arkadaş edinme gibi birçok alanda kullanılan sosyal medya uygulamaları afetlerde iletişim ve koordinasyonu sağlamak için de sıklıkla kullanılmaya, araştırmalara konu olmaya başlamıştır.”* Bu bilgilere dayanarak sosyal medyanın gündelik hayatımızdaki bilgiye erişimimizi kolaylaştırması önemli bir rol oynamaktadır. 6 Şubat depremi örneğinde afet anında medya kullanımının hem bilgi akışı hem de toplumsal dayanışma açısından hayati öneme sahip olduğu görülmektedir.

Sonuç

Sosyal medya, bireylerin sınırsız bilgi akışı içerisinde hem içerik üreten hem de tüketen birer aktör olarak yer aldığı dinamik bir iletişim ortamı sunmaktadır. Bu doğrultuda, sosyal medyanın bireylerin düşüncelerini etkileme, yönlendirme ve hatta dönüştürme gücüne sahip olduğu ifade edilebilir. Geleneksel iletişim kanallarının aksine, sosyal medya bireyler arasındaki görünür iletişim engellerini ortadan kaldırarak, farklı kesimlerden insanların doğrudan ve hızlı bir şekilde etkileşim kurmasına olanak tanımaktadır. Böylece, her bireyin eşit söz hakkına sahip olduğu, kendi değerleri ve kabulleri doğrultusunda içerik üretebildiği bir alan oluşmaktadır. Bu alanda ortaya çıkan paylaşımlar, resmi ya da gayri resmi, bilimsel temellere dayalı veya bilimsel olmayan çeşitli bilgiler içerebilir. Ancak, sosyal medyanın sunduğu bu özgür iletişim ortamı, bilgi kirliliği ve dezenformasyon riskini de beraberinde getirmekte, doğruluğu teyit edilmemiş içeriklerin hızla yayılmasına zemin hazırlamaktadır. (Tekke, 2021).

Gerçekleştirilen araştırma, sosyal medyanın afet ve kriz iletişimi süreçlerinde önemli bir rol üstlendiğini ve bu süreçte etkin bir araç olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Sosyal medya platformlarının, kriz anlarında hızlı ve geniş kitlelere ulaşabilme kapasitesi sayesinde iletişim sürecini desteklediği ve bilgi akışını sağladığı görülmüştür. Hem Türkiye’de hem de dünya genelinde yaşanan afetlerde, sosyal medya araçlarının kamuoyunun sesi olması dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, sosyal medya üzerinden yapılan paylaşımlar, geniş bir hedef kitleye ulaşma imkânı sunduğunu kanıtlamaktadır. Afet sonrası sosyal medyanın işlevsel değişimi incelendiğinde, izlenme, beğeni, yorum, retweet, bilginin hızlı yayılması, bireylerin birbirlerine ulaşımın kolaylığı gibi etkenlerden, kriz dönemlerinde sosyal medya platformlarının aktif ve etkili bir şekilde kullanıldığını bizlere göstermektedir.

Araştırma kapsamında, afet sonrasında sosyal medyanın değişen işlevi incelenmiş ve belirli kategoriler çerçevesinde değerlendirilmiştir. Görüşmecilerden alınan cevaplar; sosyal medya üzerinden haberleşme, yardımlaşma, kişilerin duygusal ifadeleri ve sosyal medyadaki bilgi kirliliği (dezenformasyon) şeklindeki kategorik başlıklar altında incelenmiştir. Çalışmanın bu kategorileri Afet ve kriz süreçlerinde sosyal medyanın etkili kullanımını anlamak açısından önem arz etmektedir.

Çalışmanın bulguları incelendiğinde,

- Afet anında ve sonrasında sosyal medya, ilk karşımıza çıkan bulgumuz; haberleşme açısından önemli bir araç olarak işlev görmesidir.
- Telefon hatlarının yoğunluk nedeniyle kullanılamadığı durumlarda, sosyal medya platformları aracılığıyla bilgi paylaşımı yapılmıştır. Afetzedeler ve depremi yaşamamış bireyler arasında etkili bir iletişim ağı kurulmuştur. Sosyal medyanın ikili iletişim faktöründen yararlanılarak iki grup gündemi güncel bir şekilde takip edebilmişlerdir.
- AFAD gibi kurumların ve diğer kullanıcıların Twitter ve Instagram gibi platformlarda yaptığı bilgilendirme paylaşımlarının geniş kitlelere ulaşmıştır. Çünkü bireyler geniş kitlelere ulaşabilmesi için tanımadıkları insanların bile gönderilerini alıntılarını yapmışlardır. Görüşmecilerimizin içinde birden fazla kişi *“elimden bir şey gelmiyor, bende hikayemde paylaştım veya Twitter’den Retweet yaptım”* şeklinde ifadeleri bu durumu desteklemektedir. Fakat bu durum kendi içerisinde bir dezavantaj oluşturmaktadır, kullanıcılar çoğunlukla paylaşılan bilgileri doğrulamadan paylaşmıştır.
- Sosyal medya, kriz anlarında yardım çağrılarının duyurulması ve yardım organizasyonlarının koordine edilmesi açısından kritik bir işlev

üstlenmiştir. Sosyal Medya, Devlet eli kurulan yardım kuruluşlarından ziyade sivil toplum kuruluşlarının daha çok sesi olmuştur. Sosyal medyanın bu işlevi ile küçük gruplar daha fazla insanlara ulaşabilmektedir.

- Bireylerin sosyal medya üzerinden destek çağrısında bulunduğu, gönüllü gruplar ve sivil toplum kuruluşlarının bu çağrılara daha hızlı yanıt verdiği gözlemlenmiştir. Aynı zamanda paylaşılan yardım çağrılarında kamuoyu da şahit olduğu için yardım süreçleri olduğundan daha da hızlı geri dönüş almıştır.
- Afet sonrası bireylerin sosyal medya platformları aracılığıyla duygularını ifade ettiği ve toplumsal dayanışmanın arttığı gözlemlenmiştir. Bireylerin sadece haberleşme ve yardımlaşma üzerine sosyal medyayı kullanmadığını görmekteyiz. Aynı zamanda bireylerin bu süreçteki manevi duygularını paylaşmak amacıyla da sosyal medyayı kullanılmıştır. Bu süreçte paylaşılan manevi içerikler toplumsal dayanışmayı güçlendirmektedir. Paylaşımlarda korku, kaygı, üzüntü gibi duyguların yanı sıra, umut ve dayanışma mesajlarının da ön planda olduğu görülmüştür.
- Afet ve kriz süreçlerinde, sosyal medya platformlarında yanlış bilgilerin hızla yayıldığı ve dezenformasyonun ciddi bir sorun oluşturduğu karşımıza çıkmaktadır. Çalışmamızın bulgularından biride; sosyal medyanın haberleşme, yardımlaşma gibi iyi yönlerinin olduğu kadar yalan haber, yalan ihbar gibi kötü yönünün de ön planda olmaktadır. Bu süreçteki koordinasyon süreçlerini zor durumda bırakmıştır. Özellikle resmi kaynaklardan teyit edilmemiş bilgilerin paylaşımı, panik ortamının oluşmasına ve yanlış yönlendirmelere sebep olmuştur.

Araştırma bulguları, sosyal medyanın afet ve kriz iletişimde tamamlayıcı bir rol üstlendiğini ve bu süreçte etkili bir araç olarak kullanıldığını göstermektedir. Sosyal medya platformları, haberleşme, yardımlaşma ve duygusal destek sağlama açısından büyük bir işlev görürken, bilgi kirliliği (dezenformasyon) gibi kendi dezavantajını da beraberinde getirmektedir. Bu durum sosyal mecraların en olumsuz özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple bilgi doğruluğu açısından ana akım medya ön plana çıkmaktadır. Ana akım medya bu süreçte kaosa sebebiyet vermemek için şeffaf bilgi paylaşamamıştır. Bu durum bireyleri sosyal medyaya itmektedir. Aynı zamanda ana akım medyanın tek yönlü bir iletişim olması da buna bir sebeptir. Sosyal medyanın kullanıcılarına bilgiye ulaşmasında, paylaşmasında hızlilik sağladığı için gündelik hayat pratiklerini kolaylaştırmaktadır. Bireyler bir bilgi paylaşacağı zaman tek tek yakınlarını aramaktansa sosyal medya üzerinden bu bilgiyi paylaşmak bilginin, daha hızlı ulaşmasına ve daha geniş bir sahaya ulaşmaktadır.

Kaynakça

- Abuşoğlu, Hilal Özlem ve Balcı Aydoğan, Bahar (2023). “Sosyal Medyada Z Kuşağına Yönelik Nefret Söylemi: Ekşi Sözlük Örneği”. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 13(1), 707- 728.
- Acun, R. (2011). “Her Dem Yeniden Doğmak: Online Sosyal Ağlar ve Kimlik”, Milli Folklor, 23, 89.
- Adorno W. Theodor ve Horkheimer, Max (2010). “Aydınlanmanın Diyalektiği”. (Çev. Nihat Ülner, Elif Ö. Karadoğan). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Adorno, Theodor W. (2005). “Kültür Endüstrisini Yeniden Düşünüürken”, Çev. Bülent O. Doğan, Cogito, S.36, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Adorno, W. T. (2007). “Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi”, (Çev: N. Ülger – M. Tezel- E. Gen), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akşit, B.T. (1997). “Göç Araştırmalarında Hızlı Değerlendirme Metodolojisi”, Türkiye’de İggöç, Konferans, 6-8 Haziran, Bolu-Gerede.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., & Yıldırım, E. (2010). “Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı” (6. Baskı). Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Argın, Y. (2023). “Doğal Afetlerde Sosyal Medya Kullanımı: 2023 Kahramanmaraş Depremi Özelinde Twitter Örneği”. İnsanat Sanat Tasarım Ve Mimarlık Araştırmaları Dergisi, 3(1), 140-165.
- Arklan, Ü., & Koçyiğit, İ. (2024). “Afet Dönemlerinde Sosyal Medyada Dezenformasyonun Yayılımı: 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremleri Örneği”. Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 24(2), 525-546.
- Aslantaş, M. (2023). “Geleneksel Medyadan Sosyal Medyaya Afet İletişimi, Toplum Ve Afet İlişkisi”. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 32(2), 776-789.
- Aşan, H. (2024). “6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremi Sonrası Afet Yönetimi Açısından Sosyal Medya Hesaplarının Güvenirlilik Analizi Ve Değerlendirilmesi”. Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 15(1 -Deprem Özel Sayısı-), 411-429.
- Ata, F. (2023). “Afet Haberciliği: Kahramanmaraş Merkezli Depremler Sürecinde Sosyal Medyaya Yönelik Bir Değerlendirme”. TRT Akademi, 8(18), 606-629.
- Aydın, AF (2023). “Sosyal Medyada Dezenformasyon ve Manipülasyon: 2023 Kahramanmaraş Depremi Örneği”. İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 12(5), 2603-2624.
- Binark, Mutlu ve Bayraktutan, Günseli (2013). “Aynın Karanlık Yüzü: Yeni Medya ve Etik”. İstanbul: Kalkedon.
- Can, İ. (2020). “Giriş niyetine: Afet sosyolojisine alan açma çabası”. İ. Can (Ed.). Afet sosyolojisi içinde (ss. 15- 36). İstanbul: Çizgi Kitabevi.

- Cerrah, L. (2016). “*Sosyal Medya ve Bazı Kurumsal Etkileşimler ve Sosyal Medyaya Eleştirel Yaklaşım*”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20(4): 1393-1414.
- Daymond, C. ve I. Holloway (2003). “*Qualitative Research Methods in Public Relations and Marketing Communications*”, London: Routledge Taylor and Francis Group.
- Demir, M. (2023). “*06 Şubat Kahramanmaraş Merkezli Depremler Sonrasında Sosyal Medya Kullanımının Yansımaları*”. Türk Deprem Araştırma Dergisi, 5(2), 248-269.
- Demir, S. T. (2023). “*Afet Medyası ve Medya Afeti: 6 Şubat Kahramanmaraş Depreminin Anımsattıkları*”. TRT Akademi, 8(18), 709-716.
- Elmalica, H. (2016), “*Bilişim Çağının Ortaya Çıkardığı Temel Bir İnsan Hakkı Olarak Unutulma Hakkı*”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 65(4), s.1603-1636.
- Erdoğan, İ.- Alemdar, K. (2011). “*Kültür ve İletişim*, Ankara: Erk Yayınları. Erçöçen, O. (2008). *Uygulamalı Söylem Analizinde Transkripsiyon Aracının Amaca Bağlı Olarak Uygulanabilirliğinin Tartışılması Ve Örnekler Üzerinde Somutlaştırılması*”. Sosyal Bilimler Dergisi, 0 (1) , 69-88.
- Erkal, T. & Değerliyurt, M. (2009). “*Türkiye’de Afet Yönetimi*”. Doğu Coğrafya Dergisi, 14 (22) , 147- 164.
- Erkmen, Ö., Hermida, A. (2017). “*Herkese Söyle: Sosyal Medya’da Neden Paylaşımında Bulunuruz*”, (A.A. Sabancı, Çev.). İstanbul: Kafka Yayınları.
- Ilgın, H.O. (2021). “*Sosyal Medyada Dezenformasyon ve Halkla İlişkiler İlişkisi*”. İletişim Çalışmaları Dergisi, 7(2), 303-322.
- Kahraman, S., Polat, E. & Korkmazıyürek, B. (2021). “*Afet Yönetim Döngüsündeki Ana Terimler*”. Avrasya Terim Dergisi , 9 (3) , 7-14
- Karataş, Z. (2015). “*Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*”, Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi Cilt 1, Sayı 1, 63-68.
- Kitazawa, K. ve Hale, S. A. (2021), “*Social Media and Early Warning Systems for Natural Disasters: A Case Study of Typhoon Etai in Japan*”, International Journal of Disaster Risk Reduction, 25, s.1-23.
- Koçyiğit, A. (2023). “*Hallerde Sosyal Medyada Dezenformasyonla Mücadele ve Kriz İletişimi: Kahramanmaraş Depremi Üzerine Bir Analiz*”. Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi (10) , 68-86.
- Kolukırık, S., Arslan, D. A., & Gökalp Yılmaz, G. (2022). Orman Yangınlarının Toplumsal Etkileri ve Görünümü: Medya Paylaşımlarında 2021 Büyük Antalya-Manavgat Yangını. Afet ve Risk Dergisi, 5(2), 560-580. <https://doi.org/10.35341/afet.1086418>
- Koluman, H., Özşirin, S., & Aslan, P. (2024). “*Kriz Anlarında Kitle İletişim Araçları: Afet Dönemlerinde Televizyon Yayıncılığı Üzerine Bir Araştırma*”. Erciyes İletişim Dergisi, 11(1), 205-225.

- Lindell, M. K., (2013). “Disaster Studies”, Current Sociology Review, 61(5-6) 797-825, Sage Publications.
- Mccracken G. (1988). “*The Long Interview*”, Sage Publications, London. McFarlane,
- Özdemir, M. (2010). “*Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma*”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11(1), 326.
- Öztürk, M. & Kırca, M. (2023). “*Kahramanmaraş merkezli Depremler Sonrası için Akademik Öneriler*”. Gaziantep: Özgür yayınları.
- Sayımer, İ. (2008). “*Sanal Ortamda Halkla İlişkiler*”. İstanbul: Beta Yayınları.
- Şahin, D. & Zengin Demirebilek, E. (2023). “*Doğal Afet ve Kriz Yönetiminde Sosyal Medyanın Etkisi: Kahramanmaraş Merkezli Deprem Felaketi Üzerine Bir İnceleme*”. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (51), 322-333.
- Şahin, D. ve Zengin Demirebilek, E. (2023). “*Doğal Afet ve Kriz Yönetiminde Sosyal Medyanın Etkisi: Kahramanmaraş Merkezli Deprem Felaketi Üzerine Bir İnceleme*”. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (51), 322-333.
- Şahin, D. ve Zengin Demirebilek, E. (2023). “*Doğal Afet ve Kriz Yönetiminde Sosyal Medyanın Etkisi: Kahramanmaraş Merkezli Deprem Felaketi Üzerine Bir İnceleme*”. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (51), 322-333.
- Tekin, H. (2006). “*Nitel Araştırma Yönteminin Bir Veri Toplama Tekniği Olarak Derinlemesine Görüşme*”, Cilt 3, Sayı 13, 101-103.
- Tekindal, M. & Uğuz Arsu, Ş. (2020). “*Nitel araştırma yöntemi olarak fenomenolojik yaklaşımın kapsamı ve sürecine yönelik bir derleme*”. Ufuk Ötesi Bilim Dergisi, 20 (1), 153-182.
- Tekke, A. ve Lale, A. (2021). “*Sosyal Medyada Etik, Bilgi Manipülasyonu ve Siber Güvenlik*”. Akademik İncelemeler Dergisi, 16(2), 44-62.
- Usta, E. ve Yükseler, M. (2021), “*Afetlerde Sosyal Medya Kullanımı ve Etik İkilemler: İzmir Seferihisar Depremi Örneği*”, Afet ve Risk Dergisi, 4(2), s.249-269.
- Usta, E., & Yükseler, M. (2021). “*Afetlerde Sosyal Medya Kullanımı ve Etik İkilemler: İzmir Seferihisar Depremi Örneği*”. Afet Ve Risk Dergisi, 4(2), 249-269.
- Weinberg, T. (2009). “*The New Community Rules: Marketing On The Social Rules*”. USA: O'Reilly Media.
- Yıldırım, A. (2012). “*Sosyal Ağlar ve Kişisel Gizlilik Çatışması*”, Sosyal Medya/Akademi, (Editör: Tolga Kara, Ebru Özgen), Sosyal Medya/Akademi, İstanbul: Beta Yayınları.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). “*Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*”, (6. Baskı), Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, A., Hermida, A. (2017). *“Herkesle Söyle: Sosyal Medya’da Neden Paylaşımında Bulunuruz”*, (A.A. Sabancı, Çev.). İstanbul: Kafka Yayınları.

1. Sosyal medya platformlarından biri olan X Platformu, deprem sürecinde eski adı olan Twitter adıyla bilinmektedir. Görüşmeciler ifadelerinde “Twitter” olarak kullandıkları için çalışmamızda eski ismi kullanılmıştır.

Bankacılık Sektöründe Yapay Zekâ: SWOT Analizi

A. Aslan Şendoğdu¹

Nezahat Koçyiğit²

Şemseddin Gündüz³

Özet

Bu çalışmada, yapay zekânın bankacılık sektöründeki rolü SWOT analizi çerçevesinde kapsamlı biçimde ele alınmıştır. Yapay zekânın hız, hatayı en aza indirmeye, duygusal faktörlerden etkilenmeme, çeşit davranma ve 7 gün 24 saat ara vermeden çalışabilme gibi insan kaynaklarına oranla önemli üstünlüklerinin olması, bankacılık ve finans sektörlerinde kullanımını hızlandırmıştır. Bankalar çağrı merkezi, müşteri ilişkileri yönetimi, dolandırıcılık tespiti, kredi puanlama, otomasyon ve insansız şube uygulamaları gibi birçok alanda yapay zekâdan yararlanmaktadır. Literatürde yer alan çalışmalar, yapay zekânın finansal başarı ya da başarısızlık öngörüsü, kredi risk değerlendirmesi, müşterilerin sınıflandırılması ile iş süreçlerinin hızlanması, hata oranlarının azalması, daha az çalışanla daha fazla iş yapılabilmesi, maliyetlerin düşmesi, müşteri işlemlerinin daha kısa sürede tamamlanması gibi konularda yüksek başarı sağladığını göstermektedir. Ayrıca yapay zekânın özellikle müşteri edinimi, müşteri sadakati, kişilere özel hizmet ve iş yükünün azaltılması alanlarında yoğun şekilde kullanıldığı belirtilmiştir.

SWOT analizi kapsamında yapay zekânın güçlü yönleri arasında hızlı ve büyük oranda doğru hizmet sunma, veri girişi, işlem, müşteri hizmetleri kaynaklı, sistemsel ve güvenlik hataları azaltma, veriyi başarılı bir biçimde analiz etme, yorumlama ve gerçek zamanlı süreçleri takip etme gibi öğeler dikkat çekmektedir. Fırsatlar kısmında ise verimlilik artışı, maliyetlerin azaltılması,

- 1 Prof.Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Finans ve Bankacılık Bölümü, asendogdu@gmail.com, 0000-0002-9860-320X
- 2 Doç.Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, nkocyiigit@erbakan.edu.tr, 0000-0003-3332-3642
- 3 Doç.Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, semsedding@gmail.com, 0000-0003-1075-0043

çalışanların ve yöneticilerin daha stratejik görevlere yönlendirilmesi ve kişisel risk profilinin doğru hesaplanabilmesi öne çıkmaktadır. Buna karşılık zayıf yönler arasında empati eksikliği, teknik uzmanlık ihtiyacı, şeffaf olmayan modeller ve özellikle dijital yerli olmayan bazı müşterilerin teknoloji kullanımındaki zorlukları yer almaktadır. Tehditler arasında ise sisteme başlangıçta gerekli olabilecek yatırım, işsizlik riski, siber saldırılar, veri gizliliği sorunları ve algoritmik hataların maliyetli sonuçlar doğurması önem arz etmektedir.

Sonuç olarak çalışma, bankacılıkta yapay zekâ kullanımının güçlü ve zayıf yönleriyle birlikte değerlendirildiğinde, insan zekâsı ile yapay zekânın birlikte kullanıldığı karma modellerin kullanımının sektörde yer alan kurum, çalışan ve müşterilere büyük avantaj sağlayacağı düşünülmektedir.

1. Giriş

İşletmelerin temel amaçları arasında minimum girdi ile maksimum çıktıyı sağlamak önemli yer tutar. Bu amaca ulaşmak için teknolojik yenilikler bir araç olarak kullanılmaktadır. Hizmet sektörü olan bankacılık, bu amacı gerçekleştirmek için teknolojik yenilikleri en yakından kullanan sektörlerden biridir. Yapay zekânın kullanımının ve yaygınlaşmasının hız kazanması da bu süreci desteklemektedir.

İnsandan farklı olarak yapay zekânın; hız, daha az hata yapma, psikolojik dalgalanmalardan etkilenmeme, motivasyon veya sağlık sorunu yaşamama, izin kullanma ihtiyacı olmaması gibi önemli avantajları bulunmaktadır. Bu avantajlar nedeniyle yapay zekâ her geçen gün daha fazla alanda tercih edilmektedir. Bankalar özellikle çağrı merkezi uygulamalarında insan kaynağı yerine yapay zekâyı daha yoğun kullanmayı tercih etmektedir. İnsansız şube uygulamalarına yönelik çalışmalar da hız kazanmıştır. Ayrıca, insanın duygusal durumlarını yapay zekâya uyarlama çalışmalarına son dönemde ağırlık verilmiştir. Günümüzde bu tam anlamıyla başarılamamış olmakla birlikte, gelecekte bunun başarılamayacağını iddia etmek zordur.

Yapay zekâdaki gelişmeler ile hayatımızda giderek artan şekilde yer alması, bankacılık sektörüne yansımalarını merak ettiren bir olgu hâline gelmiştir. Bu kapsamda çalışmanın amacı, bankacılık sektöründe yapay zekânın SWOT analiziyle değerlendirilerek güçlü yönlerinin, zayıf yönlerinin, fırsatlarının ve tehditlerinin ortaya konulması olarak belirlenmiştir. Bu amaç doğrultusunda bir SWOT analizi matrisi geliştirilmiştir.

Çalışmada, ikincil veri kaynakları, yazılı ve görsel elektronik kaynaklardan yararlanılmıştır. Literatürde bankacılık sektöründe yapay zekâyı doğrudan SWOT analizi çerçevesinde ele alan bir çalışmanın bulunmaması, bu

araştırmanın özgün yönünü oluşturmakta ve literatüre katkı sunacağı değerlendirilmektedir.

1.1. Yapay Zekâ Kavramı ve Mevcut Duruma Genel Bakış

Yapay zekâ, bir makinenin ya da sistemin insan zekâsıyla yapılabilecek algılama, analiz etme, öğrenme ve yorumlama gibi görevleri yerine getirebilme yeteneği olarak tanımlanabilir. Yapay zekânın başlangıcı, Turing Testi'ne dayandırılabilir. Bu testte bir makinenin başarılı sayılabilmesi için, kendisine sorulan sorulara verdiği yanıtların insanlar tarafından, yanıtları verenin insan mı yoksa makine mi olduğunun ayırt edilememesi gerekir (Turing, 1950).

Yapay zekâ kavramı ilk kez 1956 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde Dartmouth City Academy'de beş bilim insanının katıldığı bir konferansta ortaya atılmıştır. Düzenlenen bu konferansta M. Minsky, C. Shannon, J. McCarthy, A. Newel ve H. A. Simon, programlama tekniği olarak entegre programların geliştirilmesi fikriyle zekânın araştırılmasını önermiştir (Simon, 1958; Keleş vd., 2017). Yapay zekâ, teknik alanlarda insan düşüncesini büyük ölçüde taklit edebilmekte (Abbas & Hafeez, 2021); insan hatası olasılığını ve süreçlerdeki operasyonel adımları daha da azaltarak müşterilere hız ve verimlilik sunmaktadır (Aguirre & Rodriguez, 2017).

Yapay zekânın tanımının tek bir ifadeye indirgenemediği, ancak dört unsurdan oluştuğu görülmektedir. Bunlar; rasyonel düşünen sistemler, insan gibi düşünen sistemler, insan gibi hareket eden sistemler ve rasyonel hareket eden sistemlerdir (Russell & Norvig, 2010). Yapay zekâ ayrıca, insan benzeri araçlar kullanarak zekâ gerektiren görevleri yerine getirebilme olarak da ifade edilmektedir (Zeng, 2020). Yapay zekâ, büyük miktarda veriyi ve gelişmiş algoritmaları kullanarak yüksek hızda hesaplama yapabilmesi nedeniyle sıradan bir yazılım aracından oldukça farklıdır. Yapay zekâ, büyük veriyi hızla analiz eden algoritmalar sayesinde günlük işlerde daha kesin kararlar alınmasına yardımcı olmaktadır (Kambur, 2022).

İnsanlarda takım çalışması, liderlik, yaratıcılık ve sosyal beceriler gibi nitel özellikler öne çıkarken; yapay zekâda hız ve nicel özellikler öne çıkmaktadır. İnsanların doğal biçimde şaka yapabilmesi kolayken, bu durum yapay zekâ için zorludur; buna karşın veriyi kolayca analiz etmek insanlar için güçtür. İş dünyası her iki beceri setine de ihtiyaç duymaktadır (Wilson & Daugherty, 2018; Serçemeli, 2018). Bu bağlamda, insan kaynaklarının yerine geçmesi ve robotik kaynakların da insan kaynakları yönetiminde olduğu gibi yönetilmesi yönündeki gelişmeyi vurgulayan “Robotik Kaynak Yönetimi” kavramı Şendoğdu (2020) tarafından ilk kez ortaya konulmuştur.

Bankaların veri açısından oldukça zengin kurumlar olduğu kabul edilmektedir. Buradaki esas amaç, yapay zekâ ile işlenmemiş yüz milyonlarca ham veriden daha değerli olan faydalı bilgiye erişmektir. Bu süreç ile iş kararlarını optimize etmek, her müşteriyle iletişimin değerini artırmak ve müşteri memnuniyetini sağlamak hedeflenmektedir. Böylece yapay zekâ desteği sayesinde bir banka CRM (Müşteri İlişkileri Yönetimi) uygulamasında rakiplerine karşı net bir avantaj elde edebilmektedir (Kasemsap, 2018). Günümüzde finansal kurumların geleneksel güvence anlayışını aşarak karar alma süreçlerini geliştirmeleri ve hizmetlerine yapay zekâyı dâhil etmeleri önem kazanmaktadır (Demirel & Eris, 2019).

Son yıllarda finans teknolojisi, düzenleme teknolojisi ve denetim teknolojisi finans sektöründe stratejik kavramlar olarak öne çıkmakta ve çeşitli şekillerde birbiriyle ilişkilendirilmektedir (Zeranski & Sancak, 2020). Bankacılıkta yüksek teknoloji ve yapay zekânın daha geniş kullanımının, banka müşterilerinin korunmasına katkı sağladığı; yenilikçiliği teşvik ederken aynı zamanda finansal istikrarı korumak isteyen düzenleyici ve denetleyiciler için yeni fırsatlar ve zorluklar ortaya çıkardığı görülmektedir (Kandemir, 2021).

Bankacılık sektöründe devam eden e-dijital dönüşüm sürecinde ve dijital bankacılık uygulamalarında sunulan hizmet üretim süreçlerinde, yapay zekâ tabanlı uygulamaların, web sitelerinin, çevrimiçi uygulamaların, sesli diyalog sistemlerinin ve sanal asistanların yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir (Akbaba & Gündoğdu, 2021). Bu bağlamda, özellikle Covid-19 pandemi döneminde bankalar tarafından ileriye taşınan e-dijital dönüşüm alanındaki gelişmelerin hızlanarak artacağı ifade edilebilir.

Bankacılık alanında yapay zekâ üzerine yapılan bazı çalışmalar şu şekilde özetlenebilir:

Ravi ve Pramodh (2008), İspanya ve Türkiye’de banka finansal başarısızlığını öngörmeye yönelik araştırmalarında yapay sinir ağları modelini kullanmışlardır. İspanya’da 66, Türkiye’de 40 banka üzerinde yürüttükleri çalışmanın sonucunda kurulan modeller arasında en yüksek başarı oranı İspanya için %96,6 ve Türkiye için %100 olarak gerçekleşmiştir.

Söyler ve Kızılkaya (2018) tarafından yapılan çalışmada yapay zekâ yöntemleri olarak YSA (Yapay Sinir Ağları) ve ANFIS (Uyarlanabilir Sinirsel Bulanık Çıkarım Sistemi) yöntemleri kullanılmış; bu modellerde kullanılacak bağımsız değişkenler belirlenmiştir. Logit ve probit modelleri ile anlamlı değişkenlerin seçilip YSA modellerine girdi olarak kullanılması sonucunda oldukça başarılı sonuçlar elde edilmiştir. Çalışmanın bulguları,

kriz sinyali veren ve Türkiye’de döviz krizi tetikleyen temel makroekonomik değişkenlerin reel efektif döviz kuru, faiz oranı ve ihracat birim değeri olduğunu göstermiştir.

ABD, Avrupa, Singapur, Afrika, Avustralya ve Hindistan gibi geniş bölgelerde yer alan 34 banka üzerinde araştırmalar yapan Medici Research, bu bankaların 27’sinin sohbet robotları, sanal asistanlar ve dijital danışmanlar gibi uygulamalarda yapay zekâ kullandığını belirlemiştir. Ayrıca 25 banka; operasyonel otomasyon, dolandırıcılık tespiti, gerçek zamanlı kimlik doğrulama ve akıllı borç yönetimi gibi alanlarda yapay zekâdan yararlanmaktadır (Fintech, 2018).

Ceran ve Bülbül (2019), yapay zekâ tabanlı uygulamaların yaygınlaşmasıyla birlikte, kötü kredi oluşumunun tespitinde yapay sinir ağlarının yararlı bir bilimsel yöntem olacağını ve işletmelerin finansal verilerini işleyerek daha başarılı çıktılar üretebileceğini ileri sürmüştür.

Bulut’a (2019) göre müşteriler, yaşam ve davranış alışkanlıklarına ilişkin pek çok veriyi farkında olmadan banka ile paylaşmaktadır. Milyonlarca bireysel ve kurumsal müşterisi olan bir banka, tüm müşterilerine ait milyarlarca veriye sahip olabilir. Bu veriler kullanılarak pazarın daha iyi analiz edilmesi, daha iyi müşteri segmentasyonu yapılması ve ürün/hizmetlerin doğru müşteri gruplarına daha az çabayla satılması amacıyla yapay zekâ tabanlı bir müşteri ilişkileri yönetimi uygulaması incelenmiştir. Çalışmada bilgisayar bilimlerinin veri madenciliği disiplininde yer alan algoritmalar kullanılarak özgün bir yapay destek modeli önerilmiştir.

Gümüş ve diğerleri (2020), 500 bankacı ile yürüttükleri araştırmada yapay zekânın kullanım biçiminin yaş, cinsiyet, meslek ve gelir dağılımı açısından farklılık gösterdiğini tespit etmiştir. Ankete katılan kişilerin konfor ve güvenilirlik algılarının yanı sıra yaş, gelir ve eğitim durumları analiz edilmiştir. Finans sektöründe yapay zekânın etkin kullanımının kullanıcılara büyük kolaylık sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Keskenler ve diğerleri (2021), kredi kartı dolandırıcılığının tespiti üzerine yaptıkları çalışmada, mevcut problemi yapay zekâ kullanarak çözmeye yönelik Çok Amaçlı Guguk Kuşu Arama (MOCS) adlı yeni bir sezgisel algoritma geliştirmiştir. Her biri 30’dan fazla özellikle tanımlanan 284.807 kredi kartı işleminden oluşan veri seti üzerinde test edilen bu yöntemin, finansal güvenliği hedefleyen testlerde %99,93 doğruluk oranı ve %95,60 kesinlik oranı elde ettiği; bu yöntemle bir işlemin “sahte” veya “gerçek” olarak sınıflandırılabilirdiği görülmüştür.

Öztürk ve Kula'nın (2021) araştırmasında, ankete katılan bankalar yapay zekâyı bir kolaylık unsuru olarak görmüştür. Araştırmanın sonucu, Medetoğlu ve Saldanlı (2018) ile Noonpakdee (2020)'nin bulgularıyla tutarlıdır. Ayrıca, Wheeler'ın (2020) çalışmasının sonuçlarına benzer şekilde, araştırmaya katılan banka yöneticileri yapay zekâyı finansal hizmetlerinde maliyet azaltıcı bir uygulama olarak değerlendirmiştir. Bu nedenle, bankacılık sektöründe yapay zekânın kullanımının artmasının, şube sayısının azalmasına ve gelecekte iş kayıplarına yol açacağı düşünülmektedir.

Finansal teknoloji şirketlerinin en önemli özelliklerinden biri, iflas riskini en aza indirmeleridir. BDDK'nın (Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu) 16 Mayıs 2022 tarihli günlük bültenine göre, takipteki kredilerin tutarı 161,607 milyar Türk lirasına ulaşmıştır. İnsanlar krediye büyük ilgi göstermektedir. Ancak geleneksel yöntemlerle kurumsal ve bireysel kredilerde etkili sonuçlara ulaşmak oldukça zordur; çünkü risk değerlendirmesi bireysel temelde yapılmaktadır. Fintech'in yeniliği, bu risk değerlendirmelerinin yapay zekâ tarafından yapılmasında yatmaktadır. Kredi başvurusunda bulunan kişinin risk durumunu, sektör konumunu, sektör risk seviyesini ve benzer bilgileri analiz eden çeşitli yazılımlar, bu verileri kullanarak başvuru sahibinin kredi risk skorunu hesaplamaktadır. Bu skora göre kredi sağlayan Fintech'ler, insan hatasını en aza indirerek kötü kredi miktarını azaltmayı hedeflemektedir (Bilgel & Aksoy, 2019).

Yapay zekâ kullanılarak örgütlerin müşterilerle etkileşim kurmak için farklı yeni yöntemler geliştirebileceği, onlara daha akıllı ürün ve hizmetler sunabileceği, süreçleri hızlandırabileceği ve örgütsel performansı artırabileceği ileri sürülmektedir (Marr & Ward, 2019; Yetiz vd., 2021). Bu bağlamda, bankacılık sektöründeki artan rekabet ortamında avantaj sağlamak amacıyla yapay zekâ kullanımının daha da artacağı söylenebilir.

Bahoo ve diğerleri (2024) finans ve yapay zekâ ile ilgili 1992-2021 yıllarında yayınlanan çok sayıda makaleyi incelemiş ve en fazla öne çıkan uygulamaların tahmin/öngörü sistemleri, sınıflandırma/erken uyarı sistemleri ve büyük veri analitiği olduğunu açıklamıştır. Ayrıca, seçilen makalelerin araştırma alanlarının em fazla hisse senedi piyasası, işlem modelleri, oynaklık tahmini, portföy yönetimi ve performans analizi olduğunu belirtmiştir.

Fahrezi (2024) finansal risk yönetiminde yapay zekânın rolü ile ilgili 2019–2025 yılları arasında yayımlanmış 131 makaleden ilgi ve kalite göz önüne alarak 20 makaleyi analiz etmiştir. Yapay zekanın finansal risk değerlendirmelerinin doğruluğunu, hızını ve uyarlanabilirliğini önemli ölçüde artırdığını belirtmiştir. Buna karşın, model şeffaflığının eksikliği ve çok hızlı biçimde gelişmekte olan piyasaların yeterince kapsanmaması gibi zorluklar

olduğunu açıklamıştır. Yapay zekanın bankacılık sektöründe başarısının içinde bulunduğu bağlama duyarlı ve disiplinler arası uygulamalara bağlı olduğunu ortaya koymuştur.

Polireddi (2024) finans kurumlarının müşterilerin paralarını daha etkili ve verimli yönetme isteklerini karşılamak için yapay zekâyı kullanabileceğini, bu teknolojilerin özellikle finansal risk yönetimi, alım-satım ve yatırım kararı alma süreçlerinin hızlandırılması ve iyileştirilmesine yardımcı olabileceğini belirtmektedir, Yapay zekâ sayesinde yöneticilerin rutin işlerden kurtulup, stratejik ve kritik görevlerine daha fazla zaman ayırabileceğini; sektörün bu teknolojilerden faydalanabileceğini ve müşteri memnuniyetinin daha hızlı yanıt verilmesiyle artırılabilceğini vurgulamıştır.

Ahmed ve diğerleri (2022) 2011–2021 yılları arasında finans alanında yapay zekâ literatürü ile ilgili 348 makale incelemiş, 2015 yılından sonra ilgili yayınlarda yükselen bir eğilimden bahsetmiştir. Yapay zekâ uygulamalarının iflas tahmini, hisse senedi fiyatı ve tarım ürünleri fiyatlarının öngörülmesinde kullanıldığını; legal olmayan para aklamayı engelleme ve büyük veri analitiğinin popüler konular arasında yer aldığını belirtmiştir.

Kalyani ve Gupta (2023), bankacılık sektöründe yapay zekâ alanında yapılan teknolojik yeniliklere ilişkin literatür taramasında 734 makaleyi incelemiştir. İnceleme sonucunda, yapay zekâ teknolojisinin en çok müşterilerle ilgili faaliyetlerde yoğunlaştığını (müşteri kazanımı, müşterileri elde tutma ve müşteri sadakatı) odaklandığı görülmüştür. Diğer konular ise otomatik kredi puanlama teknikleri, dolandırıcılık tespiti/önleme, iş gücü yönetimi ve kuyruk probleminin çözümü olduğu görülmektedir.

Fundira ve Mbohwa (2025) 2018–2024 yılları arasında yapay zekânın etik etkileri ile ilgili 25 makaleyi inceledikleri çalışmada, bankacılıkta yapay zekânın hızlı entegrasyonu, verimliliği artırırken kişiselleştirilmiş müşteri deneyimleri sunduğunu, veri gizliliği, algoritmik önyargı ve şeffaflık gibi etik sorunları ortaya çıkardığını belirtmiştir. Bankacılıkta yapay zekâ etik yönetişim, yapay zekâ uygulama alanları, müşteri odaklı yapay zekâ teknolojileri ve risk ile etik karar alma süreçleri gibi dört temel temayı ortaya koyduğunu belirtmiştir.

Hafez ve diğerleri (2025) dijital teknolojilerin yoğun kullanımı ile birlikte bankacılık sistemlerine ve müşterilerine yönelik sanal saldırılarının artışının, bu saldırılara karşı geliştirilmiş saldırı tespit ve önlem sistemlerine talep doğurduğunu belirtmiştir. Kredi kartı sahtekârlığını tespit amacıyla yapay zekâ algoritmalarını kullanan tekniklerin incelemesini yaptığı çalışmada, yapay zekâ entegrasyonlu yaklaşımların avantaj ve dezavantajlarını ortaya

çıkararak saldırıları tanıma konusundaki etkinliğini değerlendirilmiştir. Sonuç olarak en son sahtekârlık faaliyetlerine karşı uyan modellerin sürekli geliştirilmesi gerektiğini belirtmiştir.

1.2. Bankacılık Sektöründe Yapay Zekânın SWOT Analizi

Fintech'in güçlü gelişimi bankacılık sektörüne büyük katkı sağlamıştır. Operasyon ve yönetimin giderek daha dijital ve akıllı hâle gelmesi, pazarlamanın daha fazla senaryo odaklı ve öncelikli bir yapıya kavuşması ve hizmetlerin daha kişisel/özelleştirilmiş hâle gelmesi önemli gelişmeler arasındadır. Büyük veri, bulut bilişim, blokzincir ve yapay zekâ gibi yeni bilgi teknolojilerinin yoğun bir biçimde uygulanması, bankacılık sektörünün gelişimi için benzeri görülmemiş fırsatlar sunmuştur. Bunlar arasında özellikle yapay zekâ uygulamalarının yaygın kullanımının önemli avantajlar sağladığı görülmektedir.

Bu bağlamda, bankacılık sektöründe yapay zekâ uygulamalarının SWOT analiziyle bütüncül bir şekilde değerlendirilmesi gerektiği söylenebilir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki Tablo 1 geliştirilmiştir.

Tablo 1. Bankacılık Sektöründe Yapay Zekânın SWOT Analizi

Bankacılık Sektöründe Yapay Zekânın SWOT Analizi	
Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
Müşteri ihtiyaçlarını analiz ederek uygun ürünler sunma	Empati yeteneğinin sınırlı olması ve duygusal iletişim kuramama.
Müşteri hizmetleri çalışanlarının iş yükünü önemli ölçüde azaltma.	Bazı müşteriler için yapay zekâyı kullanma güçlüğü.
Operasyonel hataları azaltma ve daha etkili iş süreçlerini sağlama.	Samimi ve dostane ilişkilere alışkın bazı müşterilerde bankaya karşı iticilik oluşturma.
Çalışanların gözden kaçırabileceği verileri okuyabilme.	Teknoloji uzmanlığı ve teknik iş gücü eksikliği
Dolandırıcılık sürecini azaltma/önleme	Yapay zekâ yatırımlarının maliyetli olması.
Zaman ve mekân kavramını ortadan kaldırarak 7/24 dinamik çalışma.	Avrupa Birliği Yapay Zekâ Düzenlemeleri taslağına karşı yasal düzenleme eksikliği.
Bankanın fon akış analizini gerçek zamanlı takip etme	Güvenilir yapay zekâda etik ilkelere rağmen belirsiz durumlara karşı olasılık riski.
Çevrimiçi hesap oluşturma.	Modellerin şeffaf olmaması
Kredi puanlama (rating) modellerini geliştirme.	Örgüt kültürü ve insan kaynakları ile iş birliğinde uyum sorunlarına yol açma olasılığı

Operasyon ve veri işleme sistemleri ile entegre hareket edebilme.	Değişen müşteri ihtiyaçlarına ve yeniliklere adaptasyonun düşük olma ihtimali.
Fırsatlar	Tehditler
Rutin işlemleri hızlandırarak bankaların verimliliğini optimize etme.	Yeniliklere uyum sağlama becerilerinin eksikliği.
Çalışanların potansiyelini katma değer sağlayacak faaliyetlere yönlendirme fırsatı.	Ciddi hatalar durumunda, kaybolan verilerin kurtarılma ve geri yüklenme maliyeti.
Yenilikler sayesinde gelişen teknoloji ile maliyetleri düşürme.	Artan küresel rekabette haksız rekabete yol açma ihtimali.
E-devlet sistemleri ile entegre olabilme.	Yönetimsel sorunlara yol açma olasılığı.
Yeni bir değer sunmak için ürün performansını sürekli iyileştirme.	Daha az insan kaynağı ihtiyacı nedeniyle işsizlik sorunu.
Gelişen pazardan maksimum fayda sağlama.	Siber saldırı olasılığı.
Kişisel veri güvenliği ve kalite sertifikaları kapsamında daha iyi hizmet.	Büyük veride gizlilik ihlalleri ve manipülasyon ihtimali.
Kişisel risk profilini hesaplayabilme.	Kontrollden çıkma / kontrolsüzlük olasılığı.
Operasyonel ve insan kaynakları maliyetlerinde önemli düşüş.	İnsan kaynağında yetersizlik hissi ve motivasyon kaybı oluşturma
Geniş hizmet ağına sahip olma.	Olumsuz tutum sergileme ihtimali.

Bankacılık sektöründeki gelişmeler ışığında, yapay zekânın SWOT Analizi perspektifinden değerlendirilmesi amacıyla Tablo 1’de geliştirilen matris doğrultusunda güçlü yönler, zayıf yönler, fırsatlar ve tehditler ele alınmaya çalışılmıştır. Güçlü yönler ve fırsatlar avantajları; zayıf yönler ve tehditler ise dezavantajları temsil etmektedir. Bankacılık sektöründe yapay zekânın güçlü yönleri ve fırsatlarına odaklanılarak maksimum faydanın elde edilmeye çalışılması gerekirken, zayıf yönler ve tehditlerin etkilerinin azaltılmasına odaklanılması gerekmektedir.

Bankacılık sektöründe artan dijitalleşme ile birlikte, bankaların bölüm yapılarının ve iş modellerinin değiştiği gözlemlenmiştir. Yeni departmanların yapısıyla birlikte bazı birimler küçültülmüş, çalışan sayısı azalmış ve daha fazla müşteriye ulaşılmaya çalışılmıştır. Yapay zekâ ile geliştirilen lobi ATM’leri (Banka Otomatik Para Çekme Makinesi), yeni sektörün yanı sıra iş modellerindeki gişe ve operasyon birimlerinin yapacağı işleri yerine getirmektedir. Bu nedenle, gişe personeli, pazarlama, satış ve operasyon çalışanları yeterli yetkinliklere sahip değilse, yeni birim

açılmasına gerek duyulmaması nedeniyle işe alım ve kariyer ilerlemesinde zorluklar yaşanabilmektedir (Özçelik & Akçay, 2019). Bu bağlamda, banka çalışanlarının ve bankada çalışmayı düşünen bireylerin, proaktif yaklaşımlar ve yeni gelişmelere uygun eğitimlerle kendilerini geliştirerek istenen yetkinlikleri kazanmaya yönelik adımlar atmaları gerektiği söylenebilir.

2. Sonuç

Endüstri 4.0 ve Toplum 5.0 olgusunun dünyanın birçok alanındaki gelişmeleri hızlandırdığı bir dönemden geçmekteyiz. Yapay zekâ uygulamalarının yaygın gelişimi de buna önemli ölçüde katkı sağlamaktadır. Büyük miktarda veriyi yüksek hızda ve hatasız hesaplama kapasitesine sahip, gelişmiş algoritmalar kullanan yapay zekâ uygulamaları, bankacılık sektöründe de gün geçtikçe daha geniş kullanım alanları bulmaktadır.

Bankalarda, müşterilerin dijital kanalları yoğun şekilde kullanmasını sağlamak için sürekli çabalar gösterilmiş ve yapay zekâ destekli süreçler geliştirilmiştir. Bazen bir güvenlik görevlisinin dahi bulunmadığı, yapay zekâ destekli insansız şubelerde kabinler kaldırılmış ve dijital ekranlar geliştirilmiştir. Ayrıca, insan kaynakları yerine yapay zekânın kullanıldığı durumlarda bazı iş yükleri geliştirilen robotlar aracılığıyla yerine getirilmektedir. Örneğin, müşteri şikâyetleri ve sorunları, yapay zekâ ile geliştirilen sohbet robotları aracılığıyla ele alınmaktadır. Bankaların çağrı merkezleri de insan kaynakları yerine robotik kaynaklardan yararlanmaya yönelmektedir. Bankalar genel olarak operasyon, otomasyon, müşteri sorunlarının/şikâyetlerinin alınması ve çözülmesi, gerçek zamanlı kimlik doğrulama, dolandırıcılık tespiti, kara para aklama ile mücadele ve akıllı borç yönetimi gibi alanlarda yapay zekâdan faydalanmaktadır.

Yaşanan gelişmeler ışığında, bankacılık sektöründe yapay zekânın SWOT analizi perspektifinden değerlendirilmesi bu çalışmanın amacı olarak belirlenmiştir. Bu amaca ulaşmak için SWOT analizi kapsamında güçlü yönleri, zayıf yönleri, fırsatları ve tehditleri içeren bir matris oluşturulmaya çalışılmıştır. Böylece, bu alandaki mevcut boşluğun doldurulması hedeflenmiş olup, bu durum çalışmanın özgün yönünü oluşturmaktadır.

SWOT analizini gösteren detaylı matris incelendiğinde; güçlü yönler açısından temel noktalar arasında müşteri ihtiyaçlarını analiz ederek uygun bankacılık ürünlerini sunma, 7/24 hızlı ve hatasız hizmet sağlama, dolandırıcılık işlemlerinin önlenmesine yardımcı olma ve iş yükünü önemli ölçüde azaltma; fırsatlar açısından rutin işleri hızlandırarak bankanın verimliliğini optimize etme, çalışanların potansiyelini katma değer yaratacak faaliyetlere yönlendirme ve operasyonel ile insan kaynağı maliyetlerini

azaltma; zayıf yönler açısından iletişim kurabilmesine rağmen duygusal iletişim kuramama, bazı müşterilerin (özellikle yaşlı bireylerin) yapay zekâyı kullanamaması ve bu nedenle banka karşısında bir soğukluk oluşması; tehditler açısından ise güvenlik ve dolandırıcılık riskleri, siber saldırı olasılığı, daha az insan kaynağına ihtiyaç duyulması nedeniyle işsizlik problemi ve büyük verinin manipülasyonu ihtimali dikkat çeken unsurlar arasında sayılabilir.

Sonuç olarak, bankacılık sektöründe yapay zekânın SWOT analiziyle değerlendirilmesi sonucunda geliştirilen matrise göre, bankanın operasyonel rutin ve hata eğilimli işlemlerinin büyük bölümünün yapay zekâ ile yürütülmesi ve insan kaynağı maliyetinin azaltılarak daha verimli alanlarda kullanılmasının önü açılabilir. Bu bağlamda, banka yönetiminin bugünün ve geleceğin planlamasında, insan zekâsı ile yapay zekânın etkileşimli optimizasyonunu içeren hibrit bir modelle müşterilerine hizmet sunması, müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakatini sağlamasının sektörün öncelikli alanları arasında olması gerektiği söylenebilir.

Kaynakça

- Abbas, K., & Hafeez, M. (2021). Will artificial intelligence rejuvenate ıslamic finance? A version of world academia, *Hitit Theology Journal*, 20(3), 311-324 Doi: 10.14395/hid.931401.
- Ahmed, S., Alshater, M. M., El Ammari, A., & Hammami, H. (2022). Artificial intelligence and machine learning in finance: A bibliometric review. *Research in International Business and Finance*, 61, 101646. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2022.101646>
- Aguirre, S., &Rodriguez, A. (2017). 'Automation of a business process using robotic process automation (RPA): A case study'. *Applied Computer Sciences in Engineering*, 65-71.
- Akbaba, A. İ., & Gündoğdu, Ç. (2021). Bankacılık hizmetlerinde yapay zekâ kullanımı. *Journal of Academic Value Studies*, 7 (3), 298-315 Doi:10.29228/jav.51603.
- Bahoo, S., Cucculelli, M., Goga, X., Perano, M., & Sciascia, S. (2024). *Artificial intelligence in finance: A comprehensive review through bibliometric and content analysis*. SN Business & Economics, 4, 23. <https://doi.org/10.1007/s43546-023-00618-x>
- Bilgel, D., & Aksoy, B. (2019). Finansal teknoloji şirketleri ve geleceğin bankacılığı: Açık bankacılık. *European Journal of Science and Technology*, 17, 1097-1105. Doi: 10.31590/ejosat.646196.
- Bulut, F. (2019). Bankacılık sektöründe yeni özniteliklerle ve makine öğrenmesi yöntemleriyle müşteri ilişkileri yönetiminin zenginleştirilmesi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 16, 382-394. Doi: 10.31590/ejosat.520295.
- Ceran, M, & Bülbül, S. E. (2019). Bankacılık sektöründe sorunlu kredi oluşumunun tespitine bilimsel yaklaşım. *Journal of Research in Economics*, 3(1), 1-18. Doi: 10.24954/JORE.2019.25.
- Demirel, D., & Eris, V. (2019). Innovation and technological applications in the banking and financial services: Türkiye Is Bankası case. *PressAcademia Procedia (PAP)*, 9, 226-230. Doi: 10.17261/Pressacademia.2019.1096.
- Fahrezi, M. (2024). A systematic literature review: The use of artificial intelligence and machine learning in financial risk management and predictive analytics. *International Journal of Research and Applied Technology*, 4(1), 211–223. <https://ojs.unikom.ac.id/index.php/injuratech/article/download/16822/5209/58472>
- Fintech, (2018). Bankalar yapay zekayı ne için kullanıyor. Available from: <https://fintechistanbul.org/2018/05/02/bankalar-yapay-zekayi-ne-icin-kullaniyor/>. [Accessed: 26th May 2022].
- Fundira, M., & Mbohwa, C. (2025). AI ethics in banking services: A systematic and bibliometric review of regulatory and consumer perspectives.

- Discover Artificial Intelligence*, 5, Article 319. <https://doi.org/10.1007/s44163-025-00432-4>
- Gümüş, E., Medetoğlu, B., & Tutar, S. (2020). Finans ve bankacılık sisteminde yapay zekâ kullanımı: Kullanıcılar üzerine bir uygulama. *Journal of Bucak Faculty of Business*, 3 (1), 28-53. Available from: <https://www.bddk.org.tr/BultenGunluk>, [Accessed: 23th May 2022].
- Hafez, I. Y., Hafez, A. Y., Saleh, A., et al. (2025). A systematic review of AI-enhanced techniques in credit card fraud detection. *Journal of Big Data*, 12, Article 6. <https://doi.org/10.1186/s40537-024-01048-8>
- Kalyani, S., & Gupta, N. (2023). Is artificial intelligence and machine learning changing the ways of banking: A systematic literature review and meta analysis. *Discover Artificial Intelligence*, 3, Article 41. <https://doi.org/10.1007/s44163-023-00094-0>
- Kambur, E. (2022). Yapay zekâ çağında insan kaynakları yönetimi konusunda yazılmış Türkçe makaleler üzerine bir araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 48, 139-152. Doi: 10.30794/pausbed.872606.
- Kandemir, Ş. (2021). Bankacılık ve finansın denetiminde denetim teknolojisi (SupTech) ve yapay zekâ. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 59-81.
- Kasemsap, K. (2018). Facilitating Customer Relationship Management in Modern Business, In Encyclopedia of Information Science and Technology, Fourth Edition, *IGI Global*, 1594-1604.
- Keleş, A., Keleş, A., & Akçetin, E. (2017). Pazarlama alanında yapay zekâ kullanım potansiyeli ve akıllı karar destek sistemleri. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12(11), 109-124. Doi: 10.7827/TurkishStudies.12022.
- Keskenler, M. F., Dal, D., & Aydın, T. (2021). Yapay zekâ destekli ÇOKS yöntemi ile kredi kartı sahtekarlığının tespiti, *El-Cezerî Journal of Science and Engineering*, 8(2), 1007-1023, Doi: 10.31202/ecjse.908260.
- Marr, B., & Ward, M. (2019). ‘*Artificial Intelligence in Practice: How 50 Successful Companies Used AI and Machine Learning to Solve Problems*’, Wiley, West Sussex.
- Medetoğlu, B., & Saldanlı, A. (2018). Finans sektöründe yapay zekâ kullanımı ve etkileri. II. Uluslararası Ekonomi, Finans ve Ekonometri Öğrenci Sempozyumu, İstanbul, Türkiye, 28-42.
- Noonpakdee, W. (2020). ‘The Adoption of artificial intelligence for financial investment service. International Conference on Advanced Communications Technology (ICACT)’, *Phoenix Park, Korea (South)*, 396-400. Doi: 10.23919/ICACT48636.2020.9061412.

- Özçelik, M., & Akçay, V. H. (2019). Bankacılık sektöründe dijitalleşmenin kariyer platosu ile ilişkisi, *The Journal of Turk & Islam World Social Studies*, 6(22), 150-163.
- Öztürk, R., & Kula, V. (2021). 'A General profile of artificial intelligence adoption in banking sector: a survey of banks in afyonkarahisar province of Turkey', *Journal of Corporate Governance, Insurance, and Risk Management (JCGIRM)*, 8(2), 146-157. Doi: 10.51410/jcgirm.8.2.10.
- Polireddi, N. S. A. (2024). An effective role of artificial intelligence and machine learning in banking sector. *Measurement: Sensors*, 33, Article 101135. <https://doi.org/10.1016/j.measen.2024.101135>
- Ravi, V., & Pramodh, C. (2008). Threshold accepting trained principal component neural network and feature subset selection: Application to bankrupt prediction in banks. *Applied Soft Computing*, 8(4), 1539-1548.
- Russell, S. J., & Norvig, P. (2010). *Artificial Intelligence: A Modern Approach*. Hong Kong: Pearson Education Limited.
- Serçemeli, M. (2018). Muhasebe ve denetim mesleklerinin dijital dönüşümünde yapay zekâ. *Turkish Studies Economics, Finance and Politics*, 13(30), 369-386, Doi: 10.7827/TurkishStudies.14373.
- Simon, H. A. (1958). *Rational and the Structure of the Environment*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts.
- Söyler, H., & Kızılkaya, O. (2018). Para krizlerinin yapay zeka yöntemleri ile tahmini: Türkiye örneği. *UIİİD-IJEAS* (18. EYİ Özel Sayısı), 649-666.
- Şendoğdu, A. A. (2020). Endüstri 4.0 devriminde robotik kaynaklar yönetimi bağlamında insan kaynakları yönetiminde yeni açılımların kaçınılmazlığı. *Journal of Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(1), 141-161.
- Turing, A. M. (1950). Computing machinery and intelligence. *Mind*, 59(236), 433-460.
- Wheeler, D. (2020). Co-opting artificial intelligence as an opportunity for financial service professionals. *Journal of Financial Service Professionals*, 74(1), 66-72.
- Wilson, H. J., & Daugherty, P. R. (2018). İşbirliğine dayalı zeka: inanlar ve yapay zeka güçlerini birleştiriyor, *Harvard Business Review Türkiye*, July.
- Yetiz, E., Turan, Y., & Canpolat, İ. (2020). Bankacılık sektöründe robotik süreç otomasyonu ve verimlilik ilişkisi: Bir banka örneği. *Journal of Productivity*, 2, 65-80.
- Zeng, H. (2020). Adaptability of artificial intelligence in human resources management in this Era', *International Journal of Science*, 7(1), 271-276.
- Zeranski, S., & Sancak İ. E. (2020). Digitalisation of financial supervision with supervisory technology. *Journal of International Banking Law & Regulation*, 8, 309-329.

Minimal Devlet Teorisi: Devlet Haklılaştırılabilir mi?

Esra Pekmez¹

Özet

Çağdaş liberal siyaset felsefesinin önde gelen isimlerinden Robert Nozick, *Anarşi, Devlet ve Ütopya* adlı eserinde geliştirdiği minimal devlet teorisiyle, devletin ahlaki meşruiyetini hak temelli bir çerçevede yeniden kurmayı amaçlar. Nozick'e göre ahlaken meşru bir devlet, “hiçbir bireyin hakkını ihlal etmeyen bir süreç” sonucunda, doğal hakların korunması aracılığıyla ortaya çıkabilir. Bu çalışmanın temel sorusu, Nozick’in “ahlaken meşru tek devletin minimal devlet olduğu” yönündeki savının, bireyci anarşizmin devlete yönelttiği itirazları ne ölçüde çürüttüğüdür.

Çalışma, Nozick’in doğa durumu, görünmez el ve tazminat ilkesi gibi açıklayıcı kavramlarını merkeze alarak, anarşizm ile liberteryenizm arasındaki meşruiyet tartışmasını derinlemesine ele alır. Nozick’in devletin ortaya çıkışını “doğa durumundan” hareketle ve herhangi bir hak ihlaline başvurmaksızın açıklama girişimi, anarşist argümanlara karşı özgün bir yanıt oluşturur. Bununla birlikte, bu yaklaşımın “tazminat ilkesi” ve “beleşçilik problemi” gibi kavramsal açmazlar taşıdığı yönündeki eleştiriler, Nozick’in meşruiyet iddiasını tartışmalı kılar. Sonuç olarak çalışma, Nozick’in minimal devlet teorisinin hem liberteryen düşünce içindeki konumunu hem de ahlaki meşruiyet bakımından taşıdığı sınırlılıkları karşılaştırmalı bir biçimde ortaya koymaktadır.

GİRİŞ

Devleti meşrulaştırma projesi, 17. ve 18. yüzyılın önde gelen sözleşme teorisyenleri -Kant (1996), Hobbes (1996) ve Locke (1988)- tarafından sahiplenilmiş ve bazı düşünce geleneklerince siyaset felsefesinin “temel uğraşı ve görevi” olarak değerlendirilmiştir (Simmons, 1999: 740).

1 Ph.D.(c), Istanbul University, Institute of Social Sciences, Türkiye; esrapekmez@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-2221-1496>

Robert Nozick'e göre de siyaset felsefesinin temel sorusu, "devlet olmalı mı, olmamalı mı?" sorusudur. Nozick, "Neden anarşi değil?" diye sorarak tartışmayı başlatır ve şöyle devam eder: "Eğer anarşiden daha üstün ya da tercih edilebilir bir devlet biçimi varsa bu onun meşruluğunu temellendirir. Devletin meşruiyetine ilişkin bu tartışma, liberteryen düşünce içindeki en önemli ayrımın da kaynağını oluşturur. Liberteryenler arasında bir yanda devleti "gereksiz bir kötülük" olarak görüp onun hiçbir koşulda ahlaken meşru olamayacağını savunan bireyci anarşistler (Friedman, 1978; Molinari, 2009; Rothbard, 1982; Spooner, 1996), diğer yanda ise devleti "gerekli bir kötülük" olarak nitelendirip ona yalnızca minimal roller atfeden minarşistler (Nozick, 1974; Rand, 1996) yer alır. Bu iki yaklaşım arasındaki temel ayrım noktası, devletin meşruiyetidir.

Robert Nozick'in 1974 yılında yayımlanan ve çağdaş siyaset felsefesinde büyük yankı uyandıran *Anarchy, State, and Utopia* adlı eseri, iki temel eksen üzerine kuruludur. Bunlardan ilki, John Rawls'un *A Theory of Justice* (1971) adlı çalışmasında geliştirdiği "hakkaniyet olarak adalet" teorisine yönelttiği eleştiridir. Nozick, Rawls'un dağıtıcı adalet biçimlerine dayanan ve bireylerin doğal haklarını ihlal eden devlet modelini reddederek, buna karşı *yetkisel (hak ediş) adalet teorisini* ortaya koyar. İkinci eksen ise, anarşist düşünceye karşı ahlaken meşru bir minimal devlet savunusudur.

Eserin girişinde yer alan ifade - "Bireylerin hakları vardır ve hiç kimsenin onlara yapamayacağı şeyler vardır" (Nozick, 1974, s. ix) -Nozick'in liberteryen konumunu daha en başında açıkça ortaya koyar. Bu noktadan itibaren Nozick'in tüm argümanları, bireyin ihlal edilemez haklarına dayanmaktadır. Her ne kadar Nozick'in çalışması liberteryen temellerinin yetersizliği nedeniyle eleştirilmiş olsa da (Litan, 1977, s. 232; Wolff, 1991), bireyin dokunulmaz hakları onun için ahlaki meşruiyetin önkoşulunu oluşturur. Nozick'e göre ahlaki olarak meşru tek devlet biçimi, bireylerin bu haklarına dayanarak oluşan minimal devlettir.

Nozick'in minimal devlet anlayışı, devleti, yalnızca "zora, hırsızlığa, hileye karşı koruma ve sözleşmelerin uygulanmasını sağlama" gibi sınırlı işlevlerle yükümlü kılar. Bu sınırın ötesine geçen, yani "daha kapsamlı" her devlet biçimi, bireylerin "bir şey yapmaya zorlanmama hakkını" ihlal edeceğinden dolayı ahlaki meşruiyetini yitirir (Nozick, 1974, s. 26-33). Nozick'in amacı, ahlaken meşru tek devlet biçimi olarak gördüğü minimal devletin, doğa durumundan başlayarak nasıl ortaya çıkabileceğini açıklamaktır. Bu süreçte Nozick, anarşistlerin öne sürdüğü "devletsiz düzenin mümkünlüğü" iddiasını ciddiye alır, ancak "görünmez el" mekanizması aracılığıyla, bireylerin gönüllü

etkileşimlerinden adım adım ultra-minimal devlet ve nihayetinde minimal devlet formuna geçişi betimler (Nozick, 1974, s. 118–135).

Bu çalışmada, Nozick'in minimal devlet teorisi, devleti ahlaken meşrulaştırma çabasında gerçekten başarılı olup olmadığı sorusu çerçevesinde incelenecektir. Eleştirel değerlendirme, özellikle liberteryen düşünce içindeki içsel tartışmalara —bireyci anarşizm ve minarşizm arasındaki meşruiyet ayrımına— odaklanmaktadır.

1. Açıklayıcı Araçlar: Doğa Durumu ve Görünmez El

Nozick, devletin olmadığı bir durumdan devletin nasıl ortaya çıkabileceğini göstermek üzere doğa durumu ve görünmez el açıklamalarına başvurur. Klasik liberal düşüncenin en temel varsayımlarından doğa durumu, genellikle sözleşmecî düşünce içindeki düşünürler tarafından, farklı şekillerde kavramsallaştırılmakta ve tasvir edilmektedir. Nozick'in doğa durumu varsayımı, büyük ölçüde John Locke ile benzeşmekte ancak, doğa durumundan nasıl çıkılacağı konusunda farklılaşmaktadır. Öncelikle Locke'un doğa durumu tasviri (Locke, 1988) “herkesin her şeyi yapma hakkına sahip olması” anlamına gelmeyen bir “tam özgürlük halidir”. Bu düzende herkesin her şeyi yapma hakkını kısıtlayan şey, herhangi bir devlet otoritesi veya yazılı kurallar sistemi değil, insanların davranışlarını kontrol etme işlevi gören doğa yasasıdır. Doğa yasası olarak akıl, kimsenin kimseye doğal haklar olan yaşam, sağlık, mülkiyet ve özgürlükle ilgili zarar vermemesini emreder. Ancak, bazı kişilerin doğa durumunun temeli olan aklın buyruğundan uzaklaşarak, doğa yasasını ihlal etmesi sonucunda, suç ve suçun cezalandırılması problemleri ortaya çıkar. Akla uygun olmayan davranış sonucunda zarar gören kişi, bu zararın giderilmesini isterken ihlalcî, doğa yasasına uygun bir ölçülülükte cezalandırılmalıdır. Ancak bu noktada, hakları ihlal edilen kişinin, ölçülü davranmayarak kin ve nefret duygularıyla hareket etmesi beklenir ve zamanla bu durumlar özgürlük hali, doğa durumunu bir savaşa dönüştürür. Nihayetinde, doğal hakları sürekli tehlike altında olan insanlar, doğa durumuna son vererek sözleşme vasıtasıyla devleti kurarlar.

Nozick, Locke'çu doğa durumunu devletin olmadığı bir durumdan devletin nasıl ortaya çıkabileceğini göstermek üzere kullanır. Minimal devlet, doğa durumundan çıkar ama burada siyaset felsefesinin önemli bir parçası olan “doğa durumu” kavramı; ahlaki olarak meşru bir devletin nasıl ortaya çıktığını göstermek üzere kullanılan bir açıklayıcı araçtır, “gerçekte hiçbir devlet bu şekilde ortaya çıkmamış olsa bile” (Nozick, 1974: 7). Nozick bu noktada, kitabın giriş cümlesine atıf yaparak “güçlü bir bireysel haklar

formülasyonu” başlayan birinin, “bir bölgede tekel olarak varlık gösteren gücün bireysel hakları ihlal edeceği” şeklindeki anarşist argümanın önemini vurgular. Ancak bu iddiaya karşı anarşiden, yani Locke’çu doğa durumundan ahlaki olarak hiçbir yanlışa düşmeyen bir süreçle, devletin ortaya çıkabileceği iddiasını ileri sürer (Nozick, 1974:). Nozick’in anarşist düşüncenin argümanlarına bu ciddiyetle yaklaşması, onu liberteryen düşünce içinde benzersiz bir konuma yerleştirir. Çünkü onun amacı, anarşist savı yalnızca reddetmek değil, aynı zamanda onu yeniden değerlendirmek ve ahlaki sınırları içinde devletin meşruiyetini yeniden kurmaktır (Barnett, 1977, s. 15; Younkins, 2002).

Anarşist savı dikkate alan Nozick’in meşru bir devlet portresi çizme çabası, öncelikle anarşistlerin devlete karşı çıkış noktasını irdelemesini zorunlu kılar. Nozick, anarşistlerin devlete karşı olmasının 2 temel nedenini şu şekilde açıklar: 1) devlet, gücü tekelleştirir ve bu tekeli ihlal edenleri cezalandırır; 2) Bazı kişilerin diğerlerinin korunmasını finanse etmesini isteyerek, egemenlik alanı içindeki herkese koruma sağlayarak, doğal haklar biçimindeki “yan kısıtlamaları”² ihlal eder, bu nedenle ahlaksızdır (Nozick, 1974). Nozick, bu iddialara karşı meşru bir devlet olabileceğini gösterebilmek için iki temel açıklayıcıyla hareket eder: Doğa durumu ve görünmez el.

Hiçkimsenin haklarını ihlal etmeden, görünmez bir el süreciyle, özerk bireylerin güvenlik ve haklarının korunmasıyla ilgili kararlarını içerecek şekilde nasıl bir devletin ortaya çıkabileceğini göstermeye çalışan Nozick’in minimal devlet teorisi, başlangıç noktasını Locke’çu bir doğa durumu olarak belirler (Bruner, 2020: 2). Nozick’in doğa durumu açıklaması büyük ölçüde Locke’dan esinlenmiş olsa da doğa durumundaki olumsuzluklar ile bu olumsuzluklarla nasıl başa çıkılacağı konusunda Locke’tan ayrılır (Bruner, 2020). Bu ayrılış Nozick’i doğa durumundan yola çıkan yeni bir toplumsal sözleşme teorisinden uzaklaştıran yerdir (Lesnoff, 1999). Bu anlamda Nozick’in doğa durumu kavrayışı Locke’çu geleneğe yakın olsa da, Nozick için bu açıklayıcı araç, devletin kuruluşundan önceki ana adım değildir.

2. Koruyucu Acenteler

Doğa durumundaki olumsuzluklarla nasıl baş edilebileceği sorusuna karşı Nozick’in ileri sürdüğü model, zamanla anarşizm evresinden anarko-kapitalist modele geçiş yapar. Doğa durumundaki olumsuzluklara karşı, bireyler bir

2 Yan kısıtlama (side constraint) kavramı; bireylerin amaçlarının peşinden gitmesine ilişkin ahlaki kısıtlamayı ifade eder. Hiç kimse başkasının hakkını ihlal edecek bir şey yapamaz. Bir hakkın kullanılmasına mutlak bir müdahale etmeme hakkı öngörür. Nozick, Anarşi, Devlet ve Ütopya’da haklara yan kısıtlamalar olarak bakmayı önerir. “Diğerlerinin hakkı, senin eyleminin sınırlarını belirler” (Nozick, 1974: 29)

araya gelerek, gönüllü anlaşmalar, uzlaşya varma gibi yollarla sorunları çözebilme olasılıklarını değerlendirirler. Bunun sonucunda ortaya, içindeki her bir kişinin hakkının koruma ve hak mütecavizlerinin cezalandırılması için birlikte hareket edecek “karşılıklı koruma cemiyetleri” çıkar (Wolff, 1981: 8). Bu dönemde birliğin tüm üyeleri diğerlerinin haklarını savunmak üzere bir çağrı mesafesinde olacaktır (Saluhiddin, 2018: 2).

Ancak, Nozick bu aşamada bazı sorunların çıkacağını öngörür. Öncelikle karşılıklı koruma cemiyetlerinin çalışma prensibi gereği kişiler sürekli olarak olası bir çağrıya hazır olmak durumundadır, kimin ne zaman, hangi hizmeti sağlayacağını belirlenmesi güçtür. İkinci olarak; grubun herhangi bir üyesi haklarının ihlal edildiği iddiasıyla ortaya çıkabilir ancak bu gerçeği yansıtmayabilir. Aynı zamanda aynı cemiyetin üyesi olan kişiler arasında anlaşmazlık çıkması bir başka sorun olacaktır (Nozick, 1974: 13-14). Bu sorunların sonucunda, zaman içinde, farklı ölçeklerde değişen koruma hizmetlerini fiyatlandırarak satan koruyucu “acenteler” ortaya çıkacaktır.

Koruyucu acentelerin aynı coğrafyada farklı şekilde derecelendirilmiş koruma hizmetlerini farklı fiyatlandırmalarla satmaları anarko-kapitalist toplum aşamasına tekabül eder. Ancak bu sürecin içinde de sorunlar çıkması kaçınılmaz olacaktır. Farklı acentelerin müşterileri arasında anlaşmazlık çıkması durumunda, bir acente kendi müşterisinin hakkının ihlal edildiğini ileri sürerken diğeri onu tazminata mahkum etmek isterse ne olacaktır? Nozick (1974: 15) bu durumda ortaya çıkabilecek olası üç senaryoyu değerlendirir: 1) İki acente sürekli olarak savaşır ve bir tanesi güç üstünlüğüne dayanarak sürekli kazanır. Bu durumda kaybeden acentenin müşterileri bu süreçte kötü korundukları için, kazanan acentenin korumasına geçerler; 2) İki acente de güçlerini belirli bir coğrafi alanda yoğunlaştırır, kendi alanlarının yakınında yapılan savaşları kazanırlar. Bu durumda hizmet aldığı acentenin alanında yaşamayan insanlar, ya acentelerini değiştirirler ya da üye oldukları acentenin coğrafi alanına taşınırlar; 3) İki acente sık sık savaşır ve eşit ya da yakın oranlarda kazanır ve kaybederler. Bir süre sonra acenteler, kimsenin kazanmadığı bu savaş sürdürmenin çok maliyetli olduğunu fark ederek, farklı kararlara vardıkları davalarda sorunu barışçıl biçimde çözebilmenin yollarını ararlar. Böylece kendi kararları farklılık gösterdiğinde başvurabilecekleri bir üçüncü yargıç veya mahkeme kurmayı kabul edebilir ya da hangi kurumun hangi koşullarda yargı yetkisine sahip olabileceğini belirten ortak bir kurallar sistemi üzerinde anlaşabilirler. Bu da temyiz mahkemeleri ve üzerinde anlaşmış kurallar sisteminin ortaya çıkmasını sağlar. Nozick bu durumu farklı kurumların faaliyet göstermesine rağmen tek bir federal yargı sisteminin oluşması biçiminde açıklar (Childs, 1977: 24-25; Nozick, 1974).

Nozick'ın bu üçlü senaryosunun ikisinin kurumlar arasındaki fiziksel savaşa dayanması, her bir acentenin saldırgan olmayacağına ilişkin varsayımınla çelişirken, ekonomik olarak koruyucu birimlerin böyle bir savaşa girmesini beklemek mantıklı olmayacaktır. Üçüncü senaryoda var olan temyiz sisteminin ise hizmetlerin sunulduğu aşamada, daha önce ortaya çıkmamış olduğunu varsaymak için herhangi bir neden yoktur. Hatta aksine özel bir kurumun müşterilerine sunacağı hizmetin hayati parçası uyumsuzlukların çözümü için öngörülmüş böyle bir sistemin varlığıdır (Rothbard, 1977: 46).

Aynı zamanda acenteler arasındaki çatışmaların şiddetli bir savaşa dönüştüğü senaryo nedeniyle koruma hizmeti sağlamak çok maliyetli hale gelecektir (Bruner, 2020). Childs'a (Childs, 1977: 25- 26) göre , Nozick'ın "rekabet eden koruyucu acenteler bir arada var olamaz" fikrinden hareketle ileri sürdüğü olası senaryolar, kurumlar arası şiddetli çatışmayı "norm" olarak ele aldığı için zayıftır. Nitekim bu senaryolar ortaya çıktığında, şiddet içerecek eylemlere girişmekten ziyade, anlaşmazlıkları çözecek bir araç geliştirmek, ekonomik olarak daha olası görünmektedir. Toplumda koruma hizmetlerinin farklı alanlarını tatmin etmek üzere sonsuz çeşitlilikte kurumlar gelişebilir. Örneğin, bazıları sözleşme ihlalleri, bazıları sokak güvenliği gibi farklı alanlarda uzmanlaşabilir. Tek bir kurumun bir alana hakim olacağının kaçınılmaz olduğunu düşünmek için bir neden yoktur.

Temyiz ve hukuk sisteminden hareketle farklı kurumların tek bir yargı sistemine bağlı kalacağı federal bir yargı sistemi ortaya çıkacağını ileri sürmek oldukça geçersiz görünmektedir. Aksine beklenen, zorunlu bir biçimde yargı sisteminin parçası olarak görülemeyecek, binlerce temyiz hakimi veya hakem olabilir. Anlaşmazlıkları çözmek üzere bir Yüksek Mahkeme kurulması şart değildir, zaten anlaşmazlıklar iki tarafı kapsayacağı için üçüncü tarafı oluşturan herhangi bir hakem veya temyiz hâkimi yeterli olacaktır (Rothbard, 1977: 47). Burada Nozick'ın bir hukuk sisteminin ortaya çıkacağını işaret etmek üzere metaforik federal yargı sistemi ifadesini kullanması totolojiktir (Childs, 1977: 25- 26). Childs (1977: 25- 26) birbirinden önemli ölçüde farklılaşan iki hukuk sistemi arasındaki ayrımı netleştirmenin Nozick'ın olası senaryolarında neden yanlış bir ifade kullandığını gösterebileceğini ileri sürer. "Piyasa hukuk sistemi", piyasada ekonomisinin süreçlerinden neşet eden bir kurallar ve uygulama prosedürleri taşır; pazarlık, rekabet gibi kavramlarla şekillenen, Hayekçi anlamda bir "kendiliğinden" hukuk sistemidir. "Devlet hukuk sistemi" ise, siyasal prosedürler neticesinde, devlet aygıtının tasarlayıp topluma "zor" ile dayattığı bir kural ve uygulama prosedürleri sistemidir. Piyasa hukuk sisteminin geçerli olduğu bir toplumda sistemin tasarlanması, bir takım düzenlemeler yapılmasını gerektirecek çatışmalar yaşayan bağımsız ajanların eylemleriyle gerçekleşir. Böylece ortaya çıkan sistem de geleneksel

anlamda “federal sistem” olarak adlandırılmaz. Bireysel anlaşmazlıklar için alınan ad hoc kararlar, üzerinde anlaşılan prosedürler veya arabuluculardan oluşan bir sistem bulunmaktadır.

3. Ultra Minimal Devlet

Nozick’in senaryosuna geri dönüldüğünde, anarko-kapitalist toplumda bir arada var olan acenteler içinden bir acentenin, savaş neticesinde “ana koruyucu acente” haline gelmesi beklenir. Bu noktada öncelikle “ana koruyucu acente” olan ultra minimal devletin, bir devlet olup olmadığı sorusunu açmak gerekmektedir. Koruyucu acentelerin devletle eş olmamasının 2 temel sebebi bulunmaktadır: “1) bazı kişilerin kendi haklarını kullanmalarına izin verir; 2) kendi alanındaki herkese koruma sağlamaz”. Buradaki tanım Weberyen geleneği hatırlatmakta, devlet olmanın ana koşulunu tekelle özdeşleştirmektedir. Ancak Nozick; fiilen tekel olma sağlanmadan da devlet olunabileceğini ileri sürerek bu tek koşulu yetersiz bulmaktadır. Nozick’in bu yetersizliği aşmaya yönelik girişimi sonucunda iki devlet olma koşulu ileri sürmektedir. “1) Verili bir teritoryal bölgede de facto güç tekeli; 2) bu bölgede yer alan herkese koruma sağlanması” (Buchanan, 1975; Nozick, 1974: 23- 24). Bu durumda ana koruyucu acentenin karşılık geldiği ultra minimal devlet, de facto bir güç tekeli elinde tutma koşulunu sağlarken, devlet olmanın ikinci koşulu olan “evrensel korumayı” karşılayamamaktadır. Nozick, ana koruyucu acentenin karşılık geldiği ultra minimal devleti, “devlet benzeri entite” (Nozick, 1974: 118) olarak adlandırmaktadır.

Ultra-minimal devletten, minimal devlete geçiş aşamasının da gerçekleşmesi için Nozick görünmez el açıklamasına başvurur. Nozick görünmez eli “her birey yalnızca kendi kazancının peşinde koşar ve bunu yaparken görünmez bir el tarafından, başlangıçtaki niyetinin parçası olmayan bir amacı da ilerletmeye yönlendirilir” (Nozick, 1974: 18) şeklinde tanımlamaktadır. Nozick’in kavramsallaştırmasını Locke’çu doğa durumu açıklamasından ayıran en temel fark, doğa durumundan sonra hemen devletin geldiğini ileri sürmek yerine, görünmez el vasıtasıyla gelişen devletin ortaya çıkış sürecini ortaya koymasıdır. Bu hamle ile Nozick’in yeni bir sözleşme teorisini olmaktan kurtulduğu da ileri sürülürken (Lesnoff, 1999) aynı zamanda Nozick’in minimal devlet kuramı; Locke’çu koruma işleviyle sınırlanmış sözleşmecî devletin görünmez el versiyonu olarak da değerlendirilmektedir (Rothbard, 1977: 45).

Görünmez-el açıklaması da tıpkı doğa durumu gibi açıklayıcı bir amaca hizmet etmektedir. Özel koruyucu cemiyetler sistemi ve anarko-kapitalist düzenden ultra minimal devlete geçişin, kimsenin hakkını ihlal etmeyen bir

görünmez el süreciyle gelişeceği ileri sürülürken; ultra minimal devletten minimal devlete geçiş ise “ahlaki olarak zorunlu” olacaktır (Nozick, 2001: 52). Holmes (Holmes, 1981: 248); koruyucu cemiyetlerden, ana bir koruma acentesinin çıkmasıyla sırasıyla ultra-minimal ve ahlaki olarak meşru olan minimal devlet aşamalarına geçişi öngören bir sürecin doğa durumundan gelişeceğini varsaymanın makul olup olmadığını ikinci olarak da olması durumunda bunun öneminin ne olacağını tartışır. Nozick için ikinci sorunun cevabı önemlidir, nitekim ahlaki açıdan meşru bir devlet bu yolla mümkün olacaktır.

4. Tazminat İlkesi ve Minimal Devlet

Minimal devlete geçişin neden ahlaki olarak zorunlu olduğunu göstermek üzere Nozick; “bağımsızlar” olarak adlandırdığı hipotetik gruba başvurur. Bağımsız kişiler (tek bir kişi de olabilir) bireysel veya kolektif olarak, acentenin müşterileri de dahil olmak üzere herkese karşı kendi haklarını uygular. Nozick, tarihte yerli Amerikalıların topraklarından sürülmediği bir senaryoda bu durumun gerçekleşebileceğini ileri sürerken; Locke’a başvurarak, hiç kimsenin de bir sivil topluma girmeye zorlanamayacağını, kişilerin doğa durumundaki özgürlüklerinde kalabileceklerini ekler (1988: 54- 55). Peki, bağımsızlara karşı acente ve müşterilerin tavrı nasıl olacaktır?

Öncelikle, başat acente müşterilerinin kendilerini bağımsızlardan izole etmesi, mülklerine girmelerini yasaklamaları gibi olasılıkları değerlendiren Nozick, bu çabadan belirli ilkeler formüle ederek çıkar. Kendi kendine bir adalet prosedürü uygulayan bu kişiler “risk” empoze etmektedir. Bu risk ilkesine dayanarak da ana koruyucu cemiyet, kendi müşterilerini zararlı, adaletsiz veya önceden belirlenmemiş prosedürlerden korumak üzere bağımsızların kendilerini koruma hakkını yasaklayabilecektir. Ancak Nozick, bu şekilde kendilerini koruma hakkından yoksun bırakılan bağımsızların dezavantajlı duruma düşürüldüklerini ileri sürerek yeni bir ilke önermektedir: Tazminat İlkesi

Tazminat ilkesi gereği olarak bağımsızların zararını tazmin etmek üzere; herhangi bir ödeme almaksızın koruma hizmetinin sağlanır. Bu ücretsiz genişleme, koruma hizmeti almak yerine kendini koruma hakkını kullanmayı tercih edenlere, piyasadan dışlanmış acente sahipleri ile müşterilerine uygulanır. Burada başat koruyucu acentenin sahip olduğu güç, onu de facto olarak bir hakkı uygulayan tek mercii durumuna getirdiği için, acente, kendi müşterilerine risk empoze eden faaliyetleri yasaklama hakkını da bunun dezavantajlarını tazmin etmek suretiyle kendine barındırır ve bu da ahlaki olarak meşrudur.

Nozick tazminat ilkesini tasarlarlarken, bunun ödeme gücüyle ilgili boyutlarını bir tarafa bırakarak, yaratılan dezavantaj için aynı veya nakdi ödeme yapılması gerektiği sonucuna varır. Ancak bu zamana kadar görünmez el sürecinde aktif olan kişisel çıkar, minimal devlete geçiş aşamasında yerini, bir ahlaki motivasyona bırakır. Ultra minimal devlet, ancak güç tekelinin bağımsızlara dayattığı dezavantajı telafi etme arzusuyla kendisini ahlaki olana yani minimal devlete dönüştürebilir. Sürecin bu son aşaması için gerekli adım, ahlaki olarak izin verilemez bir duruma dayanır. Çünkü güç tekeline dayalı olarak oluşmuş dezavantaj, ahlaki olarak yanlıştır. Nozick'in iddiası minimal devletin ahlaki olarak kimsenin hakkını ihlal etmeyen bir süreçle ortaya çıkacağıyken, sürecin parçası olan ultra minimal devletin ayırt edici özelliği, tazmin etmeden tekel kurma yoluyla, süreç içinde ahlaki gerekçesi olmayan bir aşamanın yer aldığını gösterir (Holmes, 1981: 250).

Nozick'de henüz doğa durumunda kendi haklarını kullanmaya, kendini savunmaya, cezalandırma ve tazminat talep etmeye yetkili olan kişi, bu hakkı arkadaşlarına, akrabalarına veya koruma konusunda uzmanlaşmış bir cemiyete “devredebilir”. Bu şekilde gerçekleşen bir hak devri işlemi sonucunda, koruyucu cemiyetin hakları da üyelerinin ona devrettiğinin toplamından fazla olmayacaktır. Nozick'in bu noktaya kadarki senaryosuna anarşistlerin bir tepkisi olmayacağını düşündüğünü ileri süren Barnett'a (1977: 15) göre öncelikle Nozick'in “hak” kavramını nasıl tanımladığını açmak gerekmektedir. Nozick'e göre haklar, bir bireyin etrafındaki ahlaki alanı çevreleyen bir çeşit sınırı ifade etmektedir. Bu doğrultuda hakları ihlal edilen dezavantajlılara “tazminat ilkesi” dayatılarak, haklarının ihlal edilmeyeceği gibi hatalı bir sonuca ulaşılmaktadır.

Nozick'in başkalarına risk empoze edilmesi zemininde önerdiği tazminat ilkesinin meşru olabilmesi için, prosedürel haklar kavramına başvurulmaktadır. Buna göre “her bir kişi suçluluğun tespiti için uygulanacak prosedürlerin (usullerin) en az tehlikeli olanı tarafından, yani masum bir insanı suçlu çıkarma olasılığı en düşük prosedürle karşılaşmaya hakkı vardır” (Nozick, 1974). Prosedürel haklar, müşterilere risk empoze eden kişinin kendini savunma hakkının kısıtlanabilmesini meşru kılan zemindir.

Dominant olan koruyucu cemiyetin, daha fazla müşteri, güç, imkana sahip olması anlamındaki baskınlığı, bu cemiyetin en doğru adalet prosedürünü uyguladığı fikrinden hareketle küçük cemiyetlerin faaliyetlerini risk ilkesine dayanarak yasaklayabileceği anlamına gelir mi? Neden baskın acentenin kullandığı prosedürlerin doğru olacağı, neye dayanarak bu prosedürleri diğerlerine empoze edebileceği ve gelecekteki adaletsiz prosedürler uygulanması tehlikesinin, neden şiddet doğuracağı belirsizdir (Block, 2002:

142). Hangi eylemlerin risk oluşturarak tazminat ilkesini doğuracağına ilişkin net bir cevap bulmak güçtür. Ayrıca, kurulu bir minimal devlet varken, minimal devletin kullandığı prosedür ve kuralların aynısını kullanacak yeni bir acentenin ortaya çıkması durumunda ne olacağı sorusu ortaya çıkmaktadır. Childs’a (1977: 32) göre; devletin prosedürlerinden daha riskli bir prosedür kullanılıyor olamayacağı için faaliyetlerini yasaklama sebebi oluşmayacaktır.

Nozick’in, bir başkasını cezalandırmaya karar verebilmek için güvenilir olmayan bir prosedürün kullanılamayacağı, kimsenin de böyle bir prosedürle yapılan işlem sonucunda bir başkasını cezalandırma hakkına sahip olmayacağı iddiasını değerlendiren Holmes’a (1981: 251) göre bu, bir suçluyu cezalandırma hakkının herkese atfedilmiş olmasıyla çelişmektedir çünkü mağdurun cezalandırma hakkı varsa, suçluluğu belirleme yönteminin güvenilirliği kanıtlanmış bir prosedüre dayanmasının onemi bulanıklaşacaktır.

Barnett (1977, s. 16–18) hak kavramını, yalnızca başkalarının müdahalesinden korunma biçiminde değil, bireyin eylemde bulunma özgürlüğünü de kapsayacak biçimde yorumlar. Bu bağlamda meşru müdafa hakkı, kişinin kendi bedeni üzerindeki mülkiyet hakkıyla temellenen doğal hakların bir uzantısı olarak görülmelidir. Barnett burada Nozick’in “kendisine güvenilmez bir adalet prosedürü kullanan kişinin bunun karşısında direnme hakkına sahip olduğu” iddiasını hatırlatarak bu iki meşru müdafa hakkının aynı olup olmadığını sorar. Bu ikinci hakkın, nereden geldiği, hangi zeminde ortaya çıktığı, kendini savunma hakkı ve adaletsiz prosedüre direnme hakkı arasındaki ilişkiyi yeterince amadan yalnızca prosedürel hakkı varsayar. Burada sadece etik değil, aynı zamanda epistemolojik bir amaz vardır.

Bir diğer tartışma noktası, tazminat ilkesinin formülasyonunun “beleşçilik” (free rider) problemine yol açma olasılığıdır. şöyle ki: Neden bireyler, bağımsız kişilerin dezavantajlı konumlarını gidermek için hem kendileri hem de bu bağımsızlar adına ödeme yapsınlar? Bu durumda, bazı bireyler bağımsız kalmayı tercih ederek, koruma birliklerine katılanların yaptığı ödemelerden dolaylı biçimde yararlanmayı, yani ücretsiz olarak korunmayı umabilirler.

Nozick, bu eleştiriye karşı olarak tazminat ilkesinin böyle bir sonuca yol amayacağını savunur. Ona göre, bağımsız bireylerin sayısı arttıķça, kişilerin kendileri için güvenli ve adil bir prosedür uygulanması hakkı tehlikeye girecektir. Bu durum, bireyleri gönüllü olarak koruma birliklerine katılmaya yöneltecektir. Böylece, beleşçilik sorunu fiilen ortadan kalkacak ve minimal devletin oluşumu ahlaki meşruiyetini sürdürecektir (Nozick, 1974, s. 113–115; Osterfeld, 1980, s. 332).

Bir diğer mesele de tazminat ilkesinin meşruiyetinin bağımsızlar açısından ne anlam ifade ettiğidir. Bağımsızlar için temel mesele, kendilerini koruma haklarını kendileri icra edebilmekse, tek taraflı olarak “bahşedilen” ücretsiz bir korumanın bu dezavantajı hangi açıdan gidereceği açık değildir. Bu noktada Young (1991: 270-271); “tazminat” ve “zararı karşılama” kavramları arasındaki farkın altını çizmektedir. Tazminat, iki özerk bireyin gönüllü olarak yaptıkları sözleşmeye dayalı olarak, sözleşmeden sözü geçen herhangi bir durumun gerçekleşmesi konusunda önceden mutabık kalınmış ödemeye karşılık gelirken; zarar tazmininde, taraflar miktar üzerinde anlaşmamışlardır ve taraflardan biri ödeme yapmaya istekli değildir. Bu gözle bakıldığında bağımsızlarla acente arasında üzerinde anlaşılmış hiçbir sözleşme ilişkisi yoktur. Başat koruyucu acente, kendi müşterilerinin güvenliğini sağlamak adına, kendini koruma hakları açıkça ihlal edilen bireylere, onların bu telafiden ne ölçüde tatmin olacağını hesaba katmaksızın, tek taraflı bir biçimde, “ücretsiz koruma” dayatmıştır.

Nozick’e göre ahlaki olarak meşru bir devletin ortaya çıkışının ana yeterlilik koşulu, doğa durumundan ahlaki olarak izin verilebilir adımlarla çıkmasıdır. Nozick’in temel amacı anarşist düşüncenin büyük bir kısmı için kabul edilemez, “şeytani” bir kurum olan devletin ahlaki olarak ortaya çıkabileceğini göstermektir. Nozick’in girişimi ilk olarak ahlaken izin verilebilir adımlarla doğa durumundan ortaya çıkacak bir devlet düşüncesine ve ikinci olarak da bunun devleti haklı çıkardığı iddiasına dayanır. Birinci iddia açıklanmayı beklerken; ikincisi tartışılmamış ve şüphelidir (Sayward & Wasserman, 1991: 415). Nozick, Locke’çu bir doğa durumundan başlayarak, kimsenin hakkını ihlal etmeden, görünmez bir el vasıtasıyla oluşacak meşru tek devleti, minimal devleti, tanımlarken; Childs (Childs, 1977: 23), bir minimal durum ile başlayarak, kimsenin haklarını ihlal etmeyen bir dizi süreç aracılığıyla anarşi durumuna geri dönülebileceği senaryosunu tartışmaya açmaktadır. Bu durumda, başlangıç durumuna yerleştirilen minimal devletin çözünme süreci başlayana kadar bir süre ayakta kaldığı varsayılırsa, tek minimal devletin, onu anarşizm içinde eritecek süreçlerin işleyebilmesine izin veren, “ölü” bir minimal devlet olduğu sonucuna ulaşılır.

Young (1991: 268-269) bir arşist olan Nozick ve bir bireyci anarşistin ortak olarak inandıkları bazı ahlaki ilkelerin altını çizer. Liberteryen ilke, asla güç kullanmamamızı, hırsızlık, dolandırıcılık, sözleşme ve mülkiyet hakkına yönelik olarak yapılan ihlallerden suçlu bulunmamamızı gerektirirken; Kantçı prensip, bireyleri araç olarak değil amaç olarak görmemizi ilke edinir. Locke’çu şart ise bireyler arasındaki ekonomik mübadelelerde, kişilerin, mübadeleden önceki durumundan kötü olmamalarını ifade eder. Nozick’e göre bu, her iki tarafın da mübadeleden kazanç sağlaması ya da en azından

zarar görmemesi anlamında mübadelenin “üretken” olmasıdır. Bireyci anarşist perspektife göre hiçbir devlet bu ahlaki ilkeleri karşılayamayacağı ve bunları ihlal ederek ortaya çıkacağı için, devlet hakkılaştırılamaz. Bir bireyci anarşist, Nozickyen senaryodaki kendini-koruma liglerine hiçbir prensibi ihlal etmedikleri için karşı değildir. Young bu noktada şu soruyu sorar; de facto olarak A'nın tekel oluşturduğu sırada, bir grup bağımsız birey bir araya gelerek; B'yi kursa, riskli prosedürlerin uygulanmaması hakkında neşet eden tazminat ilkesi ortaya çıkacaktır. Nozick'e göre tazminat vasıtasıyla bireylerin kendini-savunma hakkını ihlal etmediği ileri sürülen bu senaryoya bir bireyci anarşist şu şekilde karşı çıkacaktır. 1) Bağımsızların kendini-koruma hakkı ihlal edilmiştir; 2) Bağımsızlarla B arasındaki mübadele yasaklanmıştır; 3) Tekel, sözleşme hakkının özgür kullanımını yasaklayarak tüm gönüllü mübadelelere izin veren Liberteryen ilkeyi ihlal etmiştir; 4) Bağımsızlara amaç olarak muamele edilmemesi Kantçı ilkeyi ihlal etmiştir. Bağımsızlar, A'nın müşterilerinin güvenliğinin sağlanması yolunda araç olarak görülmüşlerdir.

Rothbard'da (1977: 45) göre Nozick'in en temel hatalarından biri tarihsel ve gerçek bir kurumu tartışırken gerçekliğine ve köklerine dair hiçbir noktaya değinmemiş olmasıdır. Nitekim tarihsel kanıtlar hiçbir devletin Nozickyen anlamda ortaya çıkmadığını göstermektedir. Tarihsel kanıtlar devletlerin; şiddet, yağma, sömürü süreçlerinin sonucunda ortaya çıktığını bu denli işaret ederken; Nozick'in bundan hiç bahsetmeden devletin varlığını hakkılaştırma girişimi başarısızdır. Hiçbir devlet bu şekilde ortaya çıkmadığı için Nozick'in de anarşistlere katılması gerekir çünkü ona göre ahlaken izin verilebilir tek devletin ortaya çıkması da öncelikle gelecekte bir anarko-kapitalist toplumun gelişmesine bağlıdır. İkinci olarak da bir devlet Nozickyen bir anlamda ortaya çıkmış olsaydı da bu, onun mevcut varlığının hakkılaştırılabileceği anlamına gelmez. Ancak bütün sözleşme teorisyenleri belirli bir zamanda yapılan sözleşmenin bağlayıcılığına ilişkin bir yanılığa sahiptir. İnsanların bir araya gelerek yaptıkları sözleşme varsayımı, bu hakların sonsuza kadar devredildiği ve o günkü sözleşme ile bağlayıcı olduğu anlamına gelmez.

Childs'a (1977, s. 23) göre Nozick'in çalışmasının bu denli yankı uyandırmasının nedenlerinden biri, onun çağdaş felsefenin analitik araçlarını ustalıkla kullanarak oluşturduğu karmaşık ve hızla akan anlatım tarzıdır. Bu üslup, kimi zaman okuyucunun yönünü bulmasını güçleştiren, baş döndürücü bir yoğunluk taşır. Bununla birlikte Childs, Nozick'in bu anlatım biçimi aracılığıyla, dolaylı biçimde iki önemli eksikliğe dikkat çektiğini belirtir: haklar teorisinin sistematik bir biçimde geliştirilmemiş olması ve anarşizmle yürütülen tartışmanın liberteryen düşüncenin asıl odak noktasını oluşturmasıdır.

Bu bağlamda Nozick, liberal siyaset teorisi içindeki boşlukları doldurma çabasıyla öne çıkar. O, klasik liberal düşünürlerin savunduğu “gece bekçisi devlet (*night-watchman state*)” modelinin genellikle “yeniden dağıtımcı olmayan” bir devlet biçimi olarak değerlendirilmesini eleştirir. Nozick’e göre bu model, görünürde sınırlı bir devlet öngörse de, bazı yönleriyle yeniden dağıtımcı bir mantığı içinde barındırır (Nozick, 1974: 149–153). Ne var ki Sampson (1978, 93–95), Nozick’in bu iddiasının kavramsal düzeyde ikna edici olmadığını, hatta yer yer safsata niteliği taşıdığını öne sürer. Her ne kadar Nozick, klasik liberal düşüncenin merkezinde yer alan bu paradoksa, yani bireysel hakların korunması ile yeniden dağıtım arasındaki gerilime, dikkat çekmekte haklı olsa da, bu paradoksu çözme girişimi sonuçsuz kalmaktadır. Evrensel koruma sağlamak için meşru sayılan tazminat ilkesinin, fiilen yeniden dağıtımcı bir pratik olup olmadığı sorusu açıkta kalmaktadır. Aynı şekilde, neden yalnızca bu tür bir yeniden dağıtımın meşru görüldüğü, fakat başka toplumsal amaçlara yönelik yeniden dağıtımın ahlaki olarak reddedildiği sorusuna da ikna edici bir yanıt verilmez.

Sonuç olarak, minimal devlet ile gece bekçisi devlet arasındaki farkın “görünmez el” açıklamasıyla temellendirilmesi, Nozick’in liberal geleneğin sınırlarını bütünüyle aşmadığını gösterir. Böylece Nozick’in teorisi, klasik liberal idealin ötesine geçen radikal bir dönüşümden ziyade, o idealin içsel tutarlılığı yeniden kurma çabası olarak okunabilir.

SONUÇ

Nozick’in minimal devlet teorisi temelde anarşist sava karşı; ahlaken meşru bir devletin; doğa durumundan hareketle görünmez el vasıtasıyla hiçbir bireyin hakkını ihlal etmeden ortaya çıkabileceğini ileri sürer. Ahlaken meşru tek devlet olan minimal devletten daha kapsayıcı hiçbir devlet meşru değildir. Nozick’in liberteryen düşünce içindeki konumu “devletin meşruluğu” tartışması üzerinden Ayn Rand’la birlikte (1969), “devletin gerekli bir kötülük olduğunu” savunan minarşizmle özdeşleştirilirken; çürütmeye çalıştığı sav, büyük oranda liberteryen düşünce içindeki bireyci anarşistlere aittir. Çalışmada Nozick’in devleti meşrulaştırma girişiminin başarılı olup olmadığı liberteryen düşünce içindeki tartışmalarla birlikte ele alınmıştır.

Temel eleştiri noktalarından biri Nozick’in açıklayıcı araçlar olarak kullandığı doğa durumu ve görünmez el ilişkindir. Aslında Nozick bu iki durumun da açıklayıcı araç olduğunu, devletlerin gerçekte bu süreçler vasıtasıyla ortaya çıkıp çıkmadığının önemsiz olduğunu belirtmesidir. Burada Nozick’in sözleşmecî teorisyenlerden Locke’un doğa durumunu bir

başlangıç noktası olarak seçmesi analitik olarak tatmin edici bulunmazken; onu sözleşmecî teorisyenlerden ayırtıran görünmez el açıklaması da süreç içinde yalnızca bir varsayım olarak değerlendirilmiştir.

Ultra minimal devlet aşamasının devlet olmamasının temel sebebi; devlet olmanın 2. koşulu olan evrensel koruma şartını sağlayamamasıdır. Bu durumda minimal devlete geçiş aşaması ahlaki olarak görünmez elin de yardımcı olacağı bir zorunluluğu temsil eder. Ultra minimal devlet, alanındaki herkese koruma sağlamadığı için ahlaken meşru değildir ve minimal devletin doğuşu ahlaki bir gerekliliktir. Bu senaryoya bakıldığında meşru minimal devletin ahlaken “kimsenin bireysel haklarını ihlal etmeyen bir süreçten” ortaya çıkacağı iddiası geçerliliğini yitiriyor görünmektedir çünkü sürecin önemli basamaklarından ultra minimal devlet ahlaken meşru olmayan bir zeminde varlığını sürdürmüştür.

Minimal devlete geçişin koşulu olan risk ilkesi gereği gerçekleşen yasaklama, bireyci anarşistler tarafından mutlak bir hak ihlali olarak görülmektedir. Riskli adalet prosedürünün, ne olduğu, kime ve hangi standartlara göre belirlenebileceği açık değildir. Üstelik, neden başat acentenin en az riskli prosedürü kullandığı da belirsizdir. Kişilerin kendilerini koruma haklarına “tercih edilen” prosedürel hakların kaynağı, bu iki hak arasındaki ilişki yeterince açıklanmamıştır. Kendi hakkını uygulamayı tercih eden bireylerin iradesi, “müşterilerin” prosedürel haklarını korumak uğruna hiçe sayılmış ve dezavantajlı duruma düşünen bağımsızların taleplerine bakılmaksızın “ücretsiz koruma” bahşedilmiştir. Böylelikle, liberteryen ilke, Kantçı prensip ve Locke’cu şart ihlal edilmiş; bireyci anarşist savı çürütülememiştir.

Kaynakça

- Barnett, R. (1977). Whither Anarchy? Has Robert Nozick Justified the State. *Journal of Libertarian Studies*, 1(1), 15–21.
- Block, W. (2002). The Libertarian Minimal State: A Critique of Nozick, Levin and Rand. *The Journal of Ayn Rand Studies*, 4(1), 141–160.
- Bruner, J. P. (2020). Locke, Nozick and the state of nature. *Philosophical Studies*, 177(3), 705–726. <https://doi.org/10.1007/s11098-018-1201-9>
- Buchanan, J. M. (1975). Utopia, the Minimal State and Entitlement. *Public Choice*, 23, 121–126.
- Childs, R. (1977). The Invisible Hand Strikes Back. *Journal of Libertarian Studies*, 1(1), 22–33.
- Friedman, D. (1978). *The Machinery of Freedom: Guide to Radical Capitalism*. Arlington House Pub.
- Hobbes, T. (1996). *Leviathan* (R. Tuck, Ed.). Cambridge University Press. (Original work published 1651)
- Holmes, R. (1981). Nozick on Anarchism. In J. Paul (Ed.), *Reading Nozick: Essays on Anarchy, State and Utopia* (pp. 57–68). Rowman & Allanheld.
- Kant, I. (1996). *The Metaphysics of Morals* (M. Gregor, Trans.). Cambridge University Press. (Original work published 1797)
- Lesnoff, M. (1999). *Political Philosophers of the Twentieth Century*. Blackwell.
- Litan, R. (1977). On rectification in Nozick's Minimal State. *Political Theory*, 5(1), 233–246.
- Litan, R. E. (1977). Review of *Anarchy, State, and Utopia* by Robert Nozick. *Ethics*, 87(3), 232–235.
- Locke, J. (1988). *Two Treatises of Government* (P. Laslett, Ed.). Cambridge University Press. (Original work published 1690)
- Molinari, G. D. (2009). *Production of Security*. Ludwig von Mises Institute.
- Nozick, R. (1974). *Anarchy, State and Utopia*. Basic Books.
- Osterfeld, D. (1980). Internal Inconsistencies in Arguments for Government: Nozick, Rand, and Hospers. *The Journal of Libertarian Studies*, 4(3), 331–340.
- Rand, A. (1964). *The Virtue of Selfishness: A New Concept of Egoism*. New American Library.
- Rand, A. (1996). *Capitalism: The Unknown Ideal*. Signet.
- Rothbard, M. (1977). Robert Nozick and the Immaculate Conception of the State. *Journal of Libertarian Studies*, 1(1), 45–57.
- Rothbard, M. (1982). Society without State. In T. Machan (Ed.), *The Libertarian Reader*. Rowman and Littlefield.

- Saluhiddin, A. (2018). Robert Nozick's Entitlement Theory of Justice, Libertarian Rights and the Minimal State: A Critical Evaluation. *Journal of Civil & Legal Sciences*, 07(01), 1–5. <https://doi.org/10.4172/2169-0170.1000234>
- Sampson, G. (1978). Liberalism and Nozick's Minimal State. *Oxford University Press*, 87(345), 93–97.
- Sayward, C., & Wasserman, W. (1991). Has Nozick Justified the State. In A. Corlett (Ed.), *Equality and Liberty* (pp. 261–267). St. Martin's Press.
- Simmons, J. (1999). Justification and Legitimacy. *Ethics*, 109(4), 739–771.
- Spooner, L. (1996). *No Treason: The Constitution of No Authority and A Letter to Thomas F. Bayard*. Pine Tree Press.
- Wolff, J. (1991). *Robert Nozick: Property, Justice, and the Minimal State*. Stanford University Press.
- Wolff, R. P. (1981). Derivation of Nozick's Minimal State. *Arizona Law Review*, 19.
- Young, F. (1991). Nozick and the Individualist Anarchist. In A. Corlett (Ed.), *Equality and Liberty* (pp. 268–275). St. Martin's Press.
- Younkins, E. (2002). *Capitalism & Commerce: Robert Nozick's Libertarian Framework for Utopia*. <http://www.quebecoislibre.org/020427-13.htm>, 06.06.2005

Güvenlik Kavramının Kamu Hizmeti Olarak Tarihsel Gelişimi ve Genel Özellikleri¹

Eral Ünsağ²

Şükrü Mert Karıcı³

Özet

Bu çalışmada güvenlik kavramının bir kamu hizmeti olarak niteliği ve tarihsel gelişimi incelenmiştir. Güvenlik temininin kamu hizmeti bağlamında gelişimini literatür taraması kapsamında değerlendiren betimleyici bir araştırmadır. Geleneksel toplumlardan modern topluma güvenlik konusunun devletin temel bir işlevi olarak ortaya çıkışı ve gelişimi değerlendirilmiştir. Modern devletin gelişim sürecinde güvenlik faaliyetlerinin de kurumsallaşarak kamu hizmeti olma niteliğini sürekli devam ettirdiği görülmektedir. Devletin görevleri arasında güvenliğin kamusal niteliği diğer kamu hizmetlerine göre daha az tartışmaya konu olmaktadır. Güvenlik kamu hizmetleri devletin klasik işlevleri arasında yer almakta ve baskı tekelini temsil etmektedir.

Giriş

Tarih boyunca güvenlik, diğer gereksinimlerin karşılanmasını da olanaklı kılan, en temel ihtiyaçlardan olmuştur. İnsanların can ve mallarını koruma konusundaki bireysel kaygılardan yola çıkan talepleri toplumsal bağlamda karşılanabilen bir ihtiyaç haline gelmiştir. Bu açıdan güvenlik devletin temel görevlerinden biri olarak ortaya çıkmıştır ve diğer görevlerle kıyaslandığında vazgeçilmez bir kamu hizmeti niteliği taşımaktadır. Meşru egemenlik düşüncesi güvenlik hizmetlerinin sunulması tekelinde somutlaşmaktadır.

- 1 Bu çalışma Lefke Avrupa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Araştırma Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalında kabul edilen “Kamu Yönetiminde Terfi Sistemleri: İç Güvenlik Teşkilatları ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Polis Teşkilatı Örneği” başlıklı yüksek lisans tezi ile ilişkilidir.
- 2 Doktora Öğrencisi, LAU Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, eral1zelo@gmail.com , ORCID ID 0009-0007-8413-2244.
- 3 Doçent Doktor, MCBU İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, mert.karici@cbu.edu.tr, ORCID ID 0000-0002-9952-5178.

Kamu hizmetleri çok çeşitli olmakla birlikte bunlar arasında güvenlik hizmetinin ayrıcalıklı bir konumu bulunmaktadır. Güvenlik kamu hizmeti, diğer kamu hizmetlerinin sunulması ortamını yaratmaktadır. Bu yönüyle güvenlik, diğer kamu hizmetlerinin yürütülmesinde öncül niteliktedir ve kamu yararının sağlanmasının temel unsurudur. Devlet – birey ilişkisinde önemli bir boyutu temsil etmektedir.

Modern devlette güvenlik iç ve dış güvenlik şeklinde gelişmiş olmakla birlikte birey – devlet ilişkisi bağlamında kamu hizmetlerinin kapsamı açısından değerlendirildiğinde vatandaşların iç güvenlik hizmetlerine muhatap olma oranı daha yüksektir. İç güvenlik temel hak ve özgürlüklerin korunması ile doğrudan ilişkili olduğu için kamu hizmeti olarak daha dikkat çekicidir. İç güvenlik kapsamında ise kolluk faaliyetleri karşımıza çıkmaktadır. Kamu düzenini koruyan ve güvenliği sağlayan faaliyetler yönetsel kolluk kapsamında ve kolluk örgütleri aracılığıyla sağlanmaktadır. Toplumsal yaşantının tamamında etkin genel kolluk faaliyetlerinin yanında belirli konu ve hizmetlerle sınırlı özel kolluklar da bulunmaktadır. Kolluk faaliyeti devlet tekeli göstermesi ve devletin zorlama gücünü göstermesi açısından önemli bir kamu hizmetidir. Kamu hizmeti olarak güvenlik modern anlamda iç ve dış güvenlik faaliyetlerinin uyumu ve bütünlüğünü ortaya koymaktadır.

Beşerî ve sosyal bir kavram olarak güvenlik tarihsel süreçte bir kamu hizmeti olarak şekillenmiş ve biçimselleşmiştir. Güvenlik hizmetleri yasal bürokratik bir çerçevede biçimsel örgütler bünyesinde sunulmaktadır. İç güvenlik alanında kamu hizmet sunumu görevini yerine getiren ve bütün ulusal sistemlerde kurulmuş benzer örgütler bulunmaktadır. Günümüzde polis örgütlerinin varlığı bahsedilen tarihsel süreçte ortaya çıkan gelişmelerin ürünüdür. Modernleşme ile birlikte güvenlik hizmetleri kurumsallaşmıştır. Modern kamu yönetiminin gelişimine paralel olarak günümüzdeki güvenlik anlayışı ve örgütleri ortaya çıkmıştır.

1. Kamu Hizmeti ve İlkeleri

1.1. Kamu Hizmeti Kavramı ve Özellikleri

Kamu hizmeti kavramının farklı bağlamlarda çeşitli tanımları bulunmaktadır (Sezer, 2008). Onar (1960) kamu hizmetini, *“devlet veya diğer kamu tüzel kişileri tarafından veya bunların gözetim ve denetimi altında genel, kolektif ihtiyaçları karşılamak, kamu yararını sağlamak için kamuya sunulmuş olan devamlı ve muntazam faaliyetler”* olarak tanımlamıştır. Gözübüyük (2010) ise kamu hizmetini, *“bir kamu kurumunun ya kendisi tarafından ya da yakın gözetimi altında özel girişim eliyle kamuya sağlanan hizmet”* olarak tanımlanmıştır. Günday’a (2004) göre kamu hizmeti *“siyasal organlar*

tarafından kamuya yararlı olarak kabul edilen bir kamu kuruluşunun ya kendisi ya da yakın denetimi ve gözetimi altında özel kesim tarafından yürütülen faaliyetlerdir.” Kamu hizmeti, kamu yönetiminin en önemli varlık nedenidir. Toplumsal yaşamın ayrılmaz bir parçasıdır ve devamı için gereklidir. Kamu hizmeti tanımlarında bulunan iki ortak nokta hizmetin kamuya yönelik ve yararlı olmasıdır.

Kamu hizmetleri bireylerin yararlanmasına açık faaliyetlerdir. Herkesin eşit olarak faydalanabilmesi için kamu hizmet sunumunda eşitlik ilkesi ön planda tutulur. Doğrudan kamu yararına hitap eden hizmetlerdir. Bölgesel ve yerel olabileceği gibi tüm ülkeyi de kapsayan hizmetler söz konusu olabilir. Toplumun geneline ya da bir kısmına yönelik olarak sunulabilir. Kamu kurumları hizmetleri bizzat sunabileceği gibi özel kuruluşlar aracılığıyla sunulmasını da sağlayabilir. Ancak kamu kurumunun gözetimi esastır ve bu niteliğe sahip olmayan faaliyetler kamu hizmeti olarak nitelenemez. Genellikle süreklilik arz etmekle birlikte geçici kamu hizmetlerinden de bahsedilebilir. Ekonomik nitelikli hizmetler ücretli sunulmakla birlikte kolluk hizmeti gibi devletin klasik görevleri arasında nitelenenler ücretsiz sunulmaktadır. Kamu hizmetlerinin yürütülmesi genellikle kamu hukuku kuralları kapsamında olmakla birlikte hizmetin niteliğine göre özel hukuk kurallarının uygulanması da mümkündür (Gözübüyük, 2010).

1.2. Kamu Hizmeti İlkeleri

Kamu hizmetleri vatandaşa kamu kurumları veya diğer özel kurumlar tarafından sunulurken bazı ilkelere göre hareket edilmektedir. Kim tarafından ve nasıl sunulduğu dikkate alınmaksızın hizmet sunumunda ortak ilkeler kabul görmektedir. Louis Rolland kamu hizmet ilkelerini *“süreklilik, eşitlik ve uyarılama”* olarak sınıflandırmıştır (Chapus, 2001). Gözübüyük (2013) kamu hizmet ilkelerini *“süreklilik, değişkenlik ve uyum, eşitlik, tarafsızlık”* şeklinde ifade etmiştir.

Kamu hizmetleri vatandaşların ihtiyaçlarını karşılamak için oluşturulan hizmetlerdir. Toplumun ihtiyaçlarına yönelik alınan kararlar ve oluşturulan politikalar sonucunda halkın bu beklentilerine cevap vermek için atılmış adımlardır. Özünde kamu yararı bulunduğundan sürekli ve düzenli yürütülmesi gereklidir (Giritli / Bilgen / Akgüner, 2001). Süreklilik, hizmetin niteliğine göre şekillenmektedir. Sağlık, güvenlik, ulaşım gibi kamu hizmetleri günün her anında süreklilik ortaya koyan hizmetlerdir. Fakat eğitim gibi hizmetler belirli zaman aralıklarında sunulmaları gereğinden dolayı uzun vadede sürekli olmalarına karşın günlük olarak belirli zaman dilimlerinde yürütülür. Bu bağlamda süreklilik ilkesini devamlılık ya da

istikrar olarak ifade etmek daha uygundur (Özay, 1986). Süreklilik ilkesi, kamu görevlilerinin grev yasağı, görevi sona eren memurların yerlerine başka kimseler atanana kadar göreve devam etmesi gibi uygulamalarda karşılık bulmaktadır (Gözler, 2008).

Kamu hizmetlerinden tüm vatandaşlar eşit olarak faydalanma hakkına sahiptir. Ancak toplum içinde farklı gerekliliklere sahip bireylere ihtiyaçları doğrultusunda farklı hizmet sunulması mümkündür (Gözübüyük, 2013). Kamu yönetimi hizmet sunumu dışında eşit olarak istifade edilip edilmediği konusunu da denetlemek zorundadır. Kamu hizmetlerine katılma veya bu hizmetlerin getirdiği yükümlülükler de dahil olmak üzere kanun önünde herkes eşit hak ve yükümlülükler sahiptir (Özay, 1986). Kamu hizmet sunumunda nesnellik esastır (Günday, 2004). Tarafsızlık ilkesi ise eşitlik ilkesi ile ilişkilidir. İdare tarafından uygulanacak olan kamu hizmetinin hitap edeceği topluluğa veya ilgili kesime bu hizmet götürülürken herhangi bir ayırım gözetilmemesidir (Gözübüyük, 2013).

Uyarlama ilkesi, süreklilik ilkesinin bir devamı olarak görülebilir. Uyarlama, hizmetin zaman içerisinde değişen dünyaya uyum sağlamasını ifade eder (Günday, 2004). Gelişen teknoloji, değişen toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda kamu hizmetinin dönüşümü olarak değerlendirilebilir. Kamu hizmetlerini yürüten idarenin zaman içerisinde değişen her türlü koşula uyum sağlayıp kamu hizmetini güncelleştirip dönemin ihtiyaçlarına uygun hale getirilmesi olarak da belirtebileceğimiz uyarlama, sürekliliğin devamı olarak da nitelendirilebilir. Uyarlama ilkesi, diğer ilkelerle kıyaslandığında, vatandaş gereksinimlerini karşılamak açısından daha ön plana çıkmaktadır (Duran, 1982 / Yayla, 2010 / Gözübüyük, 2013).

2. Güvenlik Kavramı ve Kamu Hizmeti Olarak Güvenlik

2.1. Kamu Hizmeti ve Güvenlik

Kamu hizmetleri, kamu yararı için yapılan faaliyetlerdir. İnsan varlığını sürdürebilmenin en temel ihtiyaçlardan birisi de güvenlidir. Toplumsal yaşamın sürdürülebilirliği kurulu düzenin korunmasıyla mümkündür. Toplumsal düzenin hukuk kurallarına bağlı bir şekilde devamında güvenlik hizmetlerinin önemli bir yeri vardır. Kamu güvenliği bu bağlamda ülkedeki iç egemenlikle ilgilidir. Güvenlik hizmetleri kişisel savunma ve korunma gerekliliğini ikame etmiştir. Toplumsal güvenlik sistemi vatandaş hak ve özgürlüklerini korumanın yanında kuralların uygulanabilirliğini de sağlamaktadır. Güvenlik hizmetlerinin gelişimi ile devlet tarafından yurttaşların fiziki ve düşünsel varlıklarının korunması kamu kurumlarının görevleri arasında yer almıştır (Becker, 1974).

Güvenlik kavramının kökeni Latince “securitas” sözcüğüne dayanmaktadır. Günümüz batı dillerindeki “sécurité” ya da “security” sözcükleri Latince'den türemiştir. Huzur, garanti ve güveni ifade eden bu kavram barış, emniyet gibi anlamlara gelmektedir (Bal, 2003). Güvenlik kavramı bu bağlamda korku ve tehlikeden uzak olma durumu veya hissi şeklinde bir sözlük anlamına sahiptir. Güvenlik kavramının fiziksel ve psikolojik boyutları bulunmaktadır. Güvenlik olgusunun fiziksel boyutu geçmişte daha ön plandayken psikolojik boyutunun gelişimi daha sonraları ortaya çıkmıştır. Tarihsel olarak fiziksel açıdan diğer devletlerin saldırılarından ülke ve vatandaşların korunması boyutuna daha çok vurgu yapıldığı görülmektedir. Psikolojik boyut ise daha ziyade kişilerin kendini güvende hissetmesi durumunu içermektedir (Erhan, 2004).

Toplumsal yaşantının ortaya çıkmasıyla birlikte güvenlik kamusal bir ihtiyaç haline gelmiştir. Sosyolojik açıdan güvenlik, birey ve toplumun tehlike oluşturan durum veya saldırılardan, maddi, yasal ve psikolojik araçlarla korunması olarak tanımlanabilir. Hukuksal bir bakış açıysayla, devlete, topluma, kişilere, mal ve eşyalara yönelik tehlikeli durumları ve kazaları önlemek için alınan hukuka uygun önlemler şeklinde ifade edilebilir (Urhal, 2008). Güvenlik, var olan korkulardan ve çevresel tüm tehditlerden, endişe ve korkulardan arınmış olmayı, özgür hissetmeyi ifade eder. Güvenliğin fiziksel olarak bir etki göstermenin yanında psikolojik açıdan da bireyleri etkileyen tarafları bulunmaktadır. Bu bağlamda objektif ve subjektif boyutlarından bahsedilebilir (Uğurlu, 2009). Güvenliği sağlama devletin klasik görevleri arasında yer almaktadır. Ayrıca devleti diğer örgütlerden ayıran en temel işlevleri büyük bir oranda güvenlik hizmetlerinin örgütlenmesi ve yürütülmesi bağlamında ortaya çıkmaktadır.

2.2. Güvenlik Hizmetlerinin Önemi ve Nitelikleri

Toplumsal süreçlerde “emniyet içinde olma” ya da “güven içinde yaşama” gibi kriterler oldukça önemlidir (Aydın, 2002). Güvenlik de insanlar için bir ihtiyaçtır. Güvenlik bu bağlamda devlet tarafından bir kamu hizmeti olarak sunulmaktadır. Toplumsal yaşantının ortaya çıkış nedenlerinden birisi de güvenliğe duyulan gereksinimdir. Güvenlik ihtiyacının giderilmesi, diğer ihtiyaçların da sağlanması, sosyal ve ekonomik faaliyetlerin yürütülmesi açısından da önemlidir. Bu açıdan güvenlik kavramının kamu hizmeti olarak önemi artmaktadır. Güvenlik hizmetlerinin sunulması devletin varlık nedenlerinin öncülleri arasında yer almaktadır (Findıklı, 1997).

Güvenlik hizmetleri nitelik açısından diğer hizmetlere göre farklılıklar içermektedir. Güvenlik hizmetleri öncelikle diğerlerine göre risk unsurunun

daha ön planda olduğu faaliyetlerle sunulmaktadır. Diğer bir yönü ise çalışanların daha yüksek düzeylerde strese muhatap olmalarıdır (Aydın, 2002). Ayrıca bu hizmeti sunan görevlilerin özel eğitim almış olmaları gerekmektedir. Güvenliğin ülke içi ve ülkeyi dış tehditlerden koruma boyutları bulunmaktadır.

Avrupa’da modern devletin gelişiminde güvenlik konusunun “iç güvenlik ve dış güvenlik” şeklinde ayrı örgütlenme ve kamu hizmetlerine dönüşme süreci ortaya çıkmıştır. İç güvenlik bir devletin ülkesi sınırları içinde yaşayanlara yönelik sunduğu emniyet hizmetlerini içerirken, dış güvenlik askeri bir bağlama sahip olarak ulusal savunma kavramı ile ilintili bir biçimde gelişmiştir (Cerrah, 2008).

İç güvenlik, ülke coğrafi sınırları içinde ortaya çıkabilecek tehditlerin yok edilmesi, yurttaş huzur ve güveninin sağlanmasının yanı sıra resmi ve özel mülklerin saldırılardan korunması olarak ifade edilebilir. Dış tehditler dışında, ülkede yaşayanların huzurunun temin edildiği, kişi hak ve özgürlüklerinin özgürce kullanabilmesi yönündeki tehditlerin önleildiği bir faaliyetler sistemidir. İç güvenlik kavramı, suçun önlenmesinin yanında, suçun aydınlatılması faaliyetlerini de içermektedir (Çınar, 1997). İç güvenlik, ülkede kamu düzeninin var olmasını mümkün hale getirmektedir. Hukuk sistemi doğrultusunda uygulanmak istenen düzen iç güvenlik ile sağlanmaktadır. Bu bağlamda devlet tarafından sunulan iç güvenlik hizmeti bir kamu hizmeti niteliğine sahiptir. Devletler iç güvenlik hizmetini kolluk güçleri ile sunmaktadır (Bal, 2003).

Dış güvenlik, ulusal güvenliğin bir unsuru olarak kabul edilir. Bir devletin dıştan gelen her türlü tehlikeye karşı korunmasıdır. Devletin, diğer devlet ya da kuruluşların etkisi altına girmemesi, yabancı saldırılardan korunması, etkilenmemesi ve karşı koyması olarak ifade edilebilir. Dış güvenlik, kolluktan ziyade silahlı kuvvetleri çağrıştırmaktadır. Her türlü savunma ve istihbarat faaliyeti ve bu amaçlara sahip örgüt ilgili kapsamda değerlendirilebilir. Uluslararası alanda her devletin kendi varlığını sürdürebilmesi ve diğer devletlerden gelebilecek tehditlere karşı kendini savunma amacı güden dış güvenlik faaliyetleri devletlerin diplomatik ilişkilerinden askeri ilişkilere kadar varan faaliyetleri de içermekte ve bunların etkin şekilde yürütülmesiyle devletin başka devletlere karşı savunulmasını belirtmektedir (Urhal, 2009).

2.3. Güvenlik Hizmetleri ve Kolluk

Ülke içinde güvenlik hizmetleri kolluk güçleri eliyle yürütülmektedir. Kolluk, kamu düzenini koruyan ve bozulursa eski durumuna getiren idari faaliyetlerdir. Bu faaliyetleri yürüten görevliler de kolluk olarak

adlandırılmaktadır (Gözübüyük, 2010). Kolluk, idare hukukundaki kamu gücünün bir yansımasıdır. Toplum düzeninin sağlanmasında devletin sahip olduğu en eski işlevlerden biridir. Kamu düzenini koruma ve kollama görevi, kolluk görevi; bu görevi yerine getiren örgüt de kolluk olarak adlandırılabilir (Şekercioğlu, 1980). Kamu düzeninin sağlanması için devletin yürüttüğü faaliyetler çok çeşitli olmakla birlikte bunlar arasında yer alan güvenlik yapıları kendilerine ait farklı bir örgütlenmeye sahiptir. Devletler genel anlamda toplum düzenini ve kamu güvenliğini sağlamak için birçok faaliyette bulunmaktadır. Sürdürdüğü birçok kamu hizmetine karşın devletin güvenlik alanında yürüttüğü faaliyetler ayrı birer birim olarak örgütlenmiştir. Bu güvenlik örgütleri, kolluk güçleri olarak adlandırılmaktadır (Kıratlı, 1973). Kolluk kapsamında genel olarak toplumun emniyet ve asayişini, hukuk kuralları doğrultusunda kamu düzenini, genel ahlak ve huzurun korunmasını, yasalarla verilmiş diğer çeşitli görevleri yerine getiren kuruluşlar ifade edilebilir (Aydın, 1996). Kolluk güçleri görev kapsamlarına göre özel ve genel kolluk olarak bir ayrıma tabi tutulmaktadır.

Özel kolluk güçleri, genel anlamda kolluk yetkisine sahip olan polis ve jandarma gibi örgütler dışında kalan ve özel kanunları ya da kanunlarda bulunan özel hükümler kapsamında çalışan birimlerdir. Bu birimlerin kendi konularında belirtilen görevleri yine güvenliği sağlamaktır. Belirli bir kamu hizmet konusu özelinde güvenliği sağlamakla görevlidirler. Yetkileri ilgili yasa ya da kuruluş yasaları ile sınırlıdır. Özel ifadesi, özel sektörü değil, belirli ve tek bir hizmete yönelik güvenlik kuruluşunu ifade eder nitelik taşımaktadır.

Genel kolluk, ülke düzeyinde genel emniyet ve asayiş, kamu düzenini, genel ahlak ve huzuru sağlamak ve korumak ve diğer kanunların verdiği görevleri yerine getirmekle yetkili kuruluşlar ve faaliyetleridir. Amaç asayişin genel olarak her açıdan sağlanmasıdır ve konu sınırı bulunmamaktadır (Aydın, 1996). Polis ve jandarma gibi güvenlik konusunda her durumda yetkili örgütleri genel kolluğa örnek olarak verebiliriz.

2.4. Güvenlik Emniyet ve Polis Örgütleri

Tarihsel olarak toplumsal yaşantının ilk aşamalarında insanların güvenliklerini sağlama durumu devletin ortaya çıkmasıyla birlikte kamusal bir faaliyet niteliği kazanmıştır. Eski Yunan'da şehir ve şehir devleti anlamına gelen “polis” sözcüğü bir açıdan yönetim sistemini ifade etmiş ve kamu otoritesi bağlamında genel bir kullanım kazanmıştır (Roches, 1955). Yunanca kökeninden hareketle Latince “politia” sözcüğü türemiştir. Avrupa dillerinde bu temelde “policie”, “police”, “polizei” sözcükleri kullanılmaktadır (Neocleous, 2006). Güvenlik açısından polis sözcüğü XV. yüzyılda gündeme

gelmiş, düzenin sağlanması ve korunması bağlamında toplumsal yapının yasal ve idari kurumlarıyla ilişkili olarak anlam kazanmıştır (Bauman, 1996). Polis kurum ve faaliyetlerinin gelişmesi süreci yine XV. yüzyılda Avrupa’da kurumsal açıdan bir anlam ifade eden güvenlik kavramının gelişmesi ile ilişkilidir.

Güvenlik kavramının merkezi devletle ilişkili kamusal bir faaliyet haline gelmesi süreci feodalizmin sona ermesi ve ticaret kentlerinin ortaya çıkması süreçleri doğrultusunda gelişmiştir (Neocleous, 2006). Kentlerin sosyal ve ekonomik merkezler olarak ortaya çıkması bağlamında önem kazanan yerel güvenlik ile ulusal güvenliği sağlamak amacıyla modern orduların kurulması süreçleri bağlantılı olarak gelişmiştir (Kılıçbay, 2000). Geleneksel otoritenin yerini modern örgütlere bıraktığı bu süreç ulus devlet ile de bağlantılıdır. Değişimin toplumsal güven sağlama boyutu güvenlik kavramının modernleşmesi ve polis örgütlerinin ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur (Neocleous, 2006). Modern dünyanın gereklilikleri olan güvenlik ve ekonomik refah, insanlar arasında diyalogun gelişmesi ve temel hak ve özgürlüklere saygının sağlanması ile mümkün olabilecektir. İnsanların yaşam ve mülkiyet hakkının korunması ihtiyacı ulusal bağlamda modern güvenlik anlayış ve örgütlerini ortaya çıkarmıştır (Taylor, 2006). Modern devlette güvenliği sağlayan kurumlar olarak polis örgütleri ve ordu çalışma alanları ve boyutları bağlamında farklılaşmaktadır. İç ve dış güvenlik zorlama gücünün uygulanma biçimi açısından birbirinden ayrılır. İç güvenlik temel hak ve özgürlükler bağlamında daha hassas kaygılar doğrultusunda kendine has uygulamalar geliştirmiştir.

Güvenlik bağlamında polis kavramı şehir yaşamıyla ilişkilidir. Polis örgütleri kentsel alanlarda meydana gelebilecek düzensiz toplumsal sorunları kontrol etmek ve önlemek amacıyla vatandaşlara hizmet sunmaktadır. Avrupa’da modern devletin ortaya çıkış süreci güvenlik konusunda yeni bir örgütlenme mantığını yaratmıştır (Ergut, 2015). Polis örgütleri kanunların koruyucusu ve uygulatıcısı olarak devletin sınırları içinde gerektiğinde güç kullanma tekeli somuta indirgemektedir (Çağlar, 1999).

Sonuç

Kamu hizmetlerinin tarihsel gelişim sürecine bakıldığında güvenlik hizmetlerinin devlet görevleri kapsamına en erken girenlerden olduğu görülmektedir. Kamu hizmeti niteliği kazanan en eski faaliyetlerden olduğu söylenebilir. Toplumsal yaşantı ve yönetimin ortaya çıkışında güvenlik ihtiyacı temel bir belirleyici olmuştur. Bu bağlamda devletin meşruiyeti ve güvenlik hizmeti sunma tekeli arasında bir ilişki vardır. Kamu yararı, süreklilik, adalet,

uyarlama ilkeleri güvenlik hizmetlerinin işlevselliğinde kendini tarih boyunca göstermiştir.

Modern devletin ortaya çıkış süreci güvenlik faaliyetlerinin kurumsallaşması yönünde gelişmeleri ortaya koymuştur. Bürokratikleşme ile birlikte güvenlik hizmetleri modern kamu hizmeti niteliği kazanmıştır. Bu doğrultuda yönetsel kolluk örgütleri ortaya çıkmış ve faaliyetlerinin kapsamı genişlemiştir. Günümüzde emniyet hizmetleri ve polis örgütleri ulusal düzeylerde eş biçimli yapılar olarak evrenselleşmiştir. Modern iç ve dış güvenlik örgütlerinin oluşturduğu bütüncül yapı sadece koruma işlevini yerine getirmemiş, aynı zamanda devletin sürekliliği ile ilişkili ideolojik bir araç haline gelmiştir.

Güvenlik hizmetinin kamusal niteliği sadece bir ihtiyacı karşılaması açısından değil, temel hak ve özgürlüklerle doğrudan ilgili olarak, devlet – birey ilişkilerinin önemli bir boyutunu temsil etmesi bağlamında da ortaya çıkmaktadır. Güvenlik hizmetlerinin örgütlenme ve faaliyet tarzı egemen ideoloji hakkında doğrudan bilgi veren bir gösterge niteliğindedir. Güvenlik hizmetlerinin yürütölme biçimi demokratik meşruiyetle doğrudan ilişkilidir. Modern devlet ve bürokrasinin ortaya çıkış süreci günümüz güvenlik kamu hizmeti anlayışını ortaya çıkarmıştır. Güvenlik hizmeti tarih boyunca devletin temel görevleri arasında yer almış, hukuksal ve yönetsel değişime paralel biçimde profesyonelleşmiştir. Devletin değişen rolü bağlamında doğrudan sunumu tartışmaya konu olan kamu hizmetleri arasında güvenlik diğerlerine göre daha az yer almakta ve niteliği bu bağlamda ayrılmaktadır. Sunum yöntemleri hangi yönde gelişirse gelişsin güvenliğin devletin doğrudan kontrolünde kalacak olan en temel kamu hizmetlerinden olduğu değerlendirilmesinde bulunulabilir.

Kaynakça

- Aydın A. H. (2002) Özel güvenlik teşkilatı: Kuruluşu, görevleri, yetkileri. Polis Bilimleri Dergisi (4:1-2)123-136.
- Aydın A. H. (1996) Polis Meslek Hukuku. Ankara. Doğu Matbaacılık.
- Bal M. A. (2003) Modern Devlet ve Güvenlik. İstanbul. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Bauman Z. (1996) Yasa Koyucular ile Yorumcular: Modernite Postmodernite ve Entelektüeller Üzerine. İstanbul. Metis Yayınları.
- Becker T. M. (1974). The place of private police in society: An area of research for the social sciences. Social Problems 21(3) 438-453.
- Cerrah İ. (2008) İç güvenlik sektöründe zihinsel modernizasyon ve demokratik gözetim. Güvenlik Sektörü Yönetişimi: Türkiye ve Avrupa. İbrahim Cerrah (Ed.) içinde. İstanbul: Tesev & Dcaf.
- Chapus R. (2001) Droit Administratif General. İstanbul. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Çağlar A. (1999) Polis ve polisliğin ortaya çıkışı. Polis Bilimleri Dergisi 1(4) 121-132.
- Çınar B. (1997). Devlet Güvenliği İstihbarat ve Terör. Ankara. SAM Yayınları.
- Duran L. (1982) İdare Hukuku Ders Notları. İstanbul. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Ergut E. (2015) Modern Devlet ve Polis: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği. İstanbul. İletişim Yayınları.
- Erhan Ç. (2001) ABD'nin ulusal güvenlik anlayışı. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi 56 (4) 77-93.
- Fındıklı R. (1997) Kamu yönetiminin kolluk gücü olarak polis ve polis yönetiminde çağdaş gelişmeler. 21. Yüzyılda Nasıl Bir Kamu Yönetimi Sempozyumu Bildiriler Kitabı içinde. Ankara. TODAİE.
- Giritli İ. Pertev B. ve Akgüner T. (2001) İdare Hukuku. İstanbul. Der Yayınları.
- Gözler K. (2008) İdare Hukukuna Giriş. Bursa. Ekin Yayınevi.
- Gözübüyük A. Ş. (2010) Türkiye'nin Yönetim Yapısı. Ankara. Turhan Kitabevi.
- Günday, M. (2004). İdare Hukuku. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Kılıçbay M. A. (2000) Şehirler ve Kentler. Ankara. İmge Kitabevi.
- Kıratlı M. (1973) Koruyucu İdari Hizmetler. Ankara. TODAİE.
- Kuyaksıl A. ve Akçay O. (2005) Türkiye'de meslekleşme olgusu olarak özel güvenlik hizmeti. Polis ve Sosyal Bilimler Dergisi 3(2) 83-102.
- Neocleous M. (2006) Toplumsal Düzenin İnşası: Polis Erkinin Eleştirel Teorisi. İstanbul. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Onar S. S. (1960) İdare Hukukunun Umumi Esasları. İstanbul. Hak Kitabevi.

- Özay İ. H. (1986) Devlet İdari Rejim ve Yargısal Korunma. İstanbul. Filiz Kitabevi.
- Roches A. (1955) Enyclopedie de la Police. Paris.
- Sezer Ö. (2008) Kamu hizmetlerinde müşteri (vatandaş) odaklılık: türkiye’de kamu hizmeti anlayışı açısından bir değerlendirme. Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 4(8) 147-171.
- Şekercioğlu M. (1980) Kolluğun Yargısal (Adli) Görevleri Hakkında Kılavuz. Ankara. Doruk Matbaacılık.
- Taylor C. (2006) Modern Toplumsal Tahayyüller. İstanbul. Metis Yayınları.
- Uğurlu Ö. (2009) Çevresel Güvenlik ve Türkiye’de Enerji Politikaları. İstanbul. Örgün Yayınevi.
- Urhal Ö. (2009) Küreselleşen Dünyada Güvenlik. Ankara. Adalet Yayınevi.
- Urhal Ö. (2008) Kamu Güvenliğı Açısından İstihbarat ve Örgütlü Sular. Ankara. Adalet Yayınevi.
- Yayla Y. (2010). İdare Hukuku. İstanbul. Beta Yayınevi.

Regenerative Fiscal (ReFi) Paradigm: Institutional Design For Living Systems

Ceyda Kükrer Mutlu¹

Abstract

This chapter aims to contribute to the academic debate on restructuring economic systems in harmony with the natural world. The Regenerative Finance (ReFi) paradigm is a new model that places financial sustainability and ecological integrity at its core. The chapter seeks to reconcile concepts in ecological economics, blockchain technology, and public finance to explain how financial systems can adapt to support living systems rather than exploiting them for profit. This research explores how ReFi can serve as an institutional framework that transforms institutions for the Global Commons. Using a literature-based systematic review and inter-comparative methodology, the chapter synthesizes cross-disciplinary concepts from economics, environmental studies, and digital governance to create an ecosystem-oriented conceptual model of regenerative public finance. Drawing on works by Daly, Fullerton, Raworth, Sanford, and others, this study examines the relationship between ecological ethics and financial innovation. Through a literature-driven comparative approach, the project examines contemporary models of sustainable finance, regenerative economics, and blockchain-based climate governance to identify their convergences and divergences. This chapter compares sustainable and regenerative paradigms to illustrate the ideological, institutional, and operational traits of ReFi as a new conceptual framework for ecological intervention. The study shows that renewing financial systems requires a shift from extractive and growth-driven models to those based on reciprocity, resilience, and relational value. In this cross-disciplinary fusion, the chapter clarifies that ReFi is not just a technological revolution but a new moral and institutional paradigm for a thriving global economy.

1 Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi ORCID: 0000-0003-4002-6750

1. INTRODUCTION

At the threshold of the 21st century, public finance cannot merely be an instrument for economic efficiency and fiscal discipline. This is especially relevant when focusing on public finance in an era where economic growth, as a paradigm, exceeds ecological limits, exacerbates social inequalities, and undermines democratic legitimacy through a living systems perspective. James Lovelock's Gaia Hypothesis, which views Earth as a self-regulating organism, teaches us that the human economy functions as a subsystem within a larger ecology. From this perspective, the fiscal institutions we use must be fundamentally reimaged to foster the persistence (or even flourishing) of life networks, ecological restoration, and resilience throughout society, rather than merely as abstract indicators of growth. Within this logic model, Regenerative Fiscal Design is a framework that moves beyond the mechanical logic of resource allocation to encompass fiscal policy as a product of regeneration. It demands a paradigm shift toward systemic policies that revitalize ecosystems, promote social well-being, and develop collective adaptive capacities.

The chapter continues with an examination of the ReFi movement's theoretical evolution, the comparative space between sustainable and regenerative frameworks, and how blockchain technology can facilitate regenerative governance. Concept: Focus on both theoretical and practical aspects of the discussion, including the Toucan Protocol and Celo's nature-backed currencies. Building upon comparative literature review methodology, this chapter systematically contrasts sustainable finance, which operates through existing financial logics, with regenerative finance, a financial model aimed at reconstituting these logics. The analytical method allows for a nuanced characterization of the different levels of financialization, commodification, and decentralization that affect ecological outcomes. Finally, the analysis presents a conceptual framework that enables the evaluation of whether emerging ReFi initiatives can be the source of genuine regeneration or merely reinforce existing financial structures.

The chapter then continues by considering the theoretical evolution of the ReFi movement, how sustainable and regenerative paradigms differ, and how blockchain technologies may facilitate regenerative governance models. It combines theoretical and practical considerations for the discussion through reference to cases like the Toucan Protocol and Celo's nature-backed currencies. This chapter employs a comparative literature review as the methodological foundation, and systematically compares sustainable finance

—which operates within existing financial logics—to regenerative finance, which seeks to redefine them. This method allows a more nuanced analysis of how financialization, commodification, and decentralization impact ecological outcomes. The analysis essentially offers a conceptual framework for assessing whether new ReFi initiatives actually promote regeneration or merely reinforce existing financial structures.

2. DEFINITION OF REFI

The Regenerative Finance (“ReFi”) movement uses blockchain tools to redefine contemporary understandings of value by seeking to harmonize economic and ecological value. The movement called Regenerative Finance (ReFi) is an emerging approach at the intersection of web3 and climate governance. This movement seeks to shift today’s economic systems from extraction-focused to innovation-focused by integrating decentralized finance (DeFi) technologies and innovation concepts (Karakostas & Pantelidis, 2024; Bennett, 2025). ReFi aims to incorporate the limitations of nature into economic theory and define a new value system compatible with ecological certainties (Daly & Farley, 2004). ReFi advocates frequently cite specific sources, such as John Fullerton’s principles of Regenerative Economics, Charles Eisenstein’s Sacred Economics, Kevin Owocki’s GreenPilled, and Carol Sanford’s work on “regenerative businesses” (Capital Institute, 2017; Eisenstein, 2011; Owocki, 2022; Sanford, 2017). Each of these resources establishes a framework that aligns ecological and economic value, ensuring that ecosystem-beneficial activities are profitable. Studies on how ReFi can transform existing value systems and economic paradigms demonstrate the potential benefits of this new financial approach.

ReFi provides the tools and methods necessary to make environmental remediation activities economically sustainable. Overall, this movement plays a vital role in combating climate change by enabling the construction of a healthier and more sustainable economic structure.

3. SUSTAINABLE AND REGENERATIVE PARADIGMS: IMPACT ON THE GLOBAL COMMONS

The failure of nature and social systems to provide value and benefit to future generations stands out as a major problem of current economic paradigms. In this context, innovations attempt to cope with problems by aiming to remain within defined boundaries.

3.1. Reframing Origins: Foundational Definitions within Regenerative and Sustainable Paradigms

Sustainability came forth as a form of sustainable development, which can be defined in the report, “Our Common Future,” 1987. Sustainable development is defined as “meeting the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs” (Brundtland, 1987). Sustainability paradigms promote reflection on how to behave in order to develop the economy without adversely affecting anyone and the planet, while acknowledging the interdependence of social, environmental and economic dimensions of sustainability (Heinrichs, 2019).

On the other hand, the regenerative paradigm emphasizes developing processes which improve, restore and rejuvenate ourselves and the planet by increasing human and other evolutionary capacities to both bring life back on Earth and the human environment. But at the same time, in a different direction, that which we call “regenerative” means new and more integrated ways of thinking or practices intended towards greater balance and vigor within larger systems are also proposed through the regenerative approach (Bexell et al., 2023). Within this way of thinking, the regenerative paradigm presupposes deep reflection, introspective engagement and introspection to connect with the self to review our fundamental beliefs; as well being self-conscious and taking reflection through life (Sanford, 2022). The idea of the Global Commons originates from a radical proposal in the 1960s that aimed to define and safeguard the shared common heritage of humankind (Garcia, 2021). This idea has shifted to the Global Commons Law and it has been held by a set of international agreements and institutions which cover geographically defined global commons like the North Pole, the South Pole, atmosphere, outer space and open sea (Garcia, 2021; UNESCO, 1980).

The Global Commons Alliance exceeds this geographic definition, defining it as “the things we all share and need to live” and describing the global commons as “the things we all share and need to live.” This encompasses “massive flows of carbon, nitrogen, water and phosphorus from the atmosphere and land, oceans and glaciers, stable climate and abundant biodiversity, forests” (Global Commons Alliance, 2022). In this research, the Global Commons is referred both to the environmental areas identified by the Global Commons Alliance and the areas established under the Global Commons Law. Sustainability began as a phenomena to satisfy human desires and has evolved and matured over time with the goal of increasing environmental sustainability. But today, just that just can’t keep up with issues like sustainability, climate change and ecosystem degradation.

The regenerative paradigm thus emerges as a paradigm from which to build a model where sustainability is no longer just the means by which we keep doing something that makes sense, but an approach that ensures the maintenance the development of healthy ecosystems and communities across the lifespan.

The regenerative idea aims to restore and reconstruct natural systems holistically and in a manner that promotes environmental justice and social justice (Ryan et al., 2023). This has changed my perspective on the challenge not only to limit environmental harm but also to promote social change by continually enhancing the health of humans and ecosystems (Pasupuleti, 2024).

Finally, the fundamental distinction between sustainable and regenerative paradigms is that regenerative is based on the cyclical nature of nature and the social justice perspective. This transformation is premised upon looking afresh and remaking and reforming the interplay between economic, social and ecological systems (Alves et al., 2022) to contribute to a more resilient future.

3.2. Paradigmatic Perspectives on the Global Commons: From Management to Co-evolution

Different paradigms take their cue from the concept of Global Commons— sustainability and regeneration—which both provide unique insights into the relationship between humanity and nature. The Global Commons, in a sustainability view, are viewed as limited resources on which careful management is required. This perspective emphasises thresholds that must not be exceeded in order to ensure sustainability of these resources for subsequent generations. The thought is apparent in key literature, which argues that sustainable practices must reconcile human needs with an ethical duty to protect and preserve these commons so that this resource can be of benefit over time (Gibbons et al., 2018; Zanolli et al., 2020; Plessis & Brandon, 2015). For this reason, innovations within this framework primarily focus around mitigation strategies, tackling specific issues as they arise without necessitating fundamental changes to the way our civilization embraces its natural background (Manzano et al., 2023). Gibbons et al. emphasize how the sustainability ideology can induce perceptions toward reciprocal human-nature relations, but on the alert of resource constraints (Gibbons et al., 2018). By contrast, the regenerative paradigm offers an entirely different interpretation of the Global Commons. Under such a framework, these commons become part of a living system characterized by plenty, not by scarcity.

Regenerative perspective urges the species to see itself as a steward of ecological systems and to be the catalyst for healing and restoration (Sonetti et al., 2019; Higgins-Desbiolles, 2025; Giller et al., 2021). This approach, according to researchers, encourages more systematic integration of ecological concepts into the human behaviors and regulations to move us from an approach to problem fixing to one of evolutionary potentials for social and ecological systems (Bennett, 2025; Toner et al., 2023). Indeed, regenerative agriculture and urban design exemplify this paradigm because they strive to restore ecosystem health while addressing food security and community health (Loring, 2021; Bellato et al., 2022).

The regenerative technique is conceptualised as an ongoing, co-evolutionary process (Plessis & Brandon, 2015) whereby human activity increases the quality of life in, rather than depletes, nature. Differences between these paradigms deeply affect global governance of the commons.

The regenerative model encourages a common ethic of ecological and human systems, where the sustainability discourses have been more likely to focus on regulation and control processes (Gerhards & Greenwood, 2021). This shift is epitomized in concepts including regenerative finance and regenerative tourism which seek to match economic activities with restorative possibilities for ecosystems and cultures while creating an alternative model for responding to the Global Commons (Cardozo, 2022; Armon, 2021). Both of these paradigms work towards environmental health and human well-being but, due to their ideologies, present different pathways within the Global Commons. The difference reflects the changing face of environmental discourse and practice and that understanding how these paradigms contribute to future efforts is needed.

3.3. Financial Paradigms in Transition: From Sustainable Change to Regenerative Transformation

Regenerative finance and sustainable finance are two alternative perspectives that look at financial systems from different angles regarding how society, the environment, and money interact with each other. Most of the time, sustainable finance operates within the framework of existing financial paradigms, while regenerative finance wants to evolve from living systems to transform those paradigms in an essentially new way.

Sustainable finance is a constellation of financial strategies that aim to achieve the Sustainable Development Goals (or SDGs) collectively. This is reflected in sustainable investment products from socially responsible investing (SRI) to green bonds to impact investing which concentrate

on getting capital to align with sustainability (Swaty, 2023; Štreimikienė et al., 2023). However, a broader issue emerges and the realization of the sustainability mechanisms within the framework of sustainable finance appears to be seen as a tool rather than as a driver of change (Gibbons et al., 2018; Stafford-Smith et al., 2016); sustainable finance mechanisms as a whole are often inadequate in providing sustainable outcomes, mainly supporting lenders and not serving the wider society or the environment (Daniel, 2023; Martínez-Climent et al., 2019).

The sustainability paradigm, which provides solutions in predominantly utilitarian terms that are based on trying to achieve an equilibrium within bounded social and other ecological contexts, focuses more on preventing damage than creating good (Zioło et al., 2020). Such points are particularly evident in the competing interests of the global sustainability organization, for example, the Global Reporting Initiative (GRI), versus global sustainability frameworks such as the International Sustainability Standards Board (ISSB) (Niekerk, 2024; Ayaz & Zahid, 2024). If the financing industry remains attached to the need to generate financial returns rather than the criteria around sustainability (Lang et al., 2012; Lin et al., 2023), the potential for achieving progress towards global sustainability goals is substantially diminished.

Regenerative finance takes the opposite stance- it considers the financial system to build a living system. And in place of trying to minimize negative consequences to just the extent possible, regenerative finance pursues transformative structural overhaul. Key to this is such principles that are often derived from regenerative economics, such as putting relationships above transactionism, embodying ethical standards, being transparent and producing real wealth through bringing different forms of capital into balance (Gibbons, 2020; Migliorelli, 2021). This paradigm supports resilient, cooperative and more responsible financial decisions based on systemic health long-term. Hence, regenerative finance seeks to offer economies that evolve and prosper to resist the current environmental and social conditions (Daniel, 2023; Martínez-Climent et al., 2019). In the regenerative finance discourse, emphasis is laid on the need for a whole-of-the-systems view of economic, cultural, and ecological systems (Zioło et al., 2019; Ayaz & Zahid, 2024). In this view finance is not just an instrument for economic advancement and development, but is an essential part of a wider ecological system also in need of nurturing and ethical involvement so as to promote the overall well being of all (Pezzulo & Levin, 2015). Regeneration's call is reflective of systemic change, which is vital to achieving the SDGs in a cost effective, sustainable manner, and stands as necessary shift from traditional

sustainable finance paradigms that often fail to offer sustainable outcomes (Stafford-Smith, 2017; Lin et al., 2023).

In conclusion, the key differentiation between sustainable and regenerative finance is one of method and direction. The idea behind sustainable finance is to provide growth and social means while remaining within the existing financial system. In contrast, regenerative finance supports financial fundamentals on nature's cyclic circuit.

4. BLOCKCHAIN AND THE REFI MOVEMENT: REGENERATIVE PATHWAYS FOR THE GLOBAL COMMONS

4.1. Recontextualizing Origins: Foundational Definitions of ReFi within Regenerative Systems

Regenerative Finance (ReFi) is a movement that includes initiatives as diverse as regenerative agriculture and marine conservation, alongside climate projects such as carbon credits and threatened species protection. Finance (ReFi) stands out as a movement that includes various initiatives such as regenerative agriculture and marine conservation, along with climate projects such as carbon credits and the protection of threatened species. It also includes innovative strategies such as “play-to-preserve” web3 games (Bennett, 2025). However, ReFi is mainly about developing and implementing market-driven approaches to climate action (Goean et al., 2024). Such approaches often rely on “tokenomics,” that is, the incentive structures that determine value in cryptocurrencies and decentralized governance, enabling the integration of web3 concepts into the climate governance field (Hernández et al., 2025). ReFi is often driven by citizens, reflecting a tendency to avoid adopting corporate social responsibility strategies or imposing regulatory constraints while encouraging a shift toward strategies that are shaped from the ground up. Although climate- focused blockchain projects have been developed since the early days of Ethereum, the field called “ReFi” (Regenerative Finance) is considered to have emerged between 2020 and 2021. Leading players in the ReFi ecosystem include Regen Network (founded in 2017), Nori (founded in 2017), Toucan Protocol (launched in 2021), and KlimaDAO (launched in 2021) (Åberg & Jeffs, 2022).

4.2. Paradigmatic Critiques of the ReFi Movement

Critiques of the Regenerative Finance (ReFi) movement play on similar critiques of financial systems more generally, specifically the shift from an era of decentralized finance (DeFi) to a context dominated by traditional finance

(TradFi). Supporters of both TradFi and DeFi are seeking opportunities for new earnings but also concern themselves with environmental implications. But the commercialization of nature, which is a core concern of ReFi, also embodies economic ideologies that privilege profit over ecology.

The integration of DeFi into traditional financial markets also highlights the basic difference of concepts between both approaches. Muhammad et al. (2024) note, traditional banking relies upon notions of stability, close regulatory control, and central institutional control. They argue that the role of anti-money laundering (AML) and know your customer (KYC) principles in traditional finance (TradFi) is fundamentally different from those of DeFi, which prioritizes user empowerment and financial privacy through decentralized networks. This disconnect is symptomatic of the wider trend of financialisation that threatens to marginalize sustainability goals, and lead to a further commodification of nature. From a policy, regulatory and ESG aspect, studies revealed that ESG-specific DeFi protocols can offer greater transparency and potential returns than traditional ESG funds, but in more uncertain regulatory environment and high volatility (Enajero, 2024). This evidence shows a major gap between sustainable finance and the aims of the ReFi movement, and this may inadvertently reinforce the very problems it aims to address, by favouring investment returns at the same time as the protection of ecosystems. Yunus and Nanda (2024) emphasize the methodological issues inherent in integrating ESG data, noting that variability in regulations hampers its adoption as a fundamental aspect of financial practices.

There are also large implications of DeFi protocols being put on traditional financial models. Webb (2024) researched user adoption trends shows that user adoption of DeFi is on the rise, appearing to be increasing especially in emerging markets.

The increasing rise of DeFi presents dangers due to its potential to reconfigure existing financial systems and operations yet at the same time bring regulatory and operational challenges, and complexity. As the landscape changes, stakeholders in the region need to manage the complexities of being decentralized while maximizing expected returns and minimizing potential risks from such decentralization. And yet the criticisms of the ReFi movement highlight an urgent interdisciplinary framework beyond our current dominant standard economic frames. This approach should take into consideration the new forms and realities of TradFi and DeFi ecosystems, while countering the commodification of ecological assets. Research by Liu et al. (2024) emphasizes this need and its necessity, showing the need for

mechanisms to enhance carbon productivity through sustainable practices in financial decision-making. In sum, even when the ReFi movement does indeed need not be placed outside the debate for the sake of sustainability and inclusion, on the grounds of its in synchronicity with traditional methods of dealing with finance which may actually incentivize financial overuse, it has received heavy criticism.

4.2.1. Commodification of nature: anthropocentrism versus ecocentrism

Critiques on the commodification of nature fall into moral, pragmatic, and material (Hermann, 2021). Material objections are salient in a debate related to the Global Commons because they raise issues about how expropriation of public resources, as well as commodification of once-non-commodified goods and services, could undermine their essence and nature (Hermann, 2021). While commodification is hardly an absolute concept, Hahn et al. (2015) defines degrees of commodification.

The two highest degrees—economic and financial instruments—are of greatest concern to the Global Commons because they can make their value to be determined by markets. Daly (2014) points out that if we attempt to conceptualize natural capital as financial capital, then problems will arise. Money is essentially substitutable; natural assets are not. Exchange of material components of the ecosystem is based upon objective ecological processes, but they are under the control of prices which are determined by subjective human preferences in the market system. Within the context of sustainable finance, new markets and fragmentation are suggested to emerge as one part of the commodification of nature in multiple forms. These initiatives are designed to improve market efficiency and maximise returns in finance. However, historically, these processes of commodification supported by neoclassical economic theory have led to destruction and degradation instead of conservation of nature (Bragdon, 2021; Daly, 2014; Paul, 2021). Moreover, “life-imitating economies” and regenerative finance represent a global version of free market capitalism that is more powerful (Bragdon, 2021).

According to Washington and Maloney (2020), Daly’s (1992) steady state economics model is based on an ecocentric view of nature, in which humanity is seen as an essential constituent of all natural elements so as to be viewed as the intrinsic good all living beings and ecosystems have to offer it. While some models, by agonistic perspective, insist that nature and ecosystems do matter only in terms of value — value for humans.

Ecocentrism is in fact a pivotal difference between regenerative finance and sustainable finance, and represents the basic paradigm shift needed to ensure global financial systems serve not only people, but the planet (Fullerton, 2017). The key distinction, here, are these two: criterialization — the ability to assess the condition of particular attributes of the natural world — and commodification, the process of converting those indicators into tradable financial products. Blockchain brings new ideas for environmental accounting that allows to monitor ecosystem health indicators, but to not automatically transform into assets. But ReFi needs to tread carefully when it comes to quantification: is it a function of being ecological stewardship, or to enable markets to be created whose outcome further enforces financialization? Most ReFi efforts aim at increasing the commercialization and standardization of environmental assets to enhance market efficiency at the moment.

Blockchain technology enhances the market for natural assets through the process of commodification, collateralization, and delivery on-chain, thereby increasing financial activity as primary and secondary markets are created. But these things aren't guaranteed to do real work in the real world. Neoclassical ideology dictates that this sort of commodification is a necessary evil on the road to worldwide regeneration (Martin-Ortega et al., 2019). But regenerative finance, founded on life principles, cannot truly exist within neoclassical economic ideology. That led to a ReFi movement underlined by neoclassical principles may ironically further entrench the risk of the abuse of the Global Commons and delay the process in which it seeks to help push toward. Jason Moore defined the “commodity frontier” in 2000 stating it is “the set of processes via which domination, exploitation, dispossession, and ecological fragmentation are produced via continuous expansion—and, consequently, the depletion of natural resources” (Joseph, 2019). Every commodity frontier “can trigger a great ferment of entrepreneurial activity,” according to Moore (Joseph, 2019).

Based on the discovery of alternative carbon, biodiversity, water, as well as other natural assets that may occur both on-chain and off-chain, it is easy to see that Global Commons is fast becoming the next commodity frontier by bringing economic activity to bear on this area under great speed and extensive application via the ReFi movement.

4.2.2. Financialization and its limits: the risk of over-monetizing the commons

The phenomenon of financialization is well-established and is understood as a ubiquitous dynamic in economic systems: the process by which natural

resources and social benefits become financial products. As investor control over financial markets deepens, this is exacerbated. For instance, Issa et al. (2023) highlight that financialization is changing the natural resource management mode that has significant impact on environmental sustainability.

In the wider framework of the above, governing the behaviour of finance has a strong effect on environmental as well as social outcomes (Issa et al., 2023). Moreover, as Raworth (2017) observes, traditional indicators such as GDP, view the financial sector as simply a vehicle not as a destination. The experience also reflects that for which the current system promotes growth of financial conduct, is that such development also may neglect other core elements of the economy. In this frame, there is compelling evidence that financialization is a significant hindrance to real economic growth. As Paul (2021) argues, when this process becomes its own goal, it could be devoid of the systems that intended its use as vehicles of growth (Boumaiza, 2025). Likewise, Clapp and Isakson (2018) contend that financialization of global food systems in the last century is threatening the sustainability of living standards and food security (Issa et al., 2023). Blockchain technology is changing traditional monetary practices, as these methods bring fresh forms of financialization. However, the possible impacts of such advances are complex.

Highly liquid markets and secondary markets can enable speculative trading, and therefore risk efforts at actual ecological restoration. For example, carbon tokens—intended to finance real projects that will cut carbon dioxide emissions—can quickly slide into instruments of profit-driven trading (Kouam, 2024). The reason is that with financialization it must be ensured that they align with ecological regeneration goals within the realm of Regenerative Finance (ReFi). Otherwise, as Bennett explains (2025), the process puts profit maximization for special interests ahead of protecting nature. Financialization entails significant costs that require a comprehensive view. In this regard, Epstein (2005) shows that the speculative and cash flows that emerge from financialization, will create serious economic disparities (Kazachenok et al., 2023). For it is because DeFi applications are able to build deeper and more liquid asset markets than older financial ones (Ozili, 2022) that the continued growth of financialization seems inescapable.

In addition, Hermann (2021) warns that human interference can trigger harmful chain reactions of a ‘natural scale’, so to speak, and that it is easy for ecological boundaries to be crossed (Kazachenok et al., 2023). Ultimately, however, financial instruments — when constructed prudently

— can catalyze regenerative investment but this, in turn, means designing mechanisms prioritising ecological health over mere financial returns. In this regard, a growing body of research studies blockchain technology to inform how it can be applied and to develop financial systems that are structurally supportive of such goals. The first key objective for the future is the establishment of a robust framework that can mitigate the future impact of financialization (Zhu et al., 2023).

4.2.3. The structural paradox: ReFi, decentralization, and the global commons

Traditional finance (TradFi) typically has various mechanisms to mitigate its own forms of financialization and regulation, though most of these frameworks lack oversight mechanisms in decentralized finance (DeFi), however. Such an oversight void emphasizes the task of establishing the ReFi itself, if it is to work with the emerging risk of the financialization and commodification of nature such that systems and institutions in reality regulate themselves, to respond to the challenges of regenerative finance (ReFi) movement and its self-monitored and regulated practices (Bennett, 2025).

To enhance its ideological underpinnings and uphold its core goal of serving the Global Commons, ReFi must critically examine prevailing neoclassical paradigms. On the other hand, ReFi initiatives designed from neoclassical perspectives may include the granting of financial profits to investors, the presence of investment in existing capital markets (e.g., tokenized carbon credits) or the reproduction of market-based incentive mechanisms like market-based incentive structures (Bennett, 2025). Which begs the ultimate question: can ReFi really create new financial architectures or can it be boxed into the space as what we have today, if it operates inside existing investment forms?

What is critically important is that financial well-being and regenerative effect are not mutually exclusive, but are rather determined by how and why profits are made. In order to not have profit motives overshadow ecological and social regeneration, ReFi needs to reconfigure its financial mechanisms so that economic value creation is the subordination of regenerative purposes. Under the eye of Herman Daly, we must recommit to rethink our reliance on nature and to return to the service of the Global Commons. Daly foresaw that without a profound shift in current paradigms, any degree of technical prowess or manipulative intelligence is unlikely to fix the world's crises; if not, it will aggravate their occurrence. With this in mind, the ReFi

movement must shift from anthropocentric to ecosystem-centered; from thinking of the “more” to the “enough”, and from the result of “what you want” to how you achieve it (Bennett, 2025).

To turn away from this would risk perpetuating neoclassical theories, which may in turn erode our Global Commons and broader environmental sustainability. So the ReFi movement will need to rethink its founding ideological framework critically. By incorporating Daly’s ecocentric values and ethical principles at the basis of ReFi, such an approach would not only respect Daly’s intellectual legacy, it would pave a way to achieving real- world sustainability impact. Still, ReFi should more constructively and reflexively respond to criticism—exemplifying its impact through real and relevant actions, as opposed to simply through self-definition of what its impact would be. ReFi must embrace other models and tactics that allow it to drive radical systemic change beyond the confines of neoclassical ideas. What matters ultimately, though, is the movement’s ability to construct new, ecosystem-driven financial constructs that matter for the movement’s real- world efficacy. To that end we need a reframing of financial gain as something other than an end – as the result of real ecological and social restoration – and a way of structuring finance so that finance helps life again and the reverse is no longer the case.

4.3. The Transformative Potential of ReFi: Regenerating the Global Commons

The Regenerative Finance (ReFi) process has tremendous potential to provide a robust partner to the Global Commons, and not least because blockchain technology is capable of improving the transparency, equal access and benefit distribution, and facilitating the cooperation of diverse stakeholders (Issa et al., 2023). Blockchain becomes a potential tool for solving some of the governance problems that concern the Global Commons—problems that Esan et al. (2024) observe factors like geographical and demographic scale, unknown collective impacts, and heterogeneity of culture and institutions.

With decentralized decision-making and transparent information sharing, blockchain has the potential to break these barriers, leading to more inclusive, cooperative and resilient global governance systems. But ReFi only succeeds if these abilities are embedded into larger economic and financial systems. Whether ReFi-based programs effectively reinforce existing socioeconomic structures or whether they serve to enhance them is tied to the design of ReFi, particularly whether ReFi functions as a tool of

ecological regeneration versus merely another channel by which to optimize market efficiency (Shan et al., 2021).

The Toucan Protocol's process of carbon tokenization, for example, adds transparency to carbon markets while not mitigating credit quality and additionality issues (Mustafa et al., 2024). A contrast projects like Celo's nature-backed currencies seek to integrate regenerative logic into the operation of economies themselves. The diversity of such examples depicts not just a spectrum from a set of initiatives that optimize existing financial markets, but also one that seeks to reconstruct economic incentives altogether (Schletz et al., 2023).

The ideological orientations of the people behind the ReFi movement also have a profound effect on the way it is designed and implemented. ReFi might be an incredibly powerful ally for the Global Commons, at least in the right conditions, when it's designed according to the principles of natural systems (Guo et al., 2024). But to achieve this means a good knowledge of the regenerative paradigm and a solid commitment. Given the existential risks posed by the mismanagement of the Global Commons, blockchain practitioners of the ReFi movement have to understand and internalize this separation between sustainability and regeneration. Such a shift is necessary for ReFi to mature beyond mere incremental advancements, making meaningful contributions toward reconstitution and long-haul sustainability of ecological and social systems. This highlights the urgency of establishing a structured approach to assessing ReFi projects. Differentiating between projects that are truly regenerative and projects that primarily work to streamline financial markets is particularly crucial (Bennett, 2025).

This system would judge all of these factors like economic model, governance structures, financialization model, impact of financialization and results, with the result that the industry would have an auto-regulated tool which would focus on protecting the regenerative nature of an economy. So to the extent we may, we will have to take a critical approach toward these distinctions if the ReFi movement is to avoid reproducing extractive financial models under a new title (Shannon et al., 2022). Only through this critical reflection may ReFi realize its transformational role as a means of ecological and social regeneration, rather than a new form of market efficiency.

5. CONCLUSION

This chapter explores the Regenerative Finance (ReFi) paradigm as a transformative approach to reforming economic and fiscal systems in alignment with living systems. By conducting a comprehensive literature

review and contextualized comparative analysis, it has shown how ReFi is fundamentally different from sustainability-oriented finance in that the focus is on ecological ethics and systemic regeneration through financial design. Several salient findings emerged from the discussion. First, though ReFi shares sustainability's focus on sustainable long-term ecological balance, it departs from harm reduction by favoring restoration, reciprocity, and co-evolution with nature. Second, blockchain enables a new set of processes to operationalize these principles through transparency, decentralized governance, and fair benefit distribution. But it also opens up new dangers, and risks of financialization and commodification, if not grounded with strong ideological and ethical base. In addition, the analysis highlights that the efficacy of ReFi depends primarily on the institutional configuration, as well as the ideological orientation of its practitioners. A ReFi system guided by Daly's ecocentric ethics might realize its transformative potential, while a ReFi constrained by neoclassical assumptions would risk replicating extractive dynamics in an alternative guise. Thus the chapter advocates for a formal rubric for evaluating what would count as legitimate regenerative endeavors and what wouldn't – as market efficiency-maximizing endeavors. Finally, the ReFi paradigm is an intellectual and moral evolution in finance. By moving value creation from one that depletes to one that regenerates living systems, ReFi has the power to reposition the world's financial architecture with the fundamentals of life. The future of fiscal and financial institutions therefore hinges not on managing scarcity but on nourishing abundance via regeneration—making finance once again, not an end in itself, but a means to sustain this web of life.

References

- Alves, D. J., et al. (2022). Revisiting the missing link: An ecological theory of money for a regenerative economy. *Sustainability*, 14(7), 4309. <https://doi.org/10.3390/su14074309>
- Åberg, U. D., & Jeffs, B. (2022). Loss and damage finance in the climate negotiations: Key challenges and next steps. *Climate Policy Review*. <https://doi.org/10.55317/9781784135461>
- Armon, J. (2021). *Regenerative economics: Pathways for systemic transformation*. Earth Regeneration Press.
- Bellato, R., Costa, P., & Moretti, L. (2022). Regenerative urban design and the future of resilient cities. *Journal of Sustainable Architecture*, 14(3), 211–227.
- Bennett, A. (2025). An evaluation of the regenerative claims of Web3's ReFi movement. *Frontiers in Blockchain*. <https://doi.org/10.3389/fbloc.2025.1564083>
- Bennett, L. (2025). *Regenerative finance and the future of sustainable economies*. Oxford University Press.
- Bexell, M., et al. (2023). Co-creation of a center for a regenerative future. *Sustainability*, 15(17), 12861. <https://doi.org/10.3390/su151712861>
- Boumaiza, N. (2025). *Financialization and growth: A paradox of modern capitalism*. Routledge.
- Bragdon, J. (2021). Life-imitating economies and resilient free market capitalism. *Journal of Regenerative Economics*, 5(2), 134–152.
- Brundtland Commission. (1987). *Our common future*. Oxford University Press.
- Capital Institute. (2017). *Regenerative capitalism: How universal principles and patterns will shape our new economy*. Capital Institute.
- Cardozo, P. (2022). Regenerative finance: Reimagining value creation through ecological integration. *Sustainable Economics Journal*, 7(1), 34–56.
- Clapp, J., & Isakson, S. R. (2018). *Speculative harvests: Financialization, food, and agriculture*. Fernwood Publishing.
- Daly, H. E., & Farley, J. (2004). *Ecological economics: Principles and applications*. Island Press.
- Daniel, J. (2023). Beyond greenwashing: Evaluating the transformative capacity of sustainable finance. *Global Finance and Environment*, 9(3), 201–219.
- Eisenstein, C. (2011). *Sacred economics: Money, gift, and society in the age of transition*. North Atlantic Books.
- Enajero, J. (2024). ESG-focused DeFi protocols and comparative analysis with traditional ESG funds. *Journal of Sustainable Finance & Investment*, 12(3), 214–229.

- Epstein, G. A. (Ed.). (2005). *Financialization and the world economy*. Edward Elgar.
- Esan, A., Li, T., & Rodriguez, P. (2024). Governance challenges of the global commons: A blockchain perspective. *Journal of Sustainable Systems*, 12(1), 44–63.
- Garcia, K. (2021). The emerging paradigm of global commons: Post-1970 developments. *Global Environmental Politics*, 21(3), 75–92. <https://doi.org/10.1162/glepa00566>
- Gerhards, J., & Greenwood, T. (2021). Collaborative governance for the global commons: Regenerative approaches in policy design. *Global Environmental Policy*, 12(4), 55–72.
- Gibbons, D. (2020). Regenerative—the new sustainable? *Sustainability*, 12(13), 5483. <https://doi.org/10.3390/su12135483>
- Gibbons, D., et al. (2018). Regenerative development as an integrative paradigm and methodology for landscape sustainability. *Sustainability*, 10(6), 1910. <https://doi.org/10.3390/su10061910>
- Gibbons, L. (2020). Regenerative economics and the future of financial systems. *Journal of Ecological Finance*, 5(2), 87–102.
- Gibbons, L., Cloutier, S., & Coseo, P. (2018). Understanding sustainability through resilience: A systems perspective. *Sustainability Science*, 13(2), 861–875.
- Giller, K. E., Leeuwis, C., & Andersson, J. A. (2021). Regenerative agriculture and the future of food systems. *Nature Sustainability*, 4(8), 645–654.
- Global Commons Alliance. (2022). *Defining the global commons: A common heritage for all*. <https://globalcommonsalliance.org/>
- Goean, L., Smith, J., & Taylor, R. (2024). Using the blockchain to reduce carbon emissions in the visitor economy. *Sustainability*, 16(10), 4000. <https://doi.org/10.3390/su16104000>
- Guo, J., Tan, R., & Ahmed, S. (2024). Designing regenerative financial systems: Aligning blockchain and ecology. *Frontiers in Blockchain*, 7(2), 201–219.
- Hahn, R., Figge, E., Pinkse, J., & Preuss, L. (2015). Trade-offs in corporate sustainability: You can't have your cake and eat it. *Business Strategy and the Environment*, 24(6), 491–505.
- Heinrichs, H. (2019). Strengthening sensory sustainability science—Theoretical and methodological considerations. *Sustainability*, 11(3), 769. <https://doi.org/10.3390/su11030769>
- Hermann, A. (2021). The moral and material critiques of commodification: Global commons and public resources. *Ecological Economics*, 182, 106928.
- Hernández, P., López, R., & Garcia, T. (2025). Regenerative livestock farming as a socioeconomic model for sustainable agribusiness in Latin America.

Technical and Economic Studies on Agricultural Management (TCSAM) .
<https://doi.org/10.62321/issn.1000-1298.2025.4.1>

- Higgins-Desbiolles, F. (2025). Regenerative tourism and the commons: Healing destinations and communities. *Tourism Futures Review*, 5(1), 11–29.
- Issa, M., Chen, X., & Osei, K. (2023). Financialization and environmental sustainability: Rethinking resource governance. *Ecological Economics*, 197, 107124.
- Joseph, M. (2019). Jason Moore and the concept of the commodity frontier: Rethinking capitalism's expansion. *Environmental Humanities*, 11(3), 488–504.
- Karakostas, A., & Pantelidis, P. (2024). DAO dynamics: Treasury and market cap interaction. *Journal of Risk and Financial Management*, 17(5). <https://doi.org/10.3390/jrfm17050179>
- Kazachenok, O., Liu, H., & Rahman, M. (2023). Financialization, environmental degradation, and global risk. *Sustainability*, 15(3), 2042.
- Kouam, C. (2024). Blockchain, carbon tokens, and the paradox of green finance. *Journal of Digital Finance*, 10(2), 55–73.
- Lang, D. J., Wiek, A., Bergmann, M., Stauffacher, M., Martens, P., Moll, P., Swilling, M., & Thomas, C. J. (2012). Transdisciplinary research in sustainability science: Practice, principles, and challenges. *Sustainability Science*, 7(S1), 25–43.
- Lin, W., Wang, X., & Zhang, L. (2023). Rethinking sustainable finance: From compliance to transformation. *Journal of Sustainable Development Finance*, 15(4), 310–328.
- Loring, P. A. (2021). Regenerative food systems: Reimagining agricultural sustainability. *Agroecology and Sustainable Food Systems*, 45(5), 613–630.
- Manzano, B., Ortega, S., & Phillips, R. (2023). Sustainability transitions and the limits of mitigation strategies. *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 48, 122–135.
- Martin-Ortega, J., Ojea, E., & Roux, C. (2019). Payments for ecosystem services and the neoliberal commodification of nature: Critical reflections. *Conservation and Society*, 17(2), 116–127.
- Martínez-Climent, C., Costa-Climent, R., & Oghazi, P. (2019). Sustainable finance, green bonds, and impact investing: A critical review. *Journal of Business Research*, 112, 451–465.
- Migliorelli, M. (2021). *Sustainable and regenerative finance: Beyond ESG integration*. Springer Nature.

- Muhammad, A., Khan, R., & Alvi, S. (2024). TradFi versus DeFi: Regulatory frameworks and philosophical contrasts in global finance. *International Journal of Financial Systems*, 9(1), 33–52.
- Mustafa, N., Rehman, A., & O'Donnell, C. (2024). Carbon tokenization and the future of transparent carbon markets: A case study of Toucan Protocol. *Environmental Finance Review*, 6(3), 88–105.
- Niekerk, C. van. (2024). Financial reporting versus sustainability disclosure: A global convergence dilemma. *International Journal of Accounting and Sustainability*, 10(2), 122–141.
- Owocki, K. (2022). *GreenPilled: How to transform your investments and create an ecological economy*.
- Ozili, P. K. (2022). *Decentralized finance (DeFi): Risks, regulation and opportunities*. Elsevier.
- Pasupuleti, S. (2024). Regenerative design for socio-ecological vitality. *Journal of Sustainable Design*, 12(1), 1–22.
- Pezzulo, C., & Levin, S. (2015). Ecological economics and the ethics of finance: A systems view. *Ecological Economics*, 117, 33–41.
- Plessis, C., & Brandon, P. (2015). An ecological paradigm for the built environment. *Building Research & Information*, 43(4), 475–489.
- Raworth, K. (2017). *Doughnut economics: Seven ways to think like a 21st-century economist*. Chelsea Green Publishing.
- Ryan, G. E., et al. (2023). Introducing a novel framework for regenerative business. *Journal of Business Models*. <https://doi.org/10.26481/mup.2302.40>
- Sanford, C. (2017). *The regenerative business: Redesign work, cultivate human potential, achieve extraordinary results*. Per Capita Publishing.
- Sanford, C. (2022). Regenerative business: Building a culture of shared value. *Ecological Economics*, 185, 107085. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2021.107085>
- Schletz, M., Giotitsas, C., & Kostakis, V. (2023). From decentralized finance to regenerative economies: The role of blockchain in sustainability transitions. *Technological Forecasting & Social Change*, 188, 122312.
- Shan, Z., Zhang, W., & Li, Y. (2021). Decentralized finance and the future of financial systems: Risks and opportunities. *Financial Innovation*, 7(4), 243–266. (
- Shannon, P., Duarte, L., & Meier, H. (2022). Evaluating regenerative finance: A framework for measuring impact and integrity. *Journal of Regenerative Economics*, 2(1), 15–34.
- Sonetti, G., Brown, M., & Naboni, E. (2019). Regenerative design: Integrating human and natural systems. *Sustainability*, 11(15), 4128.

- Stafford-Smith, M., Griggs, D., Gaffney, O., Ullah, F., Reyers, B., Kanie, N., ... & O'Connell, D. (2017). Integration: The key to implementing the Sustainable Development Goals. *Sustainability Science*, 12(6), 911–919.
- Swaty, R. (2023). Sustainable finance and the SDGs: Aligning capital for impact. *Journal of Green Finance*, 8(1), 55–74.
- Štreimikienė, D., Simanavičienė, Ž., & Tvaronavičienė, M. (2023). Green bonds and the evolution of sustainable investment. *Economic Research–Ekonomiska Istraživanja*, 36(1), 112–132.
- Toner, A., García, M., & Lawson, R. (2023). Evolving capacities: Regenerative systems for socio-ecological resilience. *Journal of Ecological Design*, 18(2), 78–96.
- UNESCO. (1980). *World Heritage Convention*. <https://whc.unesco.org/en/convention/>
- Washington, H., & Maloney, M. (2020). The need for an ecocentric economic model: Daly's steady-state economics revisited. *The Ecological Citizen*, 3(2), 193–202.
- Webb, T. (2024). User adoption and the evolving dynamics of decentralized finance in emerging economies. *Global Financial Innovation Studies*, 7(4), 301–320.
- Yunus, M., & Nanda, S. (2024). Methodological challenges in ESG data integration: Toward consistent sustainability metrics. *Sustainability and Finance Journal*, 15(1), 87–104.
- Zanotti, L., Price, L., & Carothers, C. (2020). Sustainability and the commons: Balancing local and global responsibilities. *Ecology and Society*, 25(4), 10.
- Zhu, Y., Tan, J., & Lee, C. (2023). Building resilient financial systems for a sustainable future. *Finance and Development Review*, 8(4), 301–324.
- Ziolo, M., Filipiak, B. Z., & Bąk, I. (2019). Sustainable finance and investment strategies for inclusive growth. *Sustainability*, 11(17), 4555.
- Ziolo, M., Filipiak, B. Z., & Spoz, A. (2020). Sustainable finance as a determinant of inclusive economic development. *Journal of International Studies*, 13(4), 146–160

Türkiye’de Haftalık Ortalama Fiili Çalışma Süreleri Dinamikleri Üzerine Bir İnceleme

Musa Öztürk¹

Özet

Çalışma kavramı tarih boyunca süregelen bir evrim süreci geçirmektedir. Kapitalist üretim ilişkilerinin yaygınlaşmasıyla birlikte neoliberal anlayışın da etkisiyle artan rekabet ortamı emeğin istismarına odaklı bir yaklaşımı öne çıkarmış ve bu durum da ulusal ve uluslararası kurumlara ve standartlara olan talebi uyandırmıştır. Bu talep doğrultusunda Uluslararası Çalışma Örgütü başta olmak üzere “çalışma” kavramının içeriği ve sınırları belirginleşmeye başlamış ve işgücü piyasasının işleyişine dair standartlar oluşturulmuştur. İşgücü piyasalarının sağlıklı biçimde analiz edilebilmesi için istihdam ve işsizlik verilerinin yanı sıra çalışma sürelerinin düzeyi ve yapısına ilişkin dinamiklerin incelenmesi gereklidir. Bu çalışma, Türkiye’de haftalık çalışma saatlerinin zaman içindeki seyrini, yapısal özelliklerini ve cinsiyet ile sektörler itibarıyla farklılaşmasını ele almaktadır. OECD ülkeleri arasında en uzun haftalık çalışma sürelerine sahip olan Türkiye özelinde yapılan incelemede, erkeklerin kadınlara kıyasla daha uzun saatler çalıştıkları ancak aradaki farkın kapanma eğiliminde olduğu, bu durumun büyük ölçüde uzun dönemli yapısal nedenlerden kaynakladığı ve çalışma saatlerinin sektörel olarak farklılaştığı tespit edilmiştir. Buradan hareketle politika yapımcıların istihdama dair genel verilerin yanı sıra çalışma saatlerine de odaklanmaları gerektiği tespit edilmiştir.

1. Giriş

İktisadi hayatın olmazsa olmaz bileşenlerinden olan işgücünde dinamiklerin incelenmesi mikro ve makro ekonomik analizler için oldukça önemlidir ve bu nedenle yoğun bir şekilde araştırılmaktadır. İşgücü üzerine yapılan çalışmalar genel olarak istihdam ve işsizlik oranlarına yoğunlaşmakla birlikte zaman içinde genç istihdam, cinsiyete göre istihdam ve atıl işgücüne

1 Doç. Dr., Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü
E-Posta: musaozturk@isparta.edu.tr ORCID: 0000-0002-0902-5787

yönelik çalışmalarla derinleşmiştir. Bununla birlikte haftalık çalışma sürelerine yönelik çalışmalar hala yeterli seviye de değildir. Bu açığı kapatmak üzere, çalışmada Türkiye özelinde haftalık çalışma saatlerinin dinamiklerinin keşfine yönelik bir araştırma sunulmakta, ortalama fıli çalışma sürelerinin zaman içindeki değişimi, yapısal özellikleri ve bu değişimin cinsiyete ve sektörlere göre farklılaşması incelenmektedir.

2. “Çalışma” Üzerine Genel Çerçeve

“Çalışma” tarih boyunca dönemin şartları ve koşulları gereği farklılık gösteren bir fıldır. Sanayi devrimi öncesi sosyal yapılanma ile sanayi devriminin başladığı dönemdeki sosyal yapılanma farklıdır, günümüzde ise “çalışma” fıli oldukça heterojen bir hal almıştır.

Kapitalist üretim sürecinin baskın olarak kabul görmeye dönemlerden itibaren firmaların ve devletlerin rekabet üstünlüğü sağlamak için işgücünün emeğini istismar etmeye yönelmeleri özellikle sosyal koruma rejimi yeteri kadar oturmamış olan ülkelerde yapısal sorunların baş göstermesine neden olmuştur. Bu durumda mağdur edilen işgücünün haklarını korumak ve kollamak adına başta 1919 yılında kurulan Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) olmak üzere çeşitli kurum ve kuruluşlarca normlaştırma ve standartlaştırma yapılmıştır. Bu doğrultuda Uluslararası Çalışma Normları şekillenmiş ve çalışanların yararının gözetilmesi ve korunması için ilke ve kurallar netleştirilmiştir. Bu kuralların temelinde eşit rekabet koşullarını sağlamak, işçi ve çocukların sağlıklarını korumak ve çalışma koşul ve sürelerinin çerçevesini savunan politik ve sendikal yapılanmalar yer almaktadır. I. Dünya Savaşı sonrasında imzalanan “Versailles Barış Antlaşması” metninde de evrensel barışın ön koşulu olarak sosyal adaleti sağlamanın ve korumanın önemine yer verilmiş, haftalık ve günlük azami çalışma süreleri, çocuk istihdamı, eşit işe eşit ücret ve tatil hakkı başta olmak üzere hakların tanımlanması yapılmıştır (Yıldırım, 2011: 33-34).

Washington Uzlaşısıyla birlikte kurgulanan “yeni dünya düzeni” ile piyasa merkezli yaklaşımın öne çıkması, bir taraftan kamu müdahalesinin en aza indirilmesi diğer taraftan da rekabetin çok boyutlu olarak işlerliğinin teminat altına alınması (Şen, 1998, Şen, 2005a; Şen, 2005b; Lee, McCann and Messenger, 2007: 7) emek piyasası üzerinde “haklar” tartışmalarını alevlendirmiştir. Neo liberal anlayışın emeği bir nevi meta olarak ele alması, işçi çalıştırmayı maliyet unsuru olarak değerlendirmesi ve işverenlere tam yetki sağlaması iş ve sosyal güvenlik hukukuna dair ihtiyacın yeniden gündeme gelmesine neden olmuştur (Mütevellioğlu, 2009: 9). Buna paralel olarak işgücünün çalışma ile serbest zaman kullanımı arasında tercihte

bulunduğu üzerine kurgulanmış olan işgücü arzı teorisi de optimal çalışma süresinin tespiti için kişinin tercihleri, ücret seviyesi ve ücret dışı gelirin öne çıktığını belirtmektedir (Bakış, Polat ve Ulus, 2018: 110). Çalışma koşulları ve saatleri ise modellerde doğrudan yer almamaktadır.

Neoliberal yaklaşım doğrultusunda işleyen işgücü piyasasında “çalışma” standartları ve iş ve çalışma hukuku büyük ölçüde benzer hale gelmiştir. İşçilerin işverenler karşısında doğal olarak zayıf durumda olması nedeniyle ortaya çıkan iş ve çalışma hukuku temelde işçiyi koruma ilkesine dayanmaktadır. Buna paralel olarak ilgili mevzuatlarda işçi yararına düzenlemeleri göz önünde bulundurarak hazırlanmıştır. Burada kritik nokta çalışma süreleri ve fazla çalışmanın tanımlanmasıdır (Dursun, 2024: 29). Zira özellikle gelişme sürecinde olan ülkelerde genel eğilim işgücünün fazla çalışmaya zorlanması yönündedir ve bu nedenle bu ülkelerde azami çalışma süresinin tanımlanmasına gidilmektedir. Çalışanların da talep ettiği üst sınır tanımlandığında işçilerin fazla ücret alma yolu açılmakta (Akın, 2011: 776) ve dolayısıyla emeğin istismarı görece azalmaktadır.

Çalışanların sağlıklı ve güvenli iş yerlerinde çalışmaları gerekir ve çalışma süreleri sağlıklı bir çalışma hayatının temel bileşenidir. Bu açıdan çalışanlar talep etseler de fazla çalışmanın negatif dışsallığı söz konusudur. İlgili literatürün de işaret ettiği üzere çalışma süresinin sağlık üzerinde uyku bozuklukları, kardiyovasküler sistem, ruh sağlığı ve hastalıkları, kas-iskelet sistemi, kanser gibi konularda doğrudan ve sosyal yaşam, verimlilik, iş güvenliği-iş kazaları gibi konularda da dolaylı etkileri bulunmaktadır (Uğurlu ve Yıldız, 2024: 10-12).

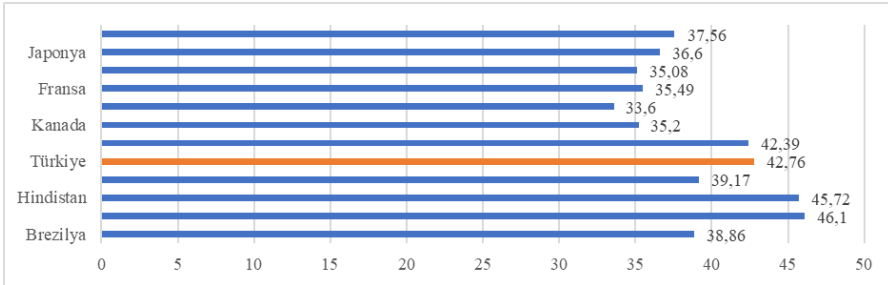
3. Türkiye’de Çalışma Saatleri Dinamikleri

Türkiye, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin (Md. 23) “Çalışan her kimsenin kendisine ve ailesine insanlık haysiyetine uygun bir yaşayış sağlayan ve gerekirse her türlü sosyal koruma vasıtalarıyla da tamamlanan adil ve elverişli bir ücrete hakkı vardır.” maddesine paralel olarak Türkiye Cumhuriyeti Anayasası madde 50’de “Kimse, yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmaz. Küçükler ve kadınlar ile bedeni ve ruhi yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar. Dinlenmek, çalışanların hakkıdır.” ve anayasa 55. maddede “Ücret emeğin karşılığıdır. Devlet, çalışanların yaptıkları işe uygun adaletli bir ücret elde etmeleri ve diğer sosyal yardımlardan yararlanmaları için gerekli tedbirler alır.” ifadesiyle ücreti ve dinlenmeyi çalışanların bir hakkı olarak tanımlamakta ve çalışma sürelerinin çerçevesini belirlemektedir.

İşin niteliğine göre değişmekle birlikte genel olarak çalışma süresi haftada en çok 45 saattir ve bu saatlerin çalışma günlerine eşit olarak dağıtılması genel olarak kabul edilir. Bununla birlikte 18 yaşından küçük olanlar, gebeler, madenciler ve turizm sektörü için istisnalar mevcuttur. Çalışma kesintisiz bir faaliyet değildir, belli aralıklar verilmesi, hafta tatili uygulaması ve telafi olanakları mevcuttur ve fazla çalışılması durumunda bunun karşılığının olması gerekmektedir (Rehberlik ve Teftiş Başkanlığı; Köseoğlu ve Kabul, 2014: 264; Bursal ve Şentürk, 2022: 72).

Türkiye’de işgücü piyasası tartışmaları genel olarak kişi sayıları (*extensive margin*) üzerinden yürümektedir. İşgücü sayısı, istihdam oranı, işsiz sayısı ve cinsiyete dair çalışmalar öne çıkmakla birlikte çalışma saatlerinin dinamikleri (*intensive margin*) ihmal edilmektedir. Halbuki Türkiye, OECD üyesi ülkeler arasında haftalık ortalama fiili çalışma süresi bakımından en yüksek olan ülkedir (Bakış, Polat ve Ulus, 2018: 19). İşgücü ve çalışma süreleri dinamikleri incelendiğinde küresel kapitalist sisteme bir çevre ülkesi olarak eklenme sürecinin sancılı bir şekilde işlediği Türkiye’de çalışma sürelerini düzenleyen işçi haklarının fiilen uygulanamaz hale geldiği, bu sürecin de bir taraftan sağlığa uygun ve güvenli koşullarda çalışma haklarının yitirilmesine neden olurken diğer taraftan çalışma sürelerinin ve dolayısıyla iş kazalarının artmasıyla sonuçlanmaktadır (Mütevellioğlu, 2009: 9-14).

Grafik 1: Türkiye ve Seçilmiş Ülkelerde Ortalama Çalışma Saatleri (2024)

Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (İLO) 2024 yılına dair verileri üzerinden hazırlanan Grafik 1’de görüldüğü üzere Türkiye BRICS-Tr ülkeleri arasında Çin ve Hindistan’dan sonra en uzun ortalama çalışma süresine sahip olan ülkedir. Almanya, Fransa, Kanada gibi ülkelere kıyasla bakıldığında ise haftalık ortalama çalışma saatlerinin oldukça fazla olduğu görülmektedir.

Bununla birlikte yasal çalışma süresini aşan işyerlerinin olduğu ve eksik hukuki altyapı ve bilinç nedeniyle kayıtlara yansımayanların da olduğu düşünüldüğünde kayıt dışı istihdamın ağırlıklı olduğu ülkelerde, haftalık ortalama çalışma süresinin özellikle Türkiye’nin de dahil olduğu gelişmekte olan ülkelere 50 saati aşabildiği düşünülmektedir (Yıldırım, 2011: 96).

Diğer taraftan toplam istihdam içinde ortalama çalışma süresini artıran serbest meslek sahiplerinin de olduğu ve yarı zamanlı çalışanlarında tam tersine ortalamayı aşağıda çektiği bu nedenle sağlıklı değerlendirme için bunların ayrı tutulması gerektiği unutulmamalıdır (Kim, 2023: 5).

Haftalık ortalama fiili çalışma saatleri, istihdam dinamiklerinin keşfi ve ülke ekonomisinin gidişatı için önemli bulgular sunabilmektedir (Bakış, Polat ve Ulus, 2018: 14). Türkiye’de haftalık ortalama fiili çalışma sürelerine dair veriler, TÜİK tarafından ilki 1966 yılında yapılan ve bugün ILO’nun benimsediği tanım ve kavramlar doğrultusunda yürütülen Hanehalkı İşgücü Araştırmaları yoluyla toplanmaktadır (TÜİK, 2025: 1).

Bu çalışmada odak noktası olarak Haftalık ortalama fiili çalışma saatlerine dair veriler ele alınmaktadır. Verilere dair açıklama ve kaynaklar Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1: Değişkenler, Açıklamaları ve Kaynağı

Veri	Açıklama	Kaynak
HOFCS	Haftalık Ortalama Fiili Çalışma Saati	TÜİK
HOFCS-E	Erkek - Haftalık Ortalama Fiili Çalışma Saati	TÜİK
HOFCS-K	Kadın - Haftalık Ortalama Fiili Çalışma Saati	TÜİK
E-K FARK	Erkek-Kadın Haftalık Ortalama Fiili Çalışma Saati Farkı	TÜİK

2014M01-2025M10 dönemine ait 142 gözlemden oluşan verilere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 2’de sunulmaktadır. Değişkenlerin ortalama ve medyan değerleri birbirine yakın seyretmektedir, bu durum serilerin belirli bir bantta simetrik olarak dalgalandığı göstermektedir. Ayrıca HOFCS-K değişkeni belirgin bir şekilde negatif çarpıklık ve yüksek kurtosis değerine sahiptir ve bu durum belirli dönemlerde kadınlar da çalışma sürelerinin normalden saptığını işaret etmektedir.

Tablo 2: Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

	HOFCS	HOFCS-E	HOFCS-K	E-K FARKI
Ortalama	44.80	46.94	40.08	6.86
Medyan	44.75	46.75	40.20	6.65
Maksimum	49.50	52.00	43.70	10.30
Minimum	38.30	39.80	34.90	4.10
Standart Sapma	1.72	2.07	1.04	1.53
Çarpıklık	-0.31	-0.12	-1.23	0.39
Kurtosis	3.73	2.99	8.51	1.96
Jarque-Bera	5.39	0.37	215.21	9.95
Olasılık	0.07	0.83	0.00	0.01
Gözlemler	142	142	142	142

Jarque–Bera test sonuçları HOFCS-E değişkeninin normal dağılım varsayımını sağladığını, buna karşılık HOFCS-K ve E–K farkı değişkenlerinin normal dağılmadığını ortaya koymaktadır. Değişkenlerin şoklar karşısındaki davranışlarını gözlemlemek üzere yapılan Augmented Dickey Fuller (ADF-1979-1981) ve Phillips-Perron (PP- 1988) birim kök testleri sonuçları Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3: ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

		Sabit		Sabit & Trend			Sabit		Sabit & Trend	
		t-İst	Olasılık	t-İst	Olasılık		t-İst	Olasılık	t-İst	Olasılık
ADF	HOFCS	-2.70	0.08	-4.76	0.00	d(HFOCS)	-19.91	0.00	-19.84	0.00
	HOFCS-E	-2.57	0.10	-4.90	0.00	d(HFOCSE)	-19.59	0.00	-19.53	0.00
	HOFCS-K	-3.93	0.00	-4.30	0.00	d(HFOCSK)	-19.99	0.00	-19.91	0.00
	E-K FARKI	-2.01	0.28	-4.06	0.01	d(FARK)	-14.30	0.00	-14.29	0.00
	HOFCS	-3.86	0.00	-7.97	0.00	d(HFOCS)	-38.93	0.00	-39.04	0.00
PP	HOFCS-E	-3.50	0.01	-8.17	0.00	d(HFOCSE)	-35.67	0.00	-35.86	0.00
	HOFCS-K	-6.92	0.00	-7.52	0.00	d(HFOCSK)	-56.16	0.00	-56.71	0.00
	E-K FARKI	-2.69	0.08	-8.54	0.00	d(FARK)	-42.61	0.00	-58.75	0.00

Geleneksel birim kök testi sonuçları serilerin trendde durağan olduğunu, şoklardan kalıcı olarak etkilenmediğini göstermektedir. Gözlem dönemi içinde Türkiye özelinde yapısal şokların da olduğu düşünülerek Lee-Strazicich (LM- 2003-2004) çift yapısal kırılmalı birim kök testi yapılmıştır.

Tablo 4: Lee-Strazicich Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi Sonuçları

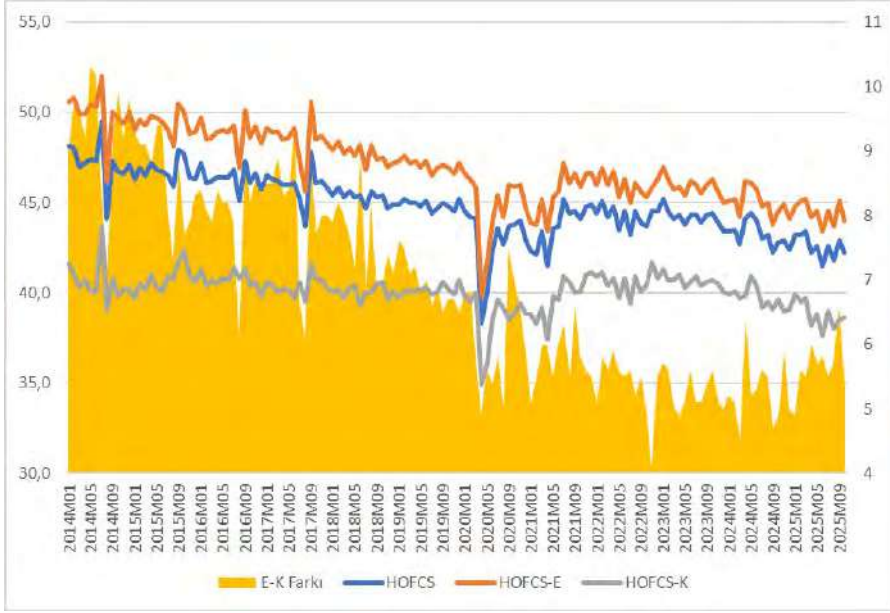
	Min. t-ist	G. U.	Kritik Değerler			Yapısal Kırılma Tarihleri
HOFCS	-8.055	2	-6.167	-5.485	-5.224	2019M12 - 2021M07
HOFCS-E	-7.959	8	-6.167	-5.485	-5.224	2020M02 - 2021M07
HOFCS-K	-6.911	1	-6.167	-5.485	-5.224	2019M12 - 2021M07
E-K FARKI	-6.767	2	-6.271	-5.621	-5.332	2019M06 - 2024M02

G.U.= Gecikme uzunluğunu ifade etmektedir.

Tablo 4’te değişkenlerin yapısal kırılmalarla birlikte durağan olduğu görülmektedir. Ayrıca HOFCS-E serisinin 8 gecikme uzunluğunda olması erkeklerde haftalık ortalama fiili çalışma süresinin uzun dönemli yapısal özelliklere sahip olduğunu, buna karşın HOFCS-K’nın 1 gecikme uzunluğunda olması da kadınlarda çalışma saatlerinin kısa dönemli şoklara açık olduğuna dair ipucu vermektedir. Yapısal kırılma tarihlerine bakıldığında da 2019 Aralık ayında çalışma sürelerinde genel olarak ve kadınların çalışma sürelerinde yapısal kırılmanın yaşandığını göstermektedir. Erkeklerin çalışma sürelerindeki yapısal kırılma ise COVID19 sürecinde ilk kapanmaların

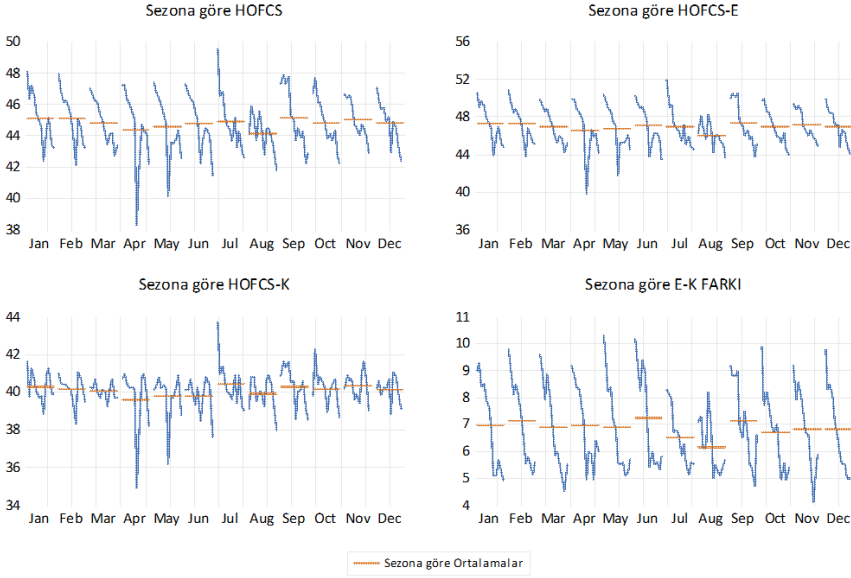
yaşanmaya başladığı 2020 Şubat ayına denk gelmektedir. Serilerdeki diğer yapısal kırılma tarihleri ise 2021 Temmuz ayını işaret etmektedir. E-K FARKI değişkeni ise ayrıışmaktadır. Burada öne çıkan tarihler 2019 Haziran ve 2024 Şubat aylarıdır.

Grafik 2: Türkiye’de Haftalık Ortalama Fiili Çalışma Saatleri Seyri, Erkek-Kadın ve Fark

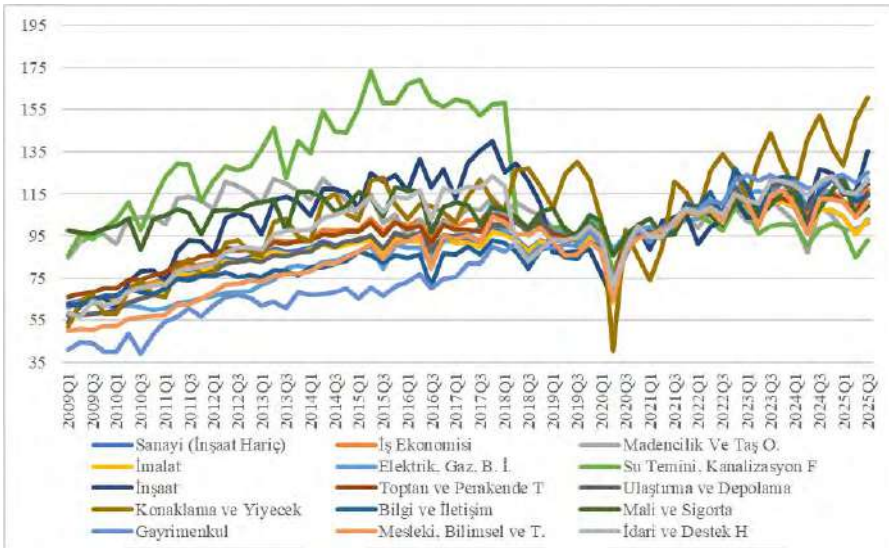

Grafik 2’de Türkiye’de haftalık ortalama fiili çalışma sürelerinin genel, erkek-kadın ve fark olarak gelişimi yer almaktadır. Grafikte ilk olarak ele alınan serilerin COVID19 sürecinde kırılmaya uğradığı ve sonrasında topladığı dikkat çekmektedir. Ayrıca, ortalama fiili çalışma sürelerinin genel olarak azalma eğiliminde olduğu ve zaman içinde erkek ve kadın arasındaki ortalama fiili çalışma süreleri farkının daraldığı görülmektedir.

Grafik 3 üzerinden sezona göre serilere bakıldığında ise HOFCS ve HOFCS-E aylık ortalamalarda en düşük değeri Ağustos ayında almaktadır. Ağustos ayı aynı zamanda E-K FARKI’nın da en düşük olduğu aydır. E-K FARKI en çok Haziran ayında gerçekleşmektedir. Yaz tatili dönemi olarak düşünüldüğünde teori ile pratiğin örtüştüğü düşünülebilir. En çok çalışılan ay ise HOFCS ve HOFCS-E serileri için Eylül olurken HOFCS-K için Temmuz ayıdır.

Grafik 3: Türkiye’de Haftalık Ortalama Fiili Çalışma Saatlerinin Sezonluk Seyri

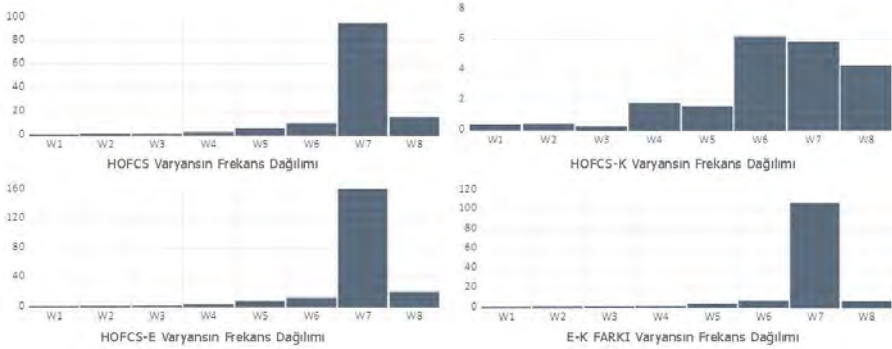
Grafik 4’te TÜİK’in konuyla ilgili ayrıca yayınladığı Çalışma Saat Endeksinin sektörel açıdan gelişim seyri yer almaktadır. Burada ilk etapta COVID19 sürecinde başta konaklama ve yiyecek sektörü olmak üzere hemen hemen bütün sektörlerde çalışma saatlerinin (doğal olarak) düştüğü, sonrasında genel olarak trendin korunduğu görülmektedir.

Grafik 4: Türkiye’de Sektörel Olarak Çalışma Saati Endeksi’nin Seyri

Son aylarda konaklama ve yiyecek ve inşaat sektörlerinde çalışan saatlerinde artışın olduğu buna karşılık 2017 yılına kadar en yüksek seviye de seyreden Su Temini, Kanalizasyon, Atık Yönetimi ve İyileştirme Faaliyetlerinde çalışma saatlerinde düşüş olduğu dikkat çekmektedir.

Değişkenlerin yapısal özelliklerini görmek adına Wavelet (Dalga) analizi yapılarak varyansın frekans dağılımı grafikleri elde edilmiştir.

Grafik 5: Haftalık Ortalama Fiili Çalışma Sürelerinin Varyans Frekans Dağılımları

Görsel 1’de sunulduğu üzere HOFCS, HOFCS-E ve E-K FARKI eğrilerinin büyük ölçüde (>%85) W7 ve W8’de yani uzun dönemli yapısal faktörlerden etkilenmektedir. Buna karşın HOFCS-K orta-uzun dönemli olarak (>%50) yapısal faktörlerden etkilenmektedir. Bu sonuçlar LM testindeki gecikme katsayılarındaki farklılaşmayla örtüşmektedir.

4. Sonuç Yerine

İşgücünün emeğini işe yansıtması olan “çalışma” fiili tarih boyunca geçirdiği evrime rağmen önemini korumakta ve hatta sosyoekonomik ve politik süreçlerin temel belirleyicileri arasında yer almaya devam etmektedir. Özellikle gelişen teknolojiyle birlikte keskinleşen küresel rekabet ortamında firmaların ve devletlerin avantaj elde etme ve kar maksimizasyonunu sağlama arzusu emeğin istismarını veya yakın bir ifadeyle “çalışma saatlerini” yeniden gündeme getirmektedir.

Çalışma kapsamında Türkiye’de haftalık ortalama fiili çalışma saatlerinin dinamikleri ele alınmıştır. Yapılan karşılaştırma ve değerlendirmelerde Türkiye’de ortalama fiili çalışma saatlerinin OECD ülkelerinden görece daha fazla olduğu, bununla birlikte 2014 yılından itibaren ortalama fiili çalışma sürelerinin azalma eğiliminde olduğu, özellikle erkeklerin kadınlara kıyasla daha uzun saatler çalıştığı ama aradaki farkın daralmakta olduğu

tespit edilmiştir. Ayrıca erkeklerin tersine kadınlarda çalışma saatlerinde yapısal nedenlerden ziyade şoklara daha açık olduğu, bununla birlikte birim kök testlerine göre şokların kalıcı olmadığı görülmüştür. Sektörlerdeki çalışma saatlerinde ise genel olarak bir artış trendinin olduğu, zaman içinde sektörlerdeki daralmalara paralel olarak çalışma saatlerinin değişebildiği dikkat çekmiştir.

İlave olarak Almanya, Fransa gibi gelişmiş ülkelerde çalışma saatlerinin az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere kıyasla çok daha düşük olduğu göz önünde bulundurulduğunda çalışma koşullarının ve saatlerinin verimlilik merkezli olarak yeniden ele alınması, esnek çalışma gibi kavramların kapsamlı bir şekilde tartışılması gerektiği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Akın, O. (2011). İş hukukunda çalışma süreleri. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 45(1-4), 775-795.
- Bakış, O., Polat, S., & Ulus, M. (2018). Türkiye’de çalışılan saatlerin dağılımı ve değişimi. *Efil Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, (4), 108-127.
- Bursal, M., & Şentürk, İ. (2022). Türkiye’de Cinsiyetlere Göre Çalışma Sürelerinin Durumu. *Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 71-80.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimator for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74, 427-431.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49, 1057-1072.
- Dursun, E. (2024). 4857 sayılı İş Kanunu’nda fazla çalışma ve fazla sürelerle çalışma. *Selçuk Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 7(1), 1-34.
- Kim, M. (2023). *OECD average annual hours worked: Comparative analysis and implications* (KDI Focus No. 128). Sejong: Korea Development Institute.
- Köseoğlu, A., & Kabul, S. (2014). 4857 sayılı İş Kanunu bağlamında çalışma süresinin aşılması: Fazla çalışma. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 72(2), 233-268.
- Lee, J., & Strazicich, M. C. (2003). Minimum lagrange multiplier unit root test with two structural breaks. *The Review of Economics and Statistics*, 85(4), 1082-1089.
- Lee, J., & Strazicich, M. C. (2004). Minimum LM unit root test with one structural break (Working Paper No. 04-17). Appalachian State University.
- Lee, S., McCann, D., & Messenger, J. C. (2007). *Working time around the world: Trends in working hours, laws and policies in a global comparative perspective*. Oxon, UK: Routledge.
- Mütevellioğlu, N. (2009). Türkiye’de çalışma sürelerinin uzaması ve ölümlü iş kazalarında artış. *TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, Nisan-Mayıs-Haziran, 8-14.
- Phillips, P. C. B., & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75, 335-346.
- Şen, A. (2005a). Washington Konsensüsü ve gelişmekte olan ülkeler sorunları: Eleştirel bir değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 181-200.
- Şen, A. (1998). Uluslararası politik ekonomi (UPE) nedir? *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(1-2), 393-408.

- şen, A. (2005b). İktisadi kalkınmada devlet-piyasa nispi rollerine ilişkin tartışmalara “Washington sonrası konsensüsü” son noktayı koydu mu? *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 325–341.
- TİİK. (2025). *Hanehalkı işgücü araştırması metodolojik açıklama dokümanı: İşgücü istatistikleri (aylık, çeyreklik ve yıllık göstergeler)*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- Uğurlu, G., & Yıldız, A. N. (2024). Çalışma sürelerinin çalışan sağlığına etkileri. *alışma İlişkileri Dergisi*, 15(2), 1–19.
- Yıldırım, K. (2011). Uluslararası düzenlemelerde fazla çalışma ve ülke uygulamaları. *THİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 23(4), 34–103.

Sosyal Bilimlerde Kuram, Araştırma ve Tartışmalar – IV

Editörler:

Doç. Dr. Nüket Kırcı Çevik

Doç. Dr. Mehmet Fatih Buğın